

BIBLIOTECA CENTRALA
A
UNIVERSITAȚII
DIN
BUCUREȘTI

No. Curent 18035 Format.....

No. Inventar 23810 Anul.....

Secția..... Raftul.....

18035

LITERATURA CLASICA.

ISTORIA
LITERATURII LATINE.

MANUALŢ PENTRU CURSULŢ SUPERIORŢ DIN LICEIE ŢI BACALAUREATŢ.

DE

TEODORESCU G. DEM.,

licenŢiatŢ in litere de la universitatea din Paris,
profesorŢ de literaturile română Ţi latină la liceulŢ Mateiu-BasarabŢ.

A DOUA EDIŢIUNE.

1894.

BUCURESCI.

TIPOGRAFIA „VOINŢA NAŢIONALĂ“.

STRADA BĂCANI, 5. (HOTEL KIRIAZI).

~~N. 770 (B.T.) / 12 894~~
Inv. A. 867

LITERATURA CLASICĂ.

Inv. 18035

327496

ISTORIA
LITERATURII LATINE

MANUALŢI PENTRU CURSULŢI SUPERIORŢI DIN LICEE ŞI BACALAUREATŢI

DE

TEODORESCU G. DEM.,

licenţiatŢI în litere de la universitatea din Paris,
profesorŢI de literaturile română şI latină la liceulŢI MateiŢI-BasarabŢI.

A DOUA EDIŢIUNE.

23810

1894.

BUCUREȘCI.

TIPOGRAFIA „VOINŢA NAŢIONALĂ“.

STRADA BĂCANI, 5. (HOTEL KIRIAZI).

871.09 (075.3)

BIBLIOTECA CENTRALA UNIVERSITATII
BUCURESTI
1953 18035

1956

RC 103/96

1961

D

B.C.U. Bucuresti

C23810

EPOCELE LITERATURII LATINE.

§ 1.—Istoria literaturii latine îmbrățișează unŭ spațiu de peste două-spre-zece seculi și se împarte în cinci epoce principale :

I. De la fundarea Romei pêne la finele primului resbelŭ cu Cartaginesii (512 ani).

II. De la finele primului resbelŭ punic pêne la mórtea lui Sila (163 ani).

III. De la mórtea lui Sila pêne la mórtea lui Augustŭ (91 ani).

IV. De la mórtea lui Augustŭ pêne la mórtea lui Traianŭ (103 ani).

V. De la mórtea lui Traianŭ pêne la distrugerea imperiului romanŭ din apusŭ, sub regele barbarŭ Odoacru (359 ani).

EPOCA ÂNTAIA.

(Ani 512 : de la fundarea Romei pêne la finele primului resbelŭ punicŭ : 1-513 sêtu 753-241 înainte de  ra creștină).

§ 2. *Resumatŭ istoricŭ.*— Intre micile popore, care locuiau în Lațiu, cunoscute sub numele genericŭ de *Latini*, se distinse orașulŭ Roma (derivatŭ din Alba-longa), ai c reii cetățeni se  șiseră *Romani*. În intervalŭ de aproape două seculi, fiindŭ condusă de regi, ea dobândi preponderanță asupra confederațiunii Latinilor și Etruscilor, devenindŭ capitala unui mare ținutŭ.

Pe la anul 244, se constitui în republică aristocratică, împacă desbinările ivite între patrici și plebei, ceia-ce făcu din spiritul republican expresiunea de căpeteniă a caracterului roman; apoi, cu mijloce restrinse, dă prin silințe și c'ună noroc fără sémănă, învinse pe Sabinii, Ernicii, Oscii, Volscii, Galii, Latini și Samniți. După resbelul cu Piru, regele Epirului, teritoriul supus Romanilor se întindea din Galia cisalpină până în peninsula Calabria. Ast-fel întărită, în anul 490 Roma întreprinse marea luptă cu Cartaginea, îi coprinse Sicilia și o silă a primi pacea, după bătălia navală de lângă insulele Egate (anul 513).

§ 3. *Cultura*.—Vechii Latini, părinții Romanilor, erau oameni cu totul incuți. Urmașilor lor, trăind cu păstoria și cu agricultura, nu poseadă, ca Grecii, iubirea de libertate, puterea de invențiune și avântul imaginării. Practici, petrecându-și viața mai mult în afară de căt în familiă, adăpați de precepte stoice, ei puneau resbelul și gloria militară mai pre sus de arte, litere și sciințe. Instituțiunile religioase le adoptară în mare parte din Etruria, ăr noțiunile literare de la Grecii din Italia meridională și din Sicilia, unde se află răspândite ideile filosofiei pitagorice. De aceia negleseră cultivarea limbii și producerile artistice.

§ 4. *Limba*.—Pe timpul fundării Romei, se vorbea în Italia mai multe idiome, înrudite între densesle, care forma totă atatea dialecte, numite după poporele unde se întrebuintău. Limba oscă, lătită în centrul peninsulei, înriuri, împreună cu cea sabină și cea volscă, asupra formării limbii latine. Starea ei se pôte cunoște din tablele descoperite în anii 1685, 1793 și 1848 la orașele Abela, Bantia și Agnona, coprinzându testul unor legi agrare. Limba etruscă împrumută Romanilor termenii privitori la credințele și ce-

remoniele religiöse. Natura limbii *umbrice* ne-o revelă cele 7 table eugubine (*tabulæ eugubinæ*), ast-felū numite după Eugubium (ađi Gubbio), oraşelū din Umbria, unde aū fostū găsite la 1444. Ele conţinū testulū unor formule rituale şi rugăciuni adresate vechielor divinităţi italice, cu indicarea ăilelor de sacrificie şi loculuī unde trebuiaū sē fiă făcute. Mai târđiū limba *grécă*, în specialū dialectulū eolicū din Grecia-mare, eser-cită uă puternică influinţă pentru înavuţirea şi poleirea vorbirii romane. De şi cele mai vechi monumente aū peritū în incendiarea Romei de către Galī, totuşi din mărturiile autorilor şi din fragmentele rămase se pōte vedē că *g* se scriea cu *c* (*macistratos*, *cerens*, *pucnandos*); că *u* erea represintatū prin *v*; că lipsiaū *f*, *h*, *x*, *y*, *z*; că întrebuintarea unor caractere nu erea bine determinată, confundēndu-se *r* cu *s* (*arbos* şi *arbor*, *honos* şi *honor*, *flosis* şi *floris*), ér *o* cu *u* (*dominos* şi *dominus*, *lepos* şi *lepus*); că terminarea *ibus* sē scriea *ebos* (*navebos*), etc. Fiindū că apoī limba unuī poporū stă mai tot-dē-una în strinse legături cu graduī de putere şi de civilisare, de aceia se pōte afirma că idi-oma vorbită la Roma, rădicându-se pe ruinele celor-l-alte dialecte, se răspândi în tōte ţerile cucērite, se impuse cu arma şi de necesitate: ea avu deosebitulū privilegiū de a deveni limbă naţională şi de a fi cultivată, mai mulţi seculi, de scriitori însemnaţi. Cu modulū acesta, își creă uă literatură, care, împreună cu cea grécă, nu numai că contribui sē lăţescă lumina civilisării în antica Europă, dēr încă, după întunericulū evuluī mediu, redesceptă în mai tōte naţiunile iubirea de studiū, noţiunile filosofiei şi simţi-mēntulū frumosuluī¹.

1. Filosofulū germanū Herder consideră naţiunea romană şi literatura latină ca uă punte aşedată de providinţă peste abisulū vécurilor, ca sē transmită pēnē la noi sfărimăturile lumii antice.

POESIA.

§ 5.— Cele mai vechi producțiuni poetice romane, sărace ca fond și ca formă, au fost cânturi lirice, precepte didactice, încercări dramatice și epopoi istorice, scrise în versuri saturnine (*versus saturnii*). Dintr'ênsele merită să fiă menționate cele următoare :

I. *Axamenta*¹ sive *Carmen saliare* : imnuri religioase, pe care cei 12 preoți ai lui Marte, purtându *ancilia*, le intonaă² în onórea lui Ianu și lui Marte, deul războiului. Sărbarea dura 14 zile, în luna Martiu, și consta din procesiuni pornite de pe dealul Palatin, prin *forum*, până la Capitoliu. Invocațiunile salilor au fost păstrate de Varone sub forma următoare :

Divum empta cante ;
 Divum deo supplicate.
 Cozeulo dori eso. Omina vero
 Ad patula coemisse Iani Cusianes.
 Duonus Ceruses, dunus Janus venet
 Pommelios. Eum recum³.

Indigitamenta, culegeri de vechi imnuri, rugăciuni și cânturi, cu arătarea diferitelor divinități cărora erau adresate. Ele aveau relațiune cu dreptul sacru și au fost utilizate de jurisconsultii posteriori⁴.

Primăvera (în Aprile) și vera (în Iuliu), cu ocaziunea sărbărilor și *Ambarvales*, divinitățile a-

1. De la «axare, id est vocare».
2. «In axis formam compositi circum altare».
3. Divorum exta canite : divorum deo supplicate. Coculo dari cibum (sacrum). Strenas vero ad patula (templa) Jani collegisse Curiones. Bonus creator, bonus Janus veniet in pommerium (recumbendum).—Dr. W. Corssen, *Origines poesis romanae* (Berlin, 1846, pag. 56-58). *Axamenta* (invocațiuni) nu mai erau înțelese pe timpul lui Orațiu.
4. Precum de Graniu Flacu sub Cesare și de Masuriu Sabinu sub Augustu.

gricole (ca Ceres, Tellus, Sylvanus, Lares) erau rugate să apere holdele, să cocolă grânele și fructele. Capul familiei, cu uă cunună de foi pe cap, sacrifica un animal domestic sêu făcea libațiuni de lapte și miere. De felul acesta e *Carmen arvale* sive *acta fratrum arvalium*, invocațiunii sacre, cântate în procesiunile prin care colegiul sacerdoților arvali¹ cerea deilor prosperitatea recoltei, pronunțându aceste cuvinte :

E nos, Lases, juvate,
Neve luerve, Marmar, sirs incurrere in pleores ;
Satur fufere, Mars limen sal esta berber.
Semuneis alternei advocapit cunctos.
E nos, Marmor, juvato.
Triumpe².

Carmina, descântece în contra bólelor, grin-dinei, etc. și diferite formule, întrebuintate la jocuri sau festivități (*cantationes*).

Oraculele și profetiile speciale (oracula et vaticinia), reportate de Titu Liviu sêu de către alți istoriografi³, și *cântecele triumfale*⁴.

Cântecele de mėsă, prin care «canebantur ad tibiam clarorum virorum laudes atque virtutes⁵», precum suntă cele următore, care povestescă faptele lui Appius Claudius Cœcus :

1. De la *arvum*, câmpia arabilă. cultivată (din rădęcina *ar-o*). A se vedé Titu Liviu, lib. I. 20; Cicerone, *Quæstiones tusculanæ*, lib. IV. 1; Plutarchi *Vita Numæ*.

2. Aceste șiruri, fiă-care de câte 3 ori repetate, s'au găsită la 1778 în Roma, pe doué table de marmoră. Ele înseamnă : «Eh nos, Lares, juvate; neve luere, Mars, severis incurrere in flores; satur (sis) furere, Mars, lumen solis æstu fervere; alterni advocabite cunctos Semunes. Eh nos, Mars, juvato: triumph!» Dr. W. Corssen, loco citato, pag. 92-98.

3 Unele constau din simple maxime sêu proverbe în versuri. Câtă despre cele coprinse în cărțile sibiline, fiindă scrise în grecesce, nu erau înțelese de ori-cine.

4 T. Liviu, lib. XXV, 12; Orațiu *Epist.* lib. II, 1, 26.

5. Cicerone, *Quæstiones tuscul.* I. 2, IV. 2; *Brutus.* 19; *De oratore.* III; Valeriu Maximă, lib. II, 1, 10.

Complura oppida de Samnitibus cepit,
Sabinorum et Tuscorum exercitum fudit,
Pacem fieri cum Pyrrho rege prohibuit,
In censura viam appiam stravit et aquam
In urbem adduxit; ædem Bellonæ fecit.

Næniæ sêu *plângerile funebre* (bocetele), despre care ne putemă face ideia numai din inscripțiunile săpate pe câte-va morminte. Ast-felū s'ău găsitū următorele șirurī (considerate de uniī ca versurī) pentru Corneliu Scipione, consulū în anulū 456 de la fundarea Romei :

Cornelius Lucios Scipio Barbatos,
Gnaivod patrē prognatus, fortis vir sapiensque,
Qvoius forma virtutei parissima fuit,
Consol, kensor, aidilis, quei fuit apud vos,
Taurasiam, Cesaunam, Samniom cepit,
Subigit omnem Loucanam opsidesque abdoucit.

Despre fiulū lui, Luciu Scipione, edilū în anulū 466, consulū la 494, censorū la 495 :

Honc oinum ploirumi consentiont Romai
Duonorum optumom fuisse virom...

Luciom Scipionem, filios Barbati.

Consol, kensor, aidilis hic fuet apud vos.

Hic cepit Corsicam Aleriamque urbem,

Dedet Tempestatibus aidem mereto.

A treia inscripțiune se referē la fiulū lui Cneiu Scipione :

Magnam sapientiam multasque virtuteis

Ætate quom parva possidet hoc saxum,

Quoiei vitam defecit non honos. Honore

Is hic situs, quei nunquam victus est virtute.

Annos gnatus viginti is terreis mandatus.

Ne quairatis honorem quei minus sit mandatus.

In fine, cea de a patra inscripțiune se repörtă la fiulū lui Scipione Africanulū

Quei apicem insigne Dialis flaminis gessistei,

Mors perfecit tua ut essent omnia brevia,

Honos, fama virtusque, gloria atque ingenium,

Quibus, sei in longa licuisset tibe utier vita,

Facile facteis superasses gloriam majorum.

Quare lubens te in gremium Scipio recipit
Terra, Publi, prognatum Publico Corneli.

II. Dintre producerile didactice, s'au pătratū fôrte puține urme, citate de compilatori. Ast-felū suntū: vorbele cântate pentru adormirea copiilor micī «*lalla lalla lalla, aut dormi, aut lacte*»; invetămintele date fiilor de părinți despre agricultură, ca «*hiberno pulvere, verno luto grandia farra, Camille, Metes*»; sfârșitulū unui descântecū în contra bôlelor: «*terra, pestem teneto; salus, hic maneto*»; în fine, proverbe ca acestea:

Malum consilium consultori pessimum est...
Postremus loquaris, primus taceas...

III. Din a treia categoriă facū parte:

*Fesceninele*¹, improvisări comico-satirice (numite ast-felū după Fescennia, orașelū etruscū, de unde își luaseră originea), cântate de țeranī, după stringerea recolteī, și coprinđendū aci alusiuni necuviincioșe, aci amintiri despre superstițiunile populare. Legile decemvirilor le interđiseră ori-ce atacuri supărătore. Aceste petreceri, în care se întrebuiņau mascele și străvestirile, se potū asemēna cu glumele paiatilor și moșilor din «Vicleimulū» nostru. Dintr'ênsele nu ni s'au păstratū fragmente autentice.

*Satura*², amestecū de versuri și prosă, fără demnitate dramatică, însoțite de pantomime și jocuri, adoptate la Roma după esemplulū comedianilor din Etruria. Mai târđiū se numiră *exodia* și durară pêne pe timpulū imperiulū.

*Atelanele*³, ast-felū numite după orașulū oscū Atella (Aversa) din Campania: comedii jucate de tineri mascați, în care figuraū Maccus, ti-

1. Titu Liviu, VII, 2; Oratiu, *Epistolarum* lib. II. 1.139 și 2.145; Catulli elegia LXI, 126.

2. Sē nu se confunde aceste drame numite *saturæ* (de la *satum*), cu *satyræ* (de la *satyri*), compositiuni glumețe.

3. T. Liviu, VII, 2; Val. Max. II. 4, 4; Diomede passim.

pulă bĕtrĕnului licențiosă ; Pappus, ĭnfumurată și credulă ; parasitulă Bucco, vorbăreț : Dorsenus, pretinsă filosofă și vrăjitoră ; Manducus, tipul mĕncăciosului ; Sannio, caraghiosulă.

IV. Cătă despre compositiunile de genă epică, cĕntate la ospete ca legendele năstre populare, ele pară a fi cĕdută cu totul ĭn uitare, pĕstrĕndu-li-se numai subiectele, ĭn amintirea urmașilor. Asemenea tradițiunii fabuloase pară a fi servită pentru operele lui Ėniu și Neviu, ba se găsesc ĭn narațiunile lui Titu Liviu despre vechia istoriă a Romei pĕnă la ĭnvasiunea Galilor, pōte chiar ĭn *Eneida* lui Vergiliu. Ca produțiunii epice s'ă considerată următorele șiruri, numite *carmen horrendum* :

Duumviri perduellionem iudicent.
 Si a duumviris provocarit,
 Provocatione certato ;
 Si vincent, caput obnubito,
 Infelici arbori reste suspendito.
 Verberato vel intra pommærium
 Vel extra pommærium¹. . .

P R O S A .

§ 6.—Alături cu tradițiunea orală, evenimentele principale fură consemnate și prin scriere, apoi ĭn monumente publice și particulare. Astfelă găsimă :

Commentarii regum, dintre care *Descriptio classium* a regelui Serviu Tului.

Leges regię, ordine și mĕsură luate de cĕtre diferiți regi, mai cu sĕmă dispozițiunile lui Romulu și Numa Pompiliu.

Libri sibyllini: observări meteorologice, rezultate dintr'ua lungă esperiență și servindă pentru prevestirea viitorului. Ele ereau scrise gre-

1. A se vedă Titu Liviu, lib. I, cap. 26.

cesce și consultate de preoții diși sibilinī, înstituiți în onórea Sibilei de la Cúme.

Imagines cereæ majorum sėu portretele strămoșilor, unele desemnate, őr altele constândú din scurte descrieri sėu portrete literare.

Stemmata sėu genealogii, care, împreună cu imaginesle și cuvėntările *funebre*, ereaú aședate în «atrium» de familiile aristocratice, singure în dreptú să se bucure de acestú privilegiú.

Tablele triumfale, pe care se scriea numele învingėtorului și faptele maī însemnate ale expedițiunii, precum și *scuturile votive*, ce se depuneau în templulú Bolonei.

Columna rostrata sive *rostralis*¹, rădicată în forú cu inscripțiunii în onórea lui Caiu Duiliu și reconstruită pe timpulú lui Cicerone, din cauza vechimeī.

Annales pontificum sive *libri pontificales*², însemnări despre evenimentele principale din fiă-ce anú, ținute de marii pontifici, împreună cu *libri magistratuum*. Pe acele table de lemnú (*album*), puse la pórtá marelui pontifice, se citiaú numele consulilor, censorilor și altor demnitari, eclipsele de lună, regulamentele religióse, construirea de temple și edificii publice, totú ce părea interesantú pentru publicú. Incepute sub regele Ancu Marciu, ele se continuară pėnė la mórtea lui Scipione Africanulú (625 sėu 129 a. Cr.), de cândú cădură în desuetudine.

*Libri lintei*³, uă cronologiă în care se coprindea șirulú succesiunii consulilor, păstrată în templulú Junonei Monete.

Fœdera, tractate cu diferitele popóre, ca cele

1. Tribuna oratorilor în forú se numia *rostra* (sing. *rostrum*, ciocú) din causă că se afla aprópe de acėstă columnă.

2. Ciceronis *De oratore*, II, 12.

3. Titu Liviu, lib. IV. 7.

de comerciū, închiăiate cu Cartaginea în anii 244 și 509 de la fundarea Romei¹.

§ 7. — Cu tótă a lor cruđime și simplicitate, Romaniī aședară temeliī puternice pentru viitoare întărire a statului. Intocmirea instituțiunilor religioase fu completată prin organizarea administrativă și prin crearea mai multor legi originare, fórte importante pentru sciința dreptului în genere. Dispozițiunile publicate sub cei d'ântăiū regi constituiră dreptul *consuetudinarū* (obiceiulū pământului, legile nescrise ale țerii); după aceea, ca să se împace desbinările dintre patrici și plebeī, senatulū și poporulū luară și alte măsuri, prin așa numitele *leges centuriatæ*, *plebiscita* și *senatus consulta*.

Ca să se stabiléscă ênsé uă măsură nestrămutată în distribuirea justiției, se institui uă comisiune de dece bărbați (*decem viri*), dintre care trei fură însărcinați să călătoréscă în Grecia și, din legile lui Solone, Licurgū, Zaleucu și Caronda, să alégă pe cele ce s'arū fi potrivitū mai multū cu firea Romanilor. Delegații se întórseră aducêndū cu dênșii pe Ermodorū efesianulū și, după câte-va desbateri, formulară legile publicate în cele XII table (*leges duodecim tabularum*) la anulū 302 de la fundarea Romei. Êtă câte-va din fragmentele citate de autori :

Sol occasus suprema tempestas esto.

Adversus hostem æterna auctoritas.

Vincito aut nervo aut compedibus quindecim pondo ne minore, aut, si volet, maiore vincito.

Patri in filium justum vitæ necisque potestas esto, terque eum venumdari jus esto. Si pater filium ter venumdabit, filius a patre liber esto.

Uti legassit super pecunia tutelave suæ rei, ita jus esto. — Jussus populi suffragia sunt.

Si membrum rupit, ni cum eo pacit, talio esto.

1. A se vedé Istoria lui Polibiu.

Si injuriam alteri faxit, viginti quinque æris pœnæ sunt.

Patronus, si clienti fraudem fecerit, sacer esto.

Ne quis in urbe cœtus nocturnos agitarit. Qui con-
ciones ullas clandestinas in urbe conflavisset, more ma-
jorum capitali supplicio multaretur.

Privilegia ne inroganto de capite civis, nisi per max-
imum comitiatum, ollosque, quos censores in partibus
populi locassint, ne ferunto.

Hominem mortuum in urbe ne sepelito, neve urito.

Qui falsum testimonium dixisse convictus esset e saxo
(tarpeio) dejiceretur.

Aceste dispozițiuni, aplicându-se în viața ci-
vilă și în relațiunile politice, puseră fundamen-
tul dreptului romanu (*jus romanum*), prin in-
terpretările complementare ale bărbatilor învețați
(*prudentes*), care se numiră *juris consulti*, din
causa consultațiunilor date, relativu la proce-
derile judiciare (*cavere in jure, respondere de jure*).
Unii dintr'ensii își confirmară prin scrieri opi-
niunile date (*responsa*) asupra diferitelor cesti-
uni juridice, cum făcu APPIUS CLAUDIUS CÆCUS
(*jus claudianum*). Insemnările lui despre ȃdilele
cându afacerile importante puteau fi cercetate
orî amânate, împreună cu *Actiones*, care co-
prindeau formulele întrebuintate de pretorî,
fură publicate de GNEÛ FLAVIU și luară numele
de *jus flavianum*.

Tôte aceste vechi dispozițiuni legislative for-
mară culegerea intitulată *codex papirianus*, după
numele jurisconsultului Papiriu Sextu, însărci-
natu de poporü și de senatü (sub Tarciniu Su-
perbulü) ca să adune legile decretate de primii
regi ai Romei.

EPOCA A DOUA.

(Ani 163: de la finele primului resbelu punicu pene la mortea lui Sila: 513-676 de la fundarea Romei, 241-78 inainte de era crestina).

§ 8. *Resumatul istoric.* — După ce coprinseră Corsica, Sardinia, Galia cisalpină, cotele Liburniei, Dalmației și Istriei pene în Epiru, la anul 536 Romanii reincepură cu Cartaginesii faimosul resbelu punicu, de la care depindea nu numai preponderanța asupra lumii antice, der chiaru esistinta fiă-căreia dintre puterile rivale. Bătălia de la Zama (anul 552); învingerea lui Filipu, regele Macedoniei, a lui Antiochă, regele Siriei, a Etolilor, Galatilor și în fine a lui Perseu, puseră Africa, Corintul, Macedonia, Grecia-continentală și Asia-mică sub stăpânirea romană, a cărei autoritate se întindea acum de la muntele Tauru pene la Columnele-lui-Ercule (Gibraltar). Der chiaru aceste succese, răpedi și uimitore, esercitară uă influință desastroasă asupra cuceritorilor. Puterea mai fără margini a senatului întemeiă uă aristocrația de familie, în contra căreia se rădică parțita democratică, condusă de tribuni. Ast-felū discordiele neîntrerupte deteră nascere unui resbelu civilu (care se manifestă cu furiă în anul 621), nesicuranței și temerii generale, potolite numai prin mortea fostului dictatoru Sila.

§ 9. *Cultura.* — Isbânda atâtor întreprinderi

Începu a strica cu totul moravurile romane. U-milința și cumpătarea fură înlocuite cu setea de putere și cu apăsarea celor mai slabi. Prin averile răpite diferitelor popóre, deprinderea cu munca dispáru din Roma, unde se încuibară vițitul, pofta nemésurată de avere, luxul și venalitatea. Cândú apoi Romanii ajunseră sã admire nemuritoréle produceri ale geniului grecú, atunci fură și ei coprinși de pasiune pentru noua gloriã a sciințelor și a operelor de arté. Ast-felú din Grecia-mare aduseră pe cei d'ântãiú invétați, care întreprinseră sã transporte în limba Látiului frumusețile limbii grece; ênsé, societatea nefiindú pregãtitã pentru uã așia rápede transformare, influința nouei civilisãri rãmase restrinsã în cerculú cãtor-va familii și individe, ca Scipione Emilianulú, Caiu Leliu, Varone și alții. Cultivarea literaturii fu multú timpú consideratã de unii ca lipsã de ori-ce afaceri (*otium atque inertia*), de alții ca mijlocú de corupțiune (*mollities*). Fiindú cã artele și litererele grece se aflã în culmea perfecțiunii, de aci resultã cã Romanii — ne mai puténdú crea ceva nou, cu spiritulú lor greoiú din fire—furã constrinși a traduce séú imita, perdéndú ast-felú originalitatea modului de a cugeta și de a se exprime. Numai istoria și elocința corespondeau organizãrii republicane și caracterului lor bãrbãtescú; ele se și desvoltarã de preferința, pe cândú filosofia, poesia și cele-l-alte arte, ca pré abstracte și prin urmare nepotrivite spiritului lor, mai cã nu eșirã din dominiulú imitațiunii.

§ 10. *Limba*. — Relațiunile stabilite între Greci și Romani înriurirã fórte multú asupra limbii latine, mai cu sémã în familiile patricilor, unde se forma, se vorbea și se scriea idioma cultã, cu totul deosebitã de aspra pronunțare a locuitorilor de la țérã și din orașele provinciale. Încetulú cu încetulú, vorbirea din Roma, *sermo*

*urbanus*¹, întrebuintată de scriitori, începu a se depărta de cele-l-alte dialecte din Latium și din restul Italiei, cunoscute sub numele generică de *sermo rusticus, vulgaris, plebeius*, etc. Apoi, pe când în Roma tocmai târziu prosa scrisă se desfăcu de limbajul poetic și stilul fu perfecționat de scriitori (ceia-ce esplică continuele schimbări ale idiomei culte), vorbirea populară se formă c'ua necređută răpeđiciune și se vedu întrebuintată chiar în opere literare, ca în versurile lui Liviū Andronicū, în satirele lui Luciliū și în comediele lui Plautū.

POESIA.

§ 11. — Primiū locuitorū ai Romei nu cunoscuseră alte spectacule, de cât luptele din circū (*ludi circenses*). În anul 389, ivindu-se o pestilență, pentru a cărei evitare se practicaseră tóte miđlócele și ceremoniele religioase, Romanii chiămară din Etruria nisce comediantii (*histriones*), care jucaū după cântecul flautului. Acestor jocuri li-se adause un fel de glume, amestecate cu felurite cantece.

LIVIU ANDRONICŪ. Când consulul Papirius Cursor coprinsē Tarentul și se întorse în triumf la Roma, printre captivii tarentini se afla și tēnerul Adronicos, care fu vëndut ca sclav lui Livius Salinator. Fiind liberat de dēnsul și admis ca preceptor al copiilor lui, Andronicus întreprinsē a da jocurilor etrusce forma și caracterul acțiunii dramatice, fundându ast-fel teatrul latin pe la anii 513, după imitațiunea scriitorilor greci, ēnsē sporind pompa esterióră și strălucirea decorurilor². Chiar dēnsul ar fi jucat în comedii și mai cu sēmă în tragedii-

1. Ciceronis *De oratore*, III, 11, 12; *De officiis* I. 37; *Brutus*, 58, 74.

2. T. Liviu, lib. VII, 2; Valeriu Maxim, lib II, 4, 4.

ele'i traduse din Eschilü, Soföcle și Euripide, scrise într'unü stilü primitivü și din care ne-au rămasü pré puține versuri. Titlurile tragedi-elor, ce i-se atribuie, suntü: *Achilles*, *Egisthus*, *Ajax*, *Antiopa*, *Andromeda*, *Danaë*, *Helena*, *Te-reus*, *Teucer* sive *Telamo*, *Centauri*, *Equus tro-janus*, *Laodamia*, *Hermione*, *Ino*. Alte 4 îi suntü contestate. Dintre titlurile comediilor lui se cunoscü *Gladiolus*, *Lydias*, *Virgo* și *Verpus*. Elü compuse și câte-va imnuri religiöse (*car-mina*) pe la anulü 547 (207 a. Cr.) spre a fi cântate de unü corü de fete, pentru îmblândi-rea deilor și depärtarea ori-cäror nenorociri, apoi traduse în versuri saturnine neregulate *Odisea* lui Omerü, care începea cu versulü :

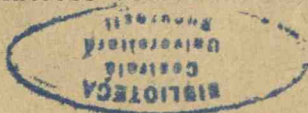
Virum mihi, Camena, insece versutum.

Mörtea lui se pune între anii 545-550 de la fun-darea Romei (201-206 a. Cr.)

CNEIU NEVIU, supranumitü Sanga, se născu în Campania. Ca tñerü, luä parte la primulü res-belü punicü și, stabilindu-se în Roma, locui pe lângä pădurile neviane, la «porta nævia», ast-felü disä dupä numele lui. Studiändü literatura grécä, se încercä sä introducä pe scena romanä libertatea de care se bucurase la Atena vechia comediä grécä, de și în formä elü imitä pe cea mediä și nouä, cu deosebire producerile lui Aristofane și Cratinü, de la care împrumutä câte douë comedii d'uä-datä ca sä pötä com-pleta una propriä, dér transformändu-le ast-felü, în cätü apärurä ca originare și *togata*, adicä cu moravuri și caractere romane. Prin satirele personale, ce inserä în prologuri, atacä pe mai mulți patrici, între care pe Q. Ceciliu Metelü (consulü în anulü 546), scriindü cä

Fato Metelli Romæ fiunt consules.

Metelü îi întörse versulü ast-felü :

23810

Dabunt malum Metelli Nævio poetæ.

Asemenea indispuse pe Scipione Africanulă prin versurî ca acestea :

Etiam qui res magnas manu sæpe gessit gloriose,
Cujus facta viva nunc vigent, qui apud gentes solus
Præstat, eum suus pater cum pallio uno ab amica abduxit.

Triumvirii, conformă legilor din cele XII table, care opriaŭ sã se defaime pe fațã cãpeteniile statului, îlŭ aruncarã la închisore, unde scrise douë comedii, *Hariolus* și *Leo*, în modŭ cuviinciosŭ. Dér abia fusese liberatŭ de tribunii plebei, cândŭ stãruințele Metelilor îlŭ gonirã în esiliu. Elŭ se îndreptã spre Africa și se aședã la Utica (anulŭ 550). Luŭ Nevii i-se atribuie 11 tragedii (dintre care 5 îi suntŭ contestate), imitate dupã ale luŭ Eschilŭ, Polidamante și mai cu sémã dupã ale luŭ Euripide. Câte-va fragmente s'aŭ păstratŭ din urmãtorele 6: *Andromacha* vel *Hector*, *Equus trojanus* sive *Dolus*, *Hesiona*, *Iphigenia*, *Lycurgus*, *Danae*. E probabilŭ cã s'arŭ fi încercatŭ sã scriiã și subiecte romane, cãci între dramele luŭ se gãsescŭ și cele intitulate *Romulus* (sive *Alimonium Romuli et Remi*), *Agitatoria*, *Corollaria*, *Demetrius*, *Lampadio*, din categoria compozițiunilor duse *prætextatæ*, alta intitulatã *Clastidium*, de felulŭ celor numite *tabernariæ*. Dupã ce traduse *Iliada* luŭ Omerŭ (versiunea cipriacã), întreprinse a celebra, în VII cânturî și întrebuintãndŭ vechiulŭ și naționalulŭ versŭ saturniu, istoria miticã a Cartaginei și a Romei, împreunã cu fazele primului resbelŭ punicŭ. Acéstã epopeã, din care s'aŭ păstratŭ câte-va fragmente; erea intitulatã *Punica* și incepea cu urmãtorele versurî :

Qui terrai Latiai tuserunt, homones,
Veires frudesque pœnicas labor,
Novem, Jovis concordēs filiæ, sorores.

Nevii muri la Utica, între anii 558 560 și pe

mormântu i-se scrise următorul epitaful, compus de elu însuși :

Mortales immortales flere si foret fas,
 Flerent divæ Camenæ Nævium poetam.
 Ita postquam est orcino traditus thesauro,
 Oblitei sunt Romai loquier latina lingua.

QUINTU ENIU, născutū dintr'ua nobile familie grecisată, în apropiare de Tarentū, la Rudi (în Calabria seū Mesapia), pe la anulū 515 (mortū la 585), fu celū mai mare poetū alū epocii. După ce servise în armata romană, sub Titu Manliu Torquatu în Sicilia și sub Scipione Africanulū în Spania, M. Porciu Catone, ca pretorū în Sardinia, făcuse cunoscința cu dēnsulū și'lu aduse la Roma pe la 550. Aci Eniu, în etate de 35 ani, duse ua viețā frugală pe muntele Aventinū, profesândū ideile filosofice ale lui Pitagora și creșdendū că sufletulū lui Omerū trecuse într'ēnsulū¹. Elū mai însoți în Etolia pe Fulviu Nobiliore, care'i acordā cetățenia romană, precum rezultă din versulū «*Nos sumu' Romani, qui fu- vimus ante Rudæi*»². Devenindū amicū cu Scipionii, îi învêtā grecesce, îi inițiā în principiile filosofiei și asistā cu Africanulū la incendiulū Cartaginei. În dramă, traduse pe Greci, producēndū diferite comedii, între care *Ambracia*, *Asotas*, *Celestis*, *Pancratiastes*. Imitândū pe Euripide, compuse 23 tragedii, între care *Ecuba*, *Medea*³ (esilatā și ateniană), *Achilles*, *Neoptolemus*⁴, *Alcmeo*, *Athamas*, *Nemea*, *Thyestes*, *Alcestes*, *Andromeda*, *Telephus*, etc., din care s'au pă-

1. Despre Pitagora, se se consulte *Istoria filosofiei antice* (București, 1893) pag. 60-79, ér despre Eniu pag. 87, 170, 396, 415.

2. *Rudæi*, id est *Rudini*.

3. «*Quis enim tam inimicus pæne nomini romano est, qui Ennii Medeam, aut Antiopam Pacuvii spernat aut rejiciat, quod se iisdem Euripidis fabulis delectari dicat, latinas litteras oderit?*» Ciceronis *De finibus* lib. I, cap. II, 4; *De officiis*, lib. II. 7.

4. Ciceronis *Questiones tusculanæ*. II. 1.

stratū puține resturi. Eniu se consideră ca părinte alū poeziei latine, pe de uă parte pentru inavuțirea limbii cu noui termenī, pe de alta pentru regularea versificării după prosodia și metrica grăcă, aplicându-le în opere de totū felulū. Scrise *Sature*, *Epigrame* și traduse în versuri atātū poema didactică *De natura* (Περὶ τῆς φυσιολογικῆς) a filosofului pitagoricū Epicharmū¹, cātū și *Istoria sacră* a lui Evemerū din Tegea², în care se susținea că ȃei politeismului fuseseră ómenī divinizati pentru bine-facerile ce aduseseră societății. În onórea și spre lauda lui Scipione, compuse nu se scie bine ce, uă dramă seū uă poemă în versuri trochaice, intitulată *Scipio*. Elū rădică esametrulū latinū la înălțimea epepeiei, întrebuintându'lū în *Annales*, epepeă în XVIII cāturi, care începea ast-felū :

Horrida Romuleum certamina pango, duellum,
Musæ, quæ pedibus magnum pulsatis Olumpum,
Musæ, quas memorant Casmænas esse Latini.

Aci poetulū nara sosirea lui Enea în Italia după cãderea Troiei, însurarea lui cu Lavinia, fundarea unei dinastii de cãtre Iuliu Ascaniu, întemeierea Romei și fazele rēsbóielor punice, introducēndū mulțime de mituri, seū pentru cã le gãsise esistēndū sub forme legendare, seū cã se facă subiectulū mai variatū și mai poeticū, seū în fine ca să illustreze și mai multū istoria romană³. În secululū IV după Cristosū, pe timpulū lui Aulu Geliu, aceste *Annales* se citiaū pe scena teatrelor în fața poporului, ér statua lui se afla pusă alături cu a Scipionilor, pe momentulū lor, ca uă distinsă onóre. Eniu ȃicea cã are trei inimi, fiindū cã cunoscea bine lim-

1. A se vedé a mea *Istoria filosofiei antice* (Bucuresci, 1893) pag. 87, 170, 396, 415.

2. Despre Evemerū, cf. *Istoria filos. antice*, pag. 170.

3. Din *Annales* se păstrează numeroase fragmente, prin citațiunile diferiților scriitori.

bile grécă, latină și oscă. Cu toate acestea, ca scriitor, este lipsit de gust și de corecțiune¹. În schimb, scia să exprime cu energie nisele idei mărețe, ceia-ce esplică admirațiunea ce'i arătă Lucrețiu, Cicerone, Quintilian și alți scriitori de valoare², ba chiar următorul epitaf, pe care se dice că'lă compusese însuși:

Adspicite, o cives, senis Enni imagini' formam :
 Hic vestrum panxit maxuma facta patrum.
 Nemo me lacrumis decoret, nec funera fletu
 Faxit. Cur? Volito vivu' per ora virum.

Poesia dramatică realisă din ce în ce progrese însemnate și se apropiă de cea mai naltă dezvoltare. În acest gen se ilustră mai mulți scriitori.

MARCU PACUVIU, nepotul lui Eniu, de origine grécă ca și densusul, născut la Brundisium în anul 605 (149 a. Cr.), cultivă pictura și poezia, scrise câte-va satire, dăr de preferință tragedii, și muri octogenar la Tarentum. Lui i-se atribuiesc 18 tragedii, parte traduse, parte imitate după Euripide, din care ni s'au păstrat titlurile cu puține fragmente, între care *Antiopa*, *Medus*, *Iliōnea*, *Niptra*, *Teucer*, *Epigoni*³, *Orestes*⁴ (său *Dulorestes*), *Armorum iudicium*, etc., dăr mai cu sēmă una cu subiectul luat din istoria romană, intitulată *Paulus* (Emiliu)⁵. Pacuviu nu escelază atât prin artă, cât prin fru-

1. Lucrețiu, I. 116; Cicerone, *Brutus*. 18; Quintilian, X. I; Aulu Geliu, XVIII, 5; Macrobiu, *Saturnal*. VI. 3.

2. Orațiu, *Epistolarum* lib. II, I, 50 și *Ars poetica*.

3. Ciceronis *De Officiis* lib. I, cap. XXXI.

4. «Qui clamores tota cavea nuper, in hospitibus et amicis mei M. Pacuvii nova fabula, quum, ignorante rege (Thoas) uter esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret. Stantes plaudebant in re ficta; quid arbitramur in vera facturos fuisse?» Ciceronis *De amicitia*, cap. VII, § 24.

5. Nu Macedonicul, ci Paulu Emiliu mortu în bătălia de la Cane în contra lui Anibale.

mușetea cugetărilor și prin forța expresiunii¹. Se pare că elu întrecuse pe toți predecesorii, de ôre-ce marea-i reputațiune durâ pêne în secolul lui Augustu.

Luciu ACCIU séu ATTIU, fiulul unui libertu, născutu la Roma în anulul 584 (170 a. Cr.), fu emulul lui Pacuviu și scrisse 57 tragedii, imitate după Eschilul și Sofocle, din care ni s'au păstrat numai titlurile acelora, pe care le imitase după Euripide, ca *Menalippa*, *Atreu*, *Medea* și *Clytæmnestra*², apoi mențiunea despre două tragedii cu subiecte naționale, *Decius* și *Brutus*. Cicerone ilu considera ca pe celul d'ântaiul poetul alu epocii. Elu mai scrisese în prosă culegeri din poezii alesandrinii, intitulate *Didascalica*, *Pragmaticon*, *Pererga* și *Annales*, în care tracta despre istoria literarâ și'n specialul despre teatru.

Comedia înflori și mai multul de câtul tragedia :— cu Licinius IMBEX, menționatul de Cicerone pe aceiași tréptâ ca ATTILIUS (pe care 'lu caracterisézâ, după Liciniu, cu epitetulul de *ferreus*³); — cu Sextus TURPILIUS, citatul fórté adesea de Varone și de gramaticulul Noniu; — cu Q. TRABEA, de la care Cicerone reproduce câte-va versuri; — cu LUSCIUS, căruia i-se atribuie uâ comediâ originalâ, intitulatâ PISO. Mai presusul însel de acesti scriitori, uâ necontestatâ faimâ dobândirâ Plautul, Ceciliu Stâțiu și Terențiu.

1. Ciceronis *Brutus*, 18; Orațiu, *Epistole* lib. II, I, 56, 69; Suetoniu *De illustr. gram.* lib. I; Quintilianii lib. X, 1.

2. Ciceronis *De officiis* lib. I, cap. XXXI; Aul. Geliu, *Noct. attic.*, lib. XIII. 2; alul meu *Tratatul de versificare latinâ*, partea I, Prosodia (1879) notele de la pagina 108.

3. «Quum Sophocles vel optime scripserit *Electram*, tamen male conversam Attilii mihi legendam putem, de quo Licinius «*ferreum* scriptorem», verum, opinor, scriptorem tamen, ut legendus sit». Ciceronis *De finibus*, lib. I. Atiliu mai e citatul de Volcatius Sedigitus printre cei d'ânteiul cinci comici al epocii în care trăise.

Marcu Acciu PLAUTU se născuse din părinți sclavi, în satul Sarsina séu Salina din Umbria, la anul 527 : prin urmare trăi pe timpul celui d'ală duoilea resbelu punicu, adică pe la începutul poesiei latine. În etate de 18 ani, veni la Roma c'ua trupă de istrioni, represintă *Menæchmi* și, atrăgându multimea atât ca actoru, câtu și ca autoru, câstigă ore-care avere, pe care în urmă voi se 'și-o sporéscă prin întreprinderi comerciale, dér perdu totul și fu datu ca sclavă creditorilor. Ast-felū fu silitu s'și agoniséscă vieța lucrându la răjniță. Orele'i de repausu le întrebuinta ca s' scriiă comedii de intrigă și de caracter, în numărū de 130. Elū muri în etate de 43 ani la 570. Din operele lui s'au păstratū aceste 20 : *Amphitryo*, *Asinaria*, *Aulularia*, *Captivi*, *Cistellaria*, *Curculio*, *Casina*, *Epidicus*, *Menæchmi*, *Rudens*, *Bachides*, *Persa*, *Stichus*, *Trinummus*, *Truculentus*, *Miles gloriosus*, *Mostellaria*, *Mercator*, *Pseudolus*, *Pœnulus*, imitate după autori greți ca Aristofane, Eupolis, Filemonu, Menandru, Cratinu, dér mai cu sémă după Difilū și Epicharmū¹. — Plautu nu traduse în modu servilū, ci numaī imitā cu independință și cu pricepere, contopindū subiectele a douē comedii grece într'una latină, localisându, presărându cuvinte de spiritū, situațiunī capabile d'a escita risulū, ceia-ce denotă din parte'i istețime, talentū de invențiune, uă veselīă originală și uă mare forță comică [*vis comica*]. De și i-se impută ore-care trivialități, nesocotirea verosimilității, glume forțate, inesperință în desvoltarea subiectutū și în a caracterelor, unū stilū inegalū, uă versificare neregulată și abusul de licențe poetice în iamele ce întrebuint-

1. A se vedé Orațiū, *Epist.* lib. II, ep. I. v. 58; Aulu Geliu, *Noct. attic.* III. 3.—În Francia, Rotrou și Molière imitară comedia *Amphitryo*, apoi Molière împrumutā l'*Avare* din *Aulularia*, în fine Rotrou și Regnard reproduseră *Menæchmi*, unulū ca traducătorū, cel-l'altū ca poetū originalū.

țeză¹, totuși escelează prin răpediciunea acțiunii dramatice, prin conducerea atrăgătoare a dialogului, printr'ună stilă simplă și naturală, printr'ua limbă adesea populară, dăr curată latină și atâtu de armonioasă, în cătu Romanilor li se părea ca ună ecoă ală vorbirii grațielor. Introducerea prologului în comediă e ua creațiune propriă a lui Plaută după «parabasa» dramelor grece: aceste prológe, ca și restulă operelor, suntă importante prin informațiunile ce ne procură și constituiescū ună bogatū isvorū pentru cunóscerea moravurilor, mai cu deosebire în starea de josă a societăței romane din acea epóca².

CECILIU STAȚIU, născutū în Galia cisalpină, se distinse pe la anulă 578 (mortū la 583 séu 171 a. Cr.). Elū imită pe Menandru, fără s'î pótă reproduce și frumusețile originale, de și criticiī romanī îi acordaū ântâietatea în compositiunile comice, mai cu sémă în ce privia intriga și complicarea acțiunii dramatice. De la densusul ni s'aū păstratū 45 titluri de comediī, cu pré puține fragmente³.

PUBLIU TEREȚIU AFER, născutū în Africa, pôte chiarū la Cartaginea, pe la 562 (192 a. Cr.), avea 13 anī cândū fu adusū ca sclavū la Roma de către Terențiu Scaurū Lucanū. Aci fu instruitū în limbile grécă și latină; apoi, pentru calitățile și talentulū lui, i-se acordă libertatea și trăi în

1. Cicerone, *De officiis*, I. 29; Orațiū, *Ars poet.* și *Epistol.* II, 4, 168, 270; Quintilianū, lib. X. I.

2. Despre Plaută, a se vedé nota 2, pag. 85 din *Prosodiă*, (1879) și *Noțiunile despre istoria versificărū latine* de la finele *Metricei* (1880).

3. Ciceronis *Ad Atticum*, lib. VII. 3; *Brutus*, 74; Varone passim; Orațiū, *Epist.* lib. II. I. 59; Quintilianū, lib. X. I; Aulu Geliu, lib. II. 23. În *De amicitia* (XXVI. 99), Cicerone citéză doué versurī iambice d'ale lui Ceciliu din comediă intitulată *Epiclerus* (*Ἐπικλέροζ*, *orfana săracă*).

relațiuni de amicități cu Scipione Africanul și cu Leliu, care par a lău fi ajutat; cu îndemnul lor, la scrierea comedielor ¹. Cândă avea 34 ani, plecâ spre Atena, de unde nu se mai întorse, căci muri, după unii pe mare, după alții pe teritoriul Greciei la Stimpala din Arcadia, pe la anul 595 (159 a. Cr.), din cauza mârării că într'ună naufragiu își perduse manuscrisurile multor comedii, traduse s'eu imitate după Menandru, pe care le aducea la Roma. De la d'ensulă ni s'au păstrat șese comedii, intitulate *Andria* ², *Eunuchus*, *Heautontimorumenos*, *Phormio*, *Hecyra* și *Adelphi* ³: tipuri perfecte ale noiei comedii grece, imitate după Difilă, Filemonă, Apolodoră și în specială după operele lui Menandru ⁴, în același modă ca și Plaută ⁵. — Terențiu esceleză prin măiăstria cu care scie s'și al'egă subiectele, prin represintarea fir'escă a caracterelor, prin urbanitatea moravurilor și eleganța limbajului, prin situațiuni patetice (în care espune simțiminte aci triste s'eu duiose, aci vesele), prin descrieri și printr'ua versificare lesnicioasă și fôrte regulată ⁶. De și mârține prologulă, elă se adres'ază nu poporului de josă, ca Plaută, ci claselor culte din societate, provocândă mai multă desf'etări intelectuale, de câtă risulă cu hohotă. Operele lui, care abundă în espunerea simțimintelor generose ⁷, ne v'edescă sistema lui Menandru și

1. A se ved' prologulă comediei *Adelphi*.

2. Represintată în anulă Romei 588 (166 a. Cr.)

3. Represintată în anulă 594 (160 a. Cr.) la ceremonia funeriilor lui Paulă Emiliu.

4. De aceia Cesare ilă numesce «dimidiatus Menander».

5. Pe scena francesă, *Andria* a fostă transportată de Baron. În *Adelphi* și în *Phormio*, Moliere a găsitu subiectele comedielor lui intitulate *l'Ecole des maris* și *les Fourberies de Scapin*.

6. «In argumento Cæcilius poscit palman, in ethesi Terentius, in sermonibus Plautus». Varro, passim.

7. Precum e maxima «homo sum et nil humani a me alienum puto».

suntă considerate ca premergătoare scólei romantice de astăzi¹.

Poeții de pên'aci aparțină, în cea mai mare parte, comediei ȕise *palliata* (de la *pallium*, mantia grécă), pentru că represintaă de preferință moravuri grece și se inspiraă din operele comicilor ateniană. Scrierile, în care se oferiaă obiceiuri romane, constituiaă comedia ȕisă *togata* (de la *toga*, haina romană), și în acéstă ramură se distinseră FABIU DORSENU, LUCIU AFRANIU, TIȚINIU, T. QUINTIU ATTA, Q. NOVIU, L. POMPONIU și alți poeți, de la care aă rēmasă fragmente de puțină valóre².

§ 12. — *Satura*, latină erea uă compositiune fără destulă unitate³, scrisă în versuri de mēsură diferite, deosebindu-se de *Atelanele* romane și de «drama satirică» a Grecilor prin forma'i descriptivă și didactică, de glumețele *satire* grece prin subiectă și prin scopă, de ȕre-ce își ascuția săgețile în contra claselor sociale séu persónelor însemnate, escita risulă, îndrepta și îmbunătăția moravurile.

CAIU LUCILIU, născută dintr'ua familiă de cālari la Suesa, în ținutulă Auruncilor, la anulă 606 (148 a. Cr.), servi în armată, participă la asediulă Numanției, trăi la Roma în amicitia cu Leliu și cu jurisconsultulă Rutiliu Rufu, ocupă funcțiunii publice în Asia și muri la Neapole pe la 130 a. Cr. Flă se consideră ca părinte ală satirei latine, fiindă că 'i dete ună caracteră ob-

1. Quintiliană, X. I. Gramaticii Donatu din secululă IV și Eufrafiu din secululă X suntă comentatoriă cei mai însemnați aă lui Terențiu. Versurile, aflate în fruntea fiă-cărei comedii și în care se espune pe scurtă subiectulă, suntă atribuite lui Sulpicius Apolaris, retoră distinsă din secululă II p. Cr., profesorulă lui Aulu Geliu.

2. Orațiu, *Epist.* II, I, 59; Quintiliană, X. I.

3. «Poesis *satura* res multas ac varias continet», definescă gramaticii Festu și Diomede.

iectivă și mai multă unitate, făcându ca părțile compoziției să se corăspundă și să se lege împreună. Lui i-se atribuiesc 30 de *Satire*, care escelază prin spirită muscătoră, printr'ua iubire aprăpe fanatică pentru adevără, printr'ua critică personală, directă, neimlădiată, după esemplulă vechiei comediă grece. Elă ridiculisă cu putere corupțiunea moravurilor, care începea să se arăte pe față și să slăbescă caracterulă romană. Dintr'ensele ne-aă rămasă puține fragmente, în care se observă cuvinte vechi, uă versificare greoiă, uă limbă englesă¹: defecte provenite din graba cu care își compunea esametrele (consecrate de aci înainte satirei romane²) și din nepăsarea ce avea de critica altor scriitoră.

§ 13. — Poesia didactică, în specială aceia, care și propune să desvolte doctrine filosofice, fusese cunoscută Romanilor totă prin opere grece, între care poema lui Epicharmă *Περὶ φυσικολογικῆς*, tradusă de Eniă. Fiindă că acum mai tôte sistemele filosofice se întroduseseră la Roma, prin influința poetilor alesandrină⁴, doctrina materialistă a lui Epicură⁵ atrase din di în di mai mulți adeptă și, între alții, captivă spiritulă lui Titu LUCREȚIU CARU, omă de talentă însemnată, care făcu dintr'ensa subiectulă unei poeme în șese cărți, *De natura rerum*, păstrată pënë astă-ăi. Lucrețiu, dintr'ua familiă de călară, se născuse în Roma, pe la anulă 659 (95 înainte

1. Cicerone și Quintiliană îlă laudă. Orațiu, atătă de severă către vechii poetă, nu se opresce d'a dice «Quum flueret lulentus, erat quod tollere velles».

2. Se scie că la Greci în satire se întrebunțaă versurile iam-bice, ér nu esametrulă dactilică.

3. Cândă i-se observa că și neglige stilulă, Luciliu răspun-dea că nu scie pentru erudiții din Roma, ci pentru cei din provincia, pentru locuitorii din Tarentă și din Consența. Ciceronis *De finibus*. I.

4. A se vedé mai josă nota 1 de sub § 24, pagina 39.

5. A se vedé *Istoria filosofiei antice*, paginela 397-400.

de  ra n stră). Fazele vieţii nu  i suntu bine cunoscute. In tinere e studiase la Atena diferitele sc le filosofice, de preferin a sistemele lui Democritu  i Epicuru¹. Intorc ndu-se in patri , se abţinu de la afacerile publice  i muri  nc  t neru, după unui intr'unu accesu de nebuni , după alţii prin sinucidere, pe la 703 (51 a. Cr). Poema  i-o dedic  lui C. Memiu, bărbatu influente, care'l  avea in numărulu amicilor. Cu celu mai  naltu entusiasm , elu i i propuse a resuma teoriile sc lelor de filosofie materialistă  i a imita pe Anaxagora din Clazomena, pe Eraclitu din Efesu, pe Empedocle din Agrigentu, matematicu, poetu, medicu  i faimosu filosofu². In ac st  operă se observă profundă intristare  i puţin  inspiraţiune; in schimb   ns  g simu mult  ordine, versur  pline de energi , convingere  i c ldur , u  mare putere descriptivă, mult  varietate de imagini  i vigore de stilu. Elu are meritulu d'a fi datu esametruului armoniă  i d'a fi sciutu  vinge dificult tile ce'nt mpina, prin lipsa de termen i tehnici «*propter egestatem lingu  et rerum novitatem*» in tractarea unei sisteme filosofice lipsite de ori-ce credin a³. Limba'i e plină de archaisme, d r curatu latin   i viguro a⁴.

PROSA.

  14. — Istoria, celu mai vechiu dintre genurile compoziţiunilor in prosă, se născu la Roma din insemn rile coprinse in *Annales pontificum*,  ise  i *Pontificales libri* seu numai *Annales* [Chro-

1. A se ved  *Istoria filosofiei antice*, pag. 124-133, 295-312.

2. A se ved  *Istoria filosofiei antice*, pag. 100-114, 117-124.

3. Părţile cele mai poetice in *De natura rerum* suntu: cartea I, versurile 1-44; cart. II v. 1-60; cart. III v. 1-30; cartea IV v. 1-25, 1048 et seq.; cart. VI v. 1137 et seq.

4. Ciceronis, *Ad Quintum fratrem*. II, 11; Cornelius Nepos, *Attic.* 12; Quintilianii lib. X, 1; Ovidii, *Amores*, 1. 15.

nică], unū felū de table cronologice, scrise pe nisce scândurēle de lemnū albū, pe care marele pontifice, între anī 350-625 de la fundarea Romei — anū după anū (*annales*), într'unū stilū scurtū și simplū — nota cele mai însemnate evenimente publice; apoi din *Acta senatus*, în care se găsiaū pe scurtū rezultatulū desbaterilor, hotăririle senatului (*senatus consulta*), *Acta diurna, urbis, populi* (sive *urbana, publica*)¹, *Acta civilia, Acta militaria sive bellica*, apoi registrele în care se înscriaū numele magistraților de totū felulū, cronicile particulare și genealogicele familielor, cuvântările funebre (criticate de Cicerone pentru esagerările ce conțineau), împreună cu seria documentelor enunțate în epoca anterioară: ete materialulū de care se puteau servi scriitorii.

Pe timpulū celui d'alū duoilea resbelū punicū, Q. FABIU PICTOR espuse în prosă și în limba patriei, urmându de bună-credință tradițiunile populare, evenimentele întemplatē de la sosirea lui Enea în Lațiu, pēnē în epoca cândū trăia scriitorulū. Din acēstă istoriă, intitulată *Annales*, ne-a rămasū câte-va resturi.

După dēnsulū scriseră: L. QUINTIU ALIMENTU (omoritū în menționatulū resbelū și autorū alū unei opere *De re militari*), C. ACILIU GLABRIO, (212 a. Cr.), CLAUDIU POSTUMIU ALBINU și SERVIU FABIU (supranumitū asemenea *Pictor*), care întrebuițarā limba grēcă.

Nu ne-a rămasū nimicū din cronicile lui L. Calpurniu PISONE FRUGI, Aulu POSTUMIU, ALBINU, CASIU EMINA, SEMPRONIU ASELIU, CAIU FANIU și alții, care, sub titlulū de *Annales*, se marginiaū sē nareze faptele, fară a le împodobi cu ornamente stilistice².

L. Scriboniu LIBONE, L. Celiu ANTIPATER, L.

1. A se vedē *Les journaux chez les Romains*, monografiă de J. V. Le Clerc. (Paris, 1838).

2. Ciceronis *De oratore*, liber II. 12.

Corneliu SISENA, C. Semproniu TUDITANU, Q. CL. QUADRIGARIU, Q. VALERIU ANTIAS, LICINIU MACER se siliră a întrece pe antecesori, făr'a puté să realitzeze legile simetriei în aședarea părților din care li-se compunea scrierile.

Merită să menționăm asemenea și pe autobiografi, naratori ai propriei lor activități, ca M. Emiliu SCAURU (anul 517 se 105 a. Cr.), P. Rutiliu RUFU, Q. LUTAȚIU CATULU și CORNELIU SILA (494 se 82 a. Cr.), ale căror scrieri ne sunt cunoscute numai din nume.

§ 15. — Forma republicană a statului (care permitea nu numai tribunilor, dér și ori-căru cetățen se controleze afacerile publice, se acuse pe magistrații incorecți, se propună legi, se le apere se se le combată) favorisă desvoltarea elocinței, care convenia caracterului roman și tuturor împrejurărilor locale. Primi oratori fură bărbații de frunte ai orașului, pontificii, generalii, censorii, ale căror discursuri abundă prin espunerea de fapte și de simțiminte, fiă în cuvântări funebre¹, fiă în discursuri politice. Cu timpul și prin relațiunile lor cu retorii greci², elocința începu a fi regulată studiată, după preceptele filosofiei peripatetice. Ca modele de elocință antică, se citéză cuvântarea lui Apiu CLAUDIU CECU³, când se opuse cerărilor de pace cu Piru⁴; ale lui M. CORNELIU

1. Ciceronis *Brutus*, 16, 18: T. Liviu, VIII. 40.

2. Cu tôte decretale senatului din anii 161 și 92 a. Cr. și cu tôte priveghiarea lui Catone, retorii greci se mântinură la Roma. In anul 92 a. Cr., L. Ploțiu Galu deschise prima scôlă de elocință latină. Suetoniu, *De clar. rhetor.* I; Aulu Geliu XV, 41. Cât despre filosofi, de și epicureii Alceu și Filiscu fuseseră goniți la 174 a. Cr., mai în urmă tôte scôlele filosofice își avură propagatori și aderenți la Roma.

3. El se construi strada principală din Roma, numită *via appia*, care se întindea pene la Brundisium. Cf. pag. 7-8.

4. Pyrrhus, regele Epirului, care, pentru apărarea Tarentinilor, purtă rebelu cu Romanii, chiar în Italia, șese ani de zile. Cf. pag. 8 de mai sus.

CETEGU, în timpulă celui d'ală duoilea resbelă punică¹. Ast-felă *M. Porciu CATONE*², *SCIPIONE Africanulă*, *Caiu LELIU*³, *Tiberiu Semproniu GRACHU* și fiă lui *CAIU* și *TIBERIU* (536 și 545), *L. Papiriu FREGELANU*, *L. EMILIU Macedoniculă*, *Q. Ceciliu METELU*, *Serviu Sulpiciu GALBA* (542), *SCIPIONE Africanulă* celă mică, *Caiu Scriboniu CURIONE*, *M. Emiliu SCAURU*, *Q. Lutațiu CATULU*, *Q. Ceciliu NUMIDICULU*, *M. SILANU*, *C. MEMIU*, *L. Liciniu CRASU*⁴, *Marcu ANTONIU*⁵, *C. Iuliu Cesare STRABONE* (505) se deosebira prin energia naturală a vorbirii, dér nu și prin aplicarea regulilor artei retorice.

§ 16. — Puțini fură cultivatorii filosofiei, gramaticiei și sciințelor. Spiritulă lor practică, politică și resbelnică ținea pe Romani departe de problemele filosofice. De aceia primira de la Greci numai ceia-ce se potrivira cu viața-le privată, carei conducea către sistema stoică. În ultimii ani ai republicei, îmbrățișară filosofia aristotelică, fiindă că ajuta oratoriei, prin preceptelei logice și dialectice. Cândă apoi moravurile degenerară, atunci adoptară sistema ma-

1. Cicerone reproduce, în *Brutus*, următorele versuri ale lui Eniu despre succesele și popularitatea lui *M. Corneliu Cetegu* ca oratoră : *Additur orator Corneliu suaviloquenti*

Ore, Cethegus Marcu', Tuditano collega.

Is dictus ollis popularibus olim,

Qui tum vivebant homines atque ævum agitabant,

Fios delibatus populi Suadæque medulla.

2. Renumită prin mulțimea și energia cuvântărilor, care măi tot-dé-una se terminaă cu proverbiala frasă «*ceterum censee Charthaginem esse delendam*».

3. Fostă pretoră în anulă 554 și consulă în 559. Ca pretoră în Spania, *C. Leliu* învinse pe *Viriata*. Elă combătuse propunerea lui *C. Liciniu Crasu*, ca demnitarii clerului să fiă aleși de către poporă. A se vedé *De amicitia dialogus*.

4. Ca cestoră în Asia, studiase retorica cu *Metrodoră*. Cicerone îlă introduce ca principală interlocutoră în scrierea-i «*De oratore*» și'lă represintă ca oratoră perfectă.

5. Buniculă triumvirului, supranumită «*oratorulă*». Elă studiase cu retorii greci *Metrodoră* și *Mnesarcă*.

terialistă a lui Epicur, care pe de o parte nu cerea studiu și încordare a minții, pe de altă parte scusa viciile, preconisându-bunul trai și plăcerea. Studiul filosofiei se răspândi de CARNEADE din Cirena, filosof academic¹, de DIOGENE din Babilonia, filosof stoic², și de CRITOLAU din Faselis, peripatetic³, care, venind la Roma în anul 599 (155 a. Cr.), ca soli din partea Ateinei, deschiseră școli de filosofie, la care alergau tinerii patriciani. Cu toată opunerea lui M. Porciu Catone, cu toate edictele riguroase în contra filosofilor și retorilor greci, filosofia prinse rădăcini și din zi în zi găsi mai mulți cultivatori la Roma.

§ 17. — Știința dreptului fu de aproape și mai mult îngrijită, din cauza necesității simțite de cetățeni de a-și cunoaște datoriile de împlinit și drepturile lor în adunările publice, la alegerea magistratilor, în luptele dintre patrici și plebei. Câți-va jurisconșulți publicară noui codice, comentarii și formulare, cum făcu Sestiu ELIU PETU (*jus civile xhanum*) în anul 596. În această ramură, se distinseră: mai întâiu M. Porciu Catone, care scrisese comentarii despre drept și *responsa*, opinii motivate despre formalitățile obligatorii pentru acte judiciare și politice; apoi cei trei SCEVOLA, Publiu Muciu Scevola (consul la 133 a. Cr.), legiuitor distins, care scrisese X cărți despre dreptul civil și aprofundase dreptul pontifical; Quintu Muciu Scevola augurul (consul la 116 a. Cr.), unul dintre pro-

1. A se vedé *Istoria filosofiei antice*, pag. 320-323.

2. Diogene din Babilona, «magnus et gravis stoicus» (Ciceronis *De officiis*, III, 12) întroduse teoriile stoice la Roma, deschidându o școală de prelegeri filosofice și avându numeroși aderenți, între care pe Caiu Leliu, atunci în etate numai de vro 30 de ani. A se vedé *Istoria filosofiei antice*, pag. 290.

3. Capul alu școlei peripatetice, urmatu apoi de către Diodoru din Tiru. Ciceronis *De finibus*, lib. II, cap. VI, 19. A se vedé *Istoria filosofiei antice*, pag. 263.

fesorii lui Cicerone¹ și care aplică jurisprudenței doctrina morală a filosofiei stoice; în fine, Quintu, fiulul lui Publiu (fostu consul, mare pontifice și proscrisu de partita lui Mariu), care în XVIII cărți sistematisă știința juridică. M. Iuniu BRUTU scrise despre dreptul civilu; Maniu MANILIU III cărți despre dreptu, unu tratatū de *actiones* despre lucrurile de vîndare și *Monimenta*. Sulpiciu RUFU, adeptu alu filosofiei peripatetice, compuse desvoltări la capitulele lui Scevola, unu tratatū despre desființarea sacrificielor private, altulū despre dotă și unu comentariu despre edictele edililor curuli.

§ 18. — Studiulū limbii se întroduse pe la anulū 578 (176 a. Cr.) în următorele împrejurări. Gramaticulū grecu CRATES din Mallos (orașiū alu Ciliciei, contimpuranu cu Aristarcu², fiindu trămisu la Roma de către Atalū, regele Pergamului, din întemplantare își frânse unu picioru pe muntele Palatinu și, trebuindū să sté mai multu timpū pêne să se vindece, deschise unu cursu de gramatică și literatură. Esemplulū lui fu urmatu de către Romani, și ast-felū se începu esplicarea poeților Eniu, Neviu, Pacuviu, Luciliu. Unulū din acei gramatici, Spuriu Carviliu, se ocupă cu îndreptarea și regularea alfabetului, ér alții aplicară limbii latine regulile stabilite pentru limba grecă. Dér, prin decretule senatului din anii 504 și 573, se închiseră scólele de gramatică, în care se predaū «poetarum pertractatio, historiarum cognitio, verborum interpretatio et pronuntiandi quidam sonus»³.

§ 19. — În agricultură, ocupațiunea de căpeteniă la care se aplicaū Romani, se distinse *Marcu*

1. Pe care-lu întroduse ca interlocutoru în dialogurile *De amicitia*, *Orator* și *De republica*.

2. Criticu alesandrinu, devenitu celebru prin judițiösele-i îndreptări (*διορθωτικά*) la operile lui Omeru.

3. Ciceronis *De oratore*, I, 42.

Porciu CATONE, născutū dintr'ua familiă de porcari la Tusculu, în anulū 519 (235 a. Cr.), și crescutū în țera Sabinilor. Venindū la Roma, se ocupă cu afacerile publice în forū; apoi intră în armată, se luptă la Capua și la Tarentū, dobândi gradulū de tribunū militarū în Sicilia și dete probe de vitejiă, în ziua cândū peri Asdrubale, fratele lui Anibale. Elū fu cestorū sub P. Corneliu Scipione Africanulū, apoi edilū și pretorū. Din Sardina adusese la Roma pe poetulū Eniu. În calitate de consulū, repurtă unū triumfū în Spania. Ca censorū se arētă fôrte aspru: fu inimicū alū luxului, păstrătorū devotatū alū vechielor moravuri, contrarū ori-cărei inovațiuni, tuturor sciințelor și artelor frumöse, pe care—fiindū că ereaū aduse de Greci—le considera ca periculöse societății romane: de aceea i-se rădicase uă statuă, pentru că îndreptase moravurile. Catone muri la anulū 605 (149 a. Cr.), în etate de 86 ani, după ce dusesse uă vieță plină de activitate și inițiativă individuală, ilustrată prin fapte mărețe, agitată de mari inimizități. În totū timpulū elū combătuse introducerea la Roma a filosofiei, retoricei, artelor și medicinei Grecilor, cu tôte că de timpuriū le învățase limba și în ultimii ani citia pe marii scriitorī ai acelei națiuni invinse¹. Pe lângă-multe'ī cuvântări (din care Aulu Geliu a păstratū câte-va fragmente), scrisese chiarū la bătrânețe, în șapte cărți, opera'ī intitulată *Historiæ sive Origines* [*De originibus*]. Aci povestia fapte istorice, originea Romei ș'a altor cetăți italice, despre ântăia și a doua luptă cu Cartaginesii; vorbea despre vechiele moravuri, despre templele, monetele și instituțiunile italice din punctū de vedere archeologicū²; inserase discursurile'ī principale despre *leges sumptuariæ*, acu-

1. A se vedé etopea ce'ī face Titu Liviu în cartea XXXIX, 40.

2. Corenlius Nepos în *Vita Catonis*. 3-4.

sările și apărările' personale. Lui i-se mai atribuie: uă culegere de *Sentinte*¹ (*Ἀποφθέγματα*), fiă proprii, fiă d'ale altora²; câte-va *esplicări juridice*; uă carte despre *arta militară*, în care da fôrte interesante relațiuni despre *resbelele* întreprinse de Romanî în Spania, pênă la celu purtată de S. Galba în *contra Lusitaniei*³; în fine, câte-va încercări seú primele rudimente *gramaticale* și etimologice despre limba latină. De la dênsulă posedemă uă parte din scrierea' intitulată *De re rustica*, care ne oglîndesce caracterulă prosei latine pe timpulă *resbelor* punice și ne transmite noțiuni despre sciința agricolă a Romanilor, despre credințele religiose, despre vieța câmpenescă, formule superstițiose despre descântece și lécuri populare. Tractarea materiei e fără ordine și fără artă; stilulă aspru, lipsitū de frumuseți literare, dăr vigurosū.

§ 20. — Cu modulă acesta, pe timpulă lui Cesare și alū lui Augustū, literatura latină începușe a se emancipa de imitațiunea scriitorilor greci, dobândindū puteri noui și mai multă originalitate. Pacea, care urmă luptelor esteriore și desbinărilor interne; iubirea de studiu și talentulă firescū alū scriitorilor, ce aveau sē urmeze, fură circumstanțe priincioșe pentru a ei desvoltare. Scólele din Roma ne mai fiindū îndestulátore, tinerimea alerga pe întrecute la cele din Atena, din Rodos și din Asia. După copriinderea Aticei, Sila trâmisesse, din capitala Greciei în capitala lumii romane, întréga bibliotecă a lui Apelicone din Teos, împreună cu cea mai

1. Ciceronis, *De officiis*, liber 1. 29.

2. «Duplex est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscenum; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere multa multorum facete dicta, ut ea quæ a sene Catone sunt collecta, quæ vocant ἀποφθέγματα». — Ciceronis *De officiis*, liber. I, 29.

3. Titu Liviu, loc. cit; Cicerone, *Brutus*. 16.

mare parte din scrierile lui Aristotele și Teofrast¹; Memiū transportase din Grecia cărțile, manuscrisele și cele mai prețioase obiecte artistice; avutului Luculū fundase uă bibliotecă; T. Pomponiu Aticu, M. Tului Cicerone și Terențiu Varone culeseseră și dênșii multe volume de valóre; apoi, prin silințele lui Iuliu Cesare, Asiniu Polione și Octavianū Augustū, trei biblioteci publice se deschiseră 'n Roma². Iubirea de studiū, de repaus și de libertate, cu atât mai viiă, cu câtū mai aprópe erea despotismulū; bogățiile strinse prin resbele, înlesnirea traiulū, rafinarea vieții, indulcirea deprinderilor, progresele filosofiei, conștiința despre mărimea și puterea statulū: tóte acestea deteră spiritulū romanū uă deplină maturitate. Ast-felū a treia epócă, numită și epoca de aurū a literaturii latine, se bucură de uă civilisare, ale cărei semințe le aruncaseră cu dărnicia seculii de mai nainte.

---

1. Cu regularea ei fu însărcinatū gramaticulū Tiranione din Amisū, care, fiindū prinsū în resbelulū din provincia Pontu, dusū la Roma și liberatū de Luculū, fu întrebuințatū pentru aceleași lucrări de către Cicerone. La mórte'i lăsă uă bibliotecă de 30,000 volume. A se vedé *Istoria filosofiei antice* pagina 222, nota 4

2. Pliniu. *Historia naturalis*, VII, 30; Suetoniu, *Vita Cæsaris* 44, et *Vita Augusti* 29.

EPOCA A TREIA.

(Ani 91 : de la mórtea lui Sila pêne la mórtea lui Augustü :
676—767 de la fundarea Romei séü 78 a Cr.—14 p. Cr.).

§ 21. *Resumatü istoricü.* — Pe cândü Romanii mosteniaü de la Atalü, regele Pergamuluï, te-saure imense, care nu'i costaü nici sânge, nici sudóre ; pe cândü învingerea lui Mitridate, cuce-rirea Spaniei și Galiei îi rădicaü la culmea pu-teriï, pe nesimțite luxulü și depravarea produ-ceaü desordine interne. După Grachï, urmasé resbelulü socialü, cu rivalitățile dintre Mariü și Sila. Ce mai scăpase din resbelü fusese ni-micitü de furia proscritiunilor. Republica fi-indü de faptü distrusă, nu mai érea vorba déca Roma se va supune unui stăpânü, ci care va fi stăpânulü acela. Primulü triumviratü condusesé la resbelulü civilü, terminatü în câmpiele de la Farsala (706 séü 48 a. Cr.) și la uciderea în-vingătoruluï Iuliü Cesare (710 séü 44 a. Cr.). Alü duoilea triumviratü provocă lupta de la Fi-lipï (712 séü 42 a. Cr.) și, după un'spre-dece ani, ténérulü Octavianü, norocosü în bătălia na-vală de la Actiü, rămase stăpânü peste lumea romană. Luândü titlulü de Augustü, elü domni-anï 44, într'ua pace de multü dorită, mănți-néndü numirile și formele republicane, dér trans-formândü guvernulü în monarhiă ereditară.

§ 22. *Cultura.* — Pe lângă împrejurările mai

susŭ espuse, se adaugă cã erudiții greci, care de pretutindenŭ veniauã acum la Roma, își introduceau limba în societatea cultă și învetau pe copii, în scóle și în familii. Tinerimea romană, ast-felŭ inițiată în literatura grecă, își completa studiile și educațiunea la Apolonia, la Rodos, la Mitilena și mai cu deosebire la Atena. Bibliotecile publice inlesniră chiarŭ formarea de societăți literare, unde autorii își citiau producerile în prosă séu în versuri. Ast-felŭ se ivi secululŭ de aurŭ alŭ literaturii latine, cândŭ se operă armonioasa combinare a geniului grecŭ cu celŭ latinŭ, spre a da naștere unei poezii care, de și nu cu totul originară, celŭ puținŭ nu mai fu uă imitațiune, ci unŭ reflexŭ elegantŭ alŭ poeziei grece.

§ 23. *Limba*. — Impreună cu puterea romană, limba latină se întinsese în tóte provinciile, mai cu sémă în apusŭ, unde locuitorii n'avuseră uă limbă propriă și bine formată. La acésta mai contribui strinsa legătură ce unia capitala cu provinciile, numérulŭ funcționarilor, introducerea jurisdicțiunii romane și minunata sistemă de colonisare. Ast-felŭ dobândi vigóre *sermo peregrinus*, limba de toți vorbită, pe cândŭ idioma din Roma, *sermo urbanus*, se consideră ca limbă cultă, literară, întrebuințată de poeți, oratori și istorici. Cicerone întroduse noui cuvinte și noui combinări de frase, pentru dulcéta espresiunii și armonia periódelor în prosă, precum mai nainte Eniŭ, Plautŭ, Lucrețiŭ o înavuțiseră cu termenii poetici. În stilulŭ istoricŭ, Romanii realiséză acea *immortalis velocitas* din operele lui Salustiŭ, aceea *lactea ubertas* dintr'ale lui Titu Liviŭ¹. Cu Vergiliŭ, limbagiulŭ poeticŭ și esametrulŭ ajungŭ la tótă perfecțiunea posibilă, ér cele-l-alte specii de versuri aparŭ pentru prima

1. Quintiliani *Institutiones oratorix*, lib. X.

oră cu poeziile elegiacă și cu liricul Oraziu. În resumat, bărbatul de talent, care înfloriră de la finele rebelului social pînă la mórtea lui August, rădicară poesia latină la cel mai nalt grad, pînă unde natura limbii îi permitea să se rădice.

POESIA.

§ 24. — Poesia lirico-elegiacă se dezvoltă foarte tîrziu, din cauza asprului caracter al Romanilor. Mai pre sus de cîtă oda și imnul, escelă elegia, cu caracterul reflexiv, descriptiv și erotic, conform individualității romane. Dér și atunci ultima ramură fu imitată din grecesce, cu preferință după poeziile alesandrină¹, avînd un aspect uniform, mai tot-dé-una plîngător și melancolic.

Caiu Valeriu CATULU² cultivă atît lirica propriu zisă, cît și elegia. El se născu lângă Verona, în mica peninsulă Sirmiu, scaldată de lacul Benac (adî *Lago di Garda*) la anul 668 (86 a. Cr.) din părinți bogați și de considerațiune, intimi cu Iuliu Cesare. Pornind de tîner la Roma, cu amicului său Maliu, intră în relațiunile cu poetul Liciniu Calvu și cu cei mai însemnați cetățeni, ca Cesare, Ortensiu, Cicerone și Corneliu Nepos, căruia îi dedică poesiele. Catul trăi puțin la Roma și mai mult la Tibure (Tivoli), unde avea uă mică proprietate; călători în Bitinia cu pretorul C. Memiu Gemelu și muri

1. Perioada poeziei grece dintre anii 335-146 înainte de era noastră s'a numit *alesandrină*, fiind că Alesandria din Egipt fu centrul dezvoltării literare, prin încurajarea regilor Ptolemei. Între principalii ei poeți sunt: tragicul Licofrone (din Chalcida) și Timone (din Filonte); comicul Machone (din Sinope) și Aristonimul; didacticul Aratu (din Soli) și Nicandru (din Colofon); elegiacul și liricul Calimach (din Cirena) și Cleante filosoful; epicul Apoloni (din Rodos); pastoralul Teocrit și Moschu (din Siracusa), Bione (din Smirna).

2. După alții *Quintu*, nu Caiu.

fără să împlinescă 40 de ani¹. Din 116 compozițiuni, cele *lirice* constau din endecasilabe² și sunt scute improvizări ușoare, mai adesea ascuțite și muscătore, în care poetul se arătă originar, străin de orî-ce imitare. Același spirit se vede și în *epigrame*, dintre care unele ereau îndreptate în contra lui Cesare, care, departe d'a se supăra, ridea și doria să'l u aibă adesea printre oșpeți. Poesiele' i lirice și poemele' i *epitalamice*, de caracteru descriptiv și narativ, se consideră ca traduceri sêu imitațiuni din grecesce: cea mai frumoasă este *Epithalamium sive Carmen de nuptiis Pelei et Thetidos* (409 versuri) de caracteru erotico-epic și liric, în care se espune espedițiunea Argonauților (cu care începe opera), apoi se descrie pasiunea și disperarea Ariadnei (părăsită de Teseu) c'ua energiă și c'ua veritate, pe care Vergiliu n'a întrecut'o în espunerea iubirii Didonei. Dintre *elegii*, merită uă deosebită atențiune plângerea scrisă la mörtea fratelui sêu, cele adresate lui Ortal și Manliu, der mai cu sêmă imitațiunea sêu traducerea despre *Cositele Berenicei* (*De coma Berenices*) după poetul Calimac, cu atätü mai prețioasă, cu câtü nu i-se posede originalul în limba grécă. Poema *Atys*, de 93 versuri, este asemenea inspirată de autori greci.—Simplicitatea și gingășia sunt calitățile de căpeteniă ale cântecelor catuliane, scrise în versuri decasilabice. Elegiele și epitalamele sunt pline de pasiune concentrată, cu forme puternice, cu armoniă variată și imitativă, cu podóbe d'așia frumoșe imaginî, în câtü adesea poeții următori le luară ca subiecte de imitațiune. Catulü, de și prin ve-

1. In poesiele lui celebră iubirea' i către Lesbia, unü nume sub care se ascundea Clodia, sora lui P. Clodiu Pulchru și soția lui Q. Metelü Celer. cu care ênsê mai târziu rupse orî-ce relațiune (*Carmen*, 76 și 87).

2. A se vedé, în *Metrică*, versurile choriambice, saturniulü, choliambulü și cele următore.

seliă și ingenuitate voia să calce pe urmele lui Anacreonte, totuși nu putu da compozițiunilor lui firésca nepăsare ce întâlnim în cânturile poetului din Teos, căci sciea într'ună epocă de lux, de rafinare și de corupțiune, care se oglindesc în toate operele ce produse: de aceia nu trebuiesc citite de ori-cine și la ori-ce e-tate. Versificarea îi e complicată, fiind că întrebuințase vr'o 30 de combinări felurite¹. E de observat că, în operele lui Catulă, ca într'ale tuturor elegiacilor romanî, distichulă coprinde ună înțelesă deplină, ast-felă că pôte fi considerată ca ună sentință. Ală duoilea după Lucrețiū, elă vedesce mai multă originalitate de câtă toți predecesorii; asemenea mai arétă multă măiestriă în imitarea poetilor Alceū și Safo, precum și în mânuirea metricel grece, ceia-ce i-a atrasă porecla de *doctus*. Pliniu îi mai atribuie ună operă astă-đi perdată, intitulată *De incantamentis*.

Poesia elegiacă, sub péna lui Catulă, imitase din grecesce. Desvoltarea și propria ei strălucire începe cu Valgiū Rufu și C. Corneliū Galu, cu Tibulu și Propertiū.

Valgiu RUFU, gramatică și oratoră, scrisese poesiil lirice, dér mai cu sémă elegiil, considerate de anticil ca opere de óre-care valóre.

C. Corneliu GALU, amică intimă cu Vergiliū², se născuse pe tărmlă Mediteranei, la Forum-Julii (adă Fréjus, în Francia), pe la anulă 685 (69 a. Cr). Favórea lui Augustū îl rădică la demnitatea de prefectă ală Egiptului, dér în urmă, fiindă rechiămată în Roma, acusată de înaltă trădare și condamnată la esiliū, preferi ună mórte voluntară și se sinucise în etate de

1. Quintiliană, cartea X, 1; Aulu Geliu, lib. XIX. 9.

2. Care'i dedică a VI din *ecloge*.

peste 40 ani (la 728 de la fundarea Romei). Din patru cărți de *Elegii*, compuse de dânsul și în care celebra pe uă femeia sub numele de Licoris (după unii dântuitoarea Citerida), s'au publicat șese elegii sub numele lui Pomponiu GAURICULŪ, de și ele se cred compuse de unŭ ōre-care Masimianŭ GALŪ Etrusculŭ, care a trăitŭ sub Teodoricŭ și Anastasiu, în secolulŭ VI după Cristŭ. Lui G. Corneliu Galŭ i-se mai atribuie traducerea poeziilor grece ale lui Euforione din Calcida (pe care 'lŭ luase ca modelŭ în scrierea elegiilor sĕle latine), precum și poema *Ciris*, publicatŭ sub numele lui Vergiliu¹.

Albiu TIBULŪ se născu în Roma, la anulŭ 689 (65 a Cr.), dintr'ŭă familiă de călari². Preferindŭ linistea și desfĕtătorele frumuseți ale naturii, în loculŭ sgomotului și vieții agitate din orașe, elŭ se ocupă mai numai cu agricultura și poesia, trăindŭ la ŭă moșioră dintre Tibure și Preneste, care'i rĕmăsese din patrimoniulŭ răpitŭ sub alŭ duoilea triumviratŭ³. De și iubia pe ŭă tĕneră, cântatŭ sub numele de Delia, totuși urmă pe Valeriu Mesala Corvinŭ (a căruŭ amiciția o dobândise din tinerețe) mai ântăiŭ în Acitania (anulŭ 723), apoi în Asia (anulŭ 724). Ajungĕndŭ la Corcira, ŭă bŭlă grea îlŭ sili sĕ se întŕcă în Italia. Restulŭ vieții lui e puținŭ cunoscutŭ: scimŭ numai că iubise duoĕ femei,

1. Quintilianŭ, *Instit. orat.* X. I. 93; Servius *ad Verg eclog.* X; Donati *Vita Vergiliŭ* § 8.38—39; Dion Casiu, *Histor.* LXXX. 23—24; Suetoniŭ, *Vita Augusti.* 66; Orațiu, *Epist.* lib. 1, 4, 3.

2. Data născerii lui a fostŭ fŕte discutată. După Iosifŭ Scalliger, Donsa, Bronckhuis, Volpi, Heyne, arŭ fi anulŭ 690 de la fundarea Romei; după I. H. Voss, epoca dintre 689-690; după Bach, Pasow, Dissen și Spohn, 695; după Paldamus, 700; după Ayrmann 705; după Ph. de Golbery 710; în fine, după alți critici, anulŭ Romei 711.

3. Pentru acestŭ cuvĕntŭ, nu pronunță nici-ŭă-dată numele lui Augustŭ, nici nu se apropiă de curtea imperială, cu tŕte propunerile și stăruințele lui Orațiu.

Memesa și Neera (ambele rămase necunoscute¹) și că pe la 735 (19 a. Cr.), adică în același an cu Vergiliu muri în flăcările etății, ceia-ce inspiră lui Ovidiu uă frumoasă elegiă². Din patru cărți de *Elegii*, câte i-se atribuie, coprinzându 37 cânturi în versuri elegiace, primele două sunt considerate ca străine și ca scrise de un ăre-care LIGDAMUS. La înduoielă se pună chiară unele din cele-l-alte, precum esametrele din cartea IV, adresate lui Mesala, pentru că nu posedă toate însușirile poeziilor lui Tibulă. În această ultimă carte, elegiele II—XII sunt nisce epistole, în care une-oră vorbesce poetulă, dăr mai adesea uă ăre-care Sulpicia sėu iubitulă ei Cerintu.—Calitatea distinctivă a lui Tibulă este afecțiunea. Elă n'are egalitatea filosofică a lui Orațiu, ci se arėtă predominatū de pasiună, oferindu-ne uă mare varietate de simțiminte, unită c'ua suavă întristare. Ii place mai multă singurătatea și idealisěză vieța petrecută la țeră; trece de la uă simțire la alta și depinge totulă după firea romană, ast-felū în cătū versurile lui, ca eșite din fundulă inimii, parū originare, ăr nu unū fructū alū imitarii grece. Limba îi este curată, plăcută și alėsă; esametrele curgėtore și armonioșe, pentametrele aprópe fără defectū și mai tot-dé-una terminate c'ua vorbă disilabică, formândū piciorulă iambicū³. Anticii i-aū recunoscutū primulū locū în poesia elegiacă⁴, pen-

1. Cea de a doua, numită în realitate Plania, figurěză sub diferitele numiri de Gliceria și Delia.

2. Reprodusă și adnotată în prima edițiune din 1878 a *Pro-sodiei* mele, la paginile 118-124.

3. Părțile mai însemnate sunt: elegiele 2-14 din cartea IV; cânturile sėu epistolele erotice dintre Cerintū și Sulpicia, care se distingū prin simplitate, invențiune și plăcută neglijență. Se crede că, în compunerea lor, Tibulă s'arū fi inspiratū din corespondința ținută între amiculă sėu Cerintu cu Sulpicia; că elegiele din cartea III, prin care Ligdamu se adresěză Neerei, arū fi aparținendū unui imitatorū posteriorū.

4. Quintilianū, *Institut orator.* X. 1. 93; Ovidiu. *Amores*, lib. III. 9.1, 15.27, *Tristium liber.* II, 447.

tru suavitatea și înlesnirea cu care își espune subiectele, pentru duiosia'i miscătoare, pentru ideala'i melancolia.

Sestu Aureliu PROPERTIU e mai puternică, dér mai puțină originară de câtă Tibulă. Născută din părinți sërmani în Umbria¹, între anii 696-708, elă rămase orfană și, perdându'si averea părintescă în turburările civile, părăsi studiulă dreptulă și veni la Roma, unde, prin talentă și escelința versurilor, în curëndă își dobândi renume. Iubită de Mecenate și de poetulă Corneliu Galu, amică cu Ovidiă și cu Tibulă, Propertiuă își cântă iubirea pentru Cinția² și celebră poeticele tradițiuni din primii timpă ai Romei în patru cărți de *Elegii*³, inspirându-se din operele lui Calimacă și Fileta. Mórtea lui (la Hispellum) se pune pe la 739 (14 a. Cr.).—Propertiu nu pare legată de lume, nici atâtă de impresionabilă ca Tibulă. Pe cândă unulă e simplu, duiosă, simțitoră, tristă, cu gândulă la mórte și cu espresiuni naturale, cel-altă e mai nepăsătoră, își rës-bună cu asprime, părăsesce tonulă elegiacă spre a căde în poesia didactică seú narativă, întrebuinteză ună stilă artificiosă și are chiară părți licențiose. Cu tóte astea, versurile lui Propertiu vedescă ună talentă vigurosă, capabilă de maiestatea epopeiei, uă mare preocupare de artă, dorința corecțiunii și perfectibilității, erudițiunea cam pompósă a poetilor alesandrină. Elegiele lui, de caracteră narativă și istorico-didactică (mai cu sémă cartea iv), desvoltă subiecte luate

1. După unii la Ispelă, după alții la Mevania, la Ameria seú (mai probabilă) la Assisi.

2. Sub acestă nume fictivă, după obiceiulă epocel, pare că se ascundea Ostia, nepóta poetului Ostiă.

3. După Nobbe (*Observat. in Propertii carmin. specimen*. Lipsiæ. 1818), cartea I s'a publicată în anulă 725, a doua în 730, a treia în 733, a patra seú la 738 seú după ună ană de la mórtea lui, de către ună amică ală poetului. Primele trei cărți pórtă numele de *elegii*, a patra de *cânturi* (carmina).

din istoria romană. Intr'ênsele unŭ mitŭ se légă cu altŭ mitŭ, unŭ exemplu cu altŭ exemplu și, prin acestŭ șirŭ de episóde, se întroducŭ esplanțări și înfrumusețări, care facŭ sã se uite subiectulŭ principalŭ sãu sã parã adumbrítŭ de părțile'ı secundare ; pretutindenı ênsã se ivesce veritatea, puterea pasiunii și eficacitatea, realizatã prin imagini, prin cutezanțã, prin cãldurã. Stilulŭ e susținutŭ, dulce, armoniosŭ și conformŭ cu natura subiectelor. Multe cuvinte și construcțiuni suntŭ adoptate din grecesce. Ca și Calimacŭ (cãci Propertiu fu numítŭ «Calimacŭ alŭ Romanilor»), elŭ ține a'și arãta erudițiunea și își nutresce compunerile cu noțiuni mitologice. Versurile n'au înlesnirea ce întêlnimŭ în Tibulŭ și Ovidiu ; pentametrele se terminã adesea cu vorbe de 4 silabe.

Propertiu se considerã ca părintele «eroidei» romane, adicã alŭ elegiei sub formã epistolarã, prin care persoane cunoscute din timpii mitici și istorici își comunicã simțimintele prin scrisori reciproce. Epistola Corneliiei cãtre logodnicu'ı Paulŭ și plângerile Aretusei cãtre Licota suntŭ modêe eroico-lirice¹.

Publiu OVIDIU NASONE cultivã genurile epicŭ, didacticŭ și elegiaco-eroticŭ, în urma mai multor scriitori de talentŭ și într'ună epocã de mare eleganțã. Nãscutŭ dintr'ua vechiã familiã de cãlari, la Sulmona (alŭ duoilea orașŭ din țera Palignilor) în anulŭ 711 (43 a. Cr.), elŭ fu crescutŭ la Roma, unde studiã retorica sub conducerea lui M. Aureliu Fuscŭ și M. Porciu Latrone, apoi fu trãmisŭ la Atena și în Asia. Pãrãsindŭ studiulŭ legilor și pregãtirea pentru afacerile publice, la care lŭ obliga dorința părintescã, Ovidiu preferi cultulŭ muselor, care îlŭ atrãgeau c'ua putere iresistibilã. La Roma trãi în rela-

1. Quintilianŭ, X. 10 ; Ovidiu, *Tristium* lib. IV. 10.51.

țiuni amicale cu cei mai de frunte literați și cetățeni, pênă cându Augustu—nu se scie bine din ce cauză— în anul 763 (8 p. Cr.), îl depărtă pe țărmurile Mării-negre, în actuala Dobroge, la Tomi, unde locui de la 763 pênă la 774, cându își sfârși vieța și fu înmormântat la Constanța (Kiustenge ¹). Operele lui Ovidiu, pe care le posedem, suntu cele următoare:—*Amoruri* séu «cărți ale iubirii» [*Amores sive «Amorum libri tres»*], trei cărți, coprinđendú 49 elegii erotice, pline de imaginii simțuale, în care se întelnesce numele Corinei. Adesea poetulú nu pré scie s'și înfrêneze avêntulú imaginațiunii, cu tótă originalitatea espunerii. Intr'ênsele naréză, sub forme străvestite, propriiele'i dureri séu plăceri amoróse, care'lú depărtéză de scopulú adevêratú alú poesiei. Ele apărură între anii 739 și 746 de la fundarea Romei ².—*Tristele* [*Tristium libri quinque*], uă culegere de 50 elegii melancolice, în cincî cărți scrise la Tomi, interesante prin simțimintele ce esprimé din esiliu, dér monotone prin antitese continue, printr'uă durere afectată, prin nisce plângerî fără demnitate. Poetulú se arétă pusilanimú, disperatú, incapabilú de a se stăpâni, ceia-ce inspiră uă profundă compățimire pentru nefericita lui pozițiune. În schimbú, ne oferé mare fluiditate de versificare. Une-orî, prin multele'i descrieri, trece în genulú didacticú și ne transmite numeroze informațiuni despre relațiunile'i personale ³.—*Eroidele*, 21 monologuri și epistole, pe care unele femeii din epoca eroică le scrieau soților séu iubiților, și răspunsurile ce le trãmiteau dênșii. Cu tótă uniformitatea subiectului principalú (amarulú despărțirii séu alú iubirii

1. A se vedé G. Perrot, *Mémoires d'archéologie, d'épigraphie et d'histoire* (Paris. 1875).

2. Părți alese din *Amores* au fost publicate, cu adnotări, în prima edițiune a *Prosodiéi* mele (Bucuresci, 1879).

3. A se vedé edițiunea mea din *Triste* (Bucuresci. 1889).

nefericite), tonulŭ elegiacŭ se rădică une ori pene la gravitatea tragediei. In genere, caracterulŭ personelor e bine conceputŭ și păstratŭ pene la fine¹. In acestŭ genŭ e cu totulŭ originarŭ, căci enșuși se laudă că n'avea pe cine se imite din grecesce. Stilulŭ e afectatŭ, declamatorŭ, ér fondulŭ contrarŭ menirii ce se impune poesiei. Ele aŭ fostŭ date la lumină între anii 749 și 752.— *Ponticele* (*Pontica sive Epistolæ ex Ponto*) copriudŭ, în patru cărți scrise în versuri elegiace, 46 epistole, prin care Ovidiu se plânge de suferințele depărtării, arătându-și dorulŭ de patriă și modulŭ cum trăia printre Geți, Sarmati, Besi și Daci. De și pozițiunea, în care se găsia elŭ, înspiră compătımire, totuși abaterile'ı continue de la subiectulŭ pricipalŭ și monotonia neîncetatelor lui suspine obosescŭ pe cititorŭ, convingându'lŭ numai despre marea facilitate a poetului d'a spune același lucru sub forme variate și ore-cum interesante. — *Arta iubirii* (*Ars amatoria sive ars amandi*), trei cărți în versuri elegiace, de caracterŭ didacticŭ, în care suntŭ depinse cu originalitate moravurile corupte ale epoei. — *Lécurile iubirii* (*Remedia amoris*), în care Ovidiu espune preceptele vieții rafinate, suntŭ uă completare a operei precedente, căreia îi este inferiöră.—Totŭ genului didacticŭ aparținŭ *Medicamina faciei*, indicări despre cosmeticele întrebuintate pentru înfrumusețarea artificială a feței. Judecându după fragmentele rămase dintr'ensa, acéstă scriere trebuie să fi fostŭ de puțină valóre. — *Fastele* (*Fasti sive Fastorum libri sex*), de genŭ didacticŭ, de caracterŭ narativŭ și sub formă elegiacă, espunŭ originea și ceremoniele sêrbătorilor romane, în ordinea cum figuraŭ în calendarŭ (după reforma întro-

1. AULU SABINU (care trăi pe la anii 744-750) compuse răspunsuri la unele *Eroide*, care ni-s'aŭ păstratŭ și aŭ fostŭ atribuite contimpuranului său Ovidiu. Ele se publicară pentru prima óră în Venetia la anulŭ 1486.

dusă de Augustū la anulū 755). Opera coprindea XII cărți, d'ér posedēmū numai VI, pentru primele șese luni, cele-l-alte șese fiindū perdate de la alū IV seculū. Aci poetulū își arétă măiăstria d'a sci sē placă și sē instruiéscă, scriindū c'unū stilū alesū, în versurī armonioése. «Fastele» suntū unū prețiosū isvorū pentru cunóscerea vechielor credințe și riturī italice. — *Metamorfosele* (*Metamorphoseon* libri XV), cinci-spredece cărți, de caracterū narativū și în esame-tre, poemă didactică importantă, în care autorulū desvoltă peste 250 miturī, espuindū continuele prefacerī din universū, care începū cu chaosulū și mergū pēnē la apoteosărea lui Iuliu Cesare și lauda lui Augustū. Materialulū e luatū din mitologia grécă, mai cu sémă din operele din Esiodū, Nicandru și Parteniū. Ovidiu sciu sē alégă părțile interesante, sē le presinte cu p'ri-cepere și sē compună unū corpū întregū de mitologia greco-romană. Aci stilulū e prolixū și luxuriosū. — Dintre poemele ce i-se mai atribuie, ne aū rēmasū : câte-va fragmente dintr' uă tragediă *Medea*; *Ibis*, care, în 644 versurī elegiace, coprinde satire invective în contra unū amicū infidelū, imitată după uă scriere similară a lui Calimacū, care batjocorise pe Apoloniū din Rodos; *Alieuticon* (despre pesci) și uă mică elegiă intitulată *Nux*, în care luxulū și avariția secululū suntū comparate cu simplicitatea moravurilor antice. — Caracterulū principalū alū lui Ovidiū e veselia, ușurința și simțualitatea, ér în nenorocire mähnire, pusilanimitatea și disperarea. În schimbū, posedē uă imaginațiune fecundă, forță de invențiune, talentū de a nara cu grațiă și varietate, înlesnirea și abundanța expresiunii, de și neglige acurateța și eleganța. Se constată la dēnsulū uă limbă mlădiósă, uă îndemănare estraordinară d'a esprima ori-cē lucru în modū poeticū, uă putere nemărginită de a descrie. Aceste însușirī, felulū subiectelor

tractate și espunerea lor atrăgătoare facă din Ovidiu poetul cel mai original și mai fertil al epocii în care trăi. — Elegia *Philomelum*, care i s'a atribuită, e opera gramaticului creștin *Albu Ovidiu* JOVENTINU, care trăi înainte de anul 187 p. Cr. Asemenea este nedemnă de Ovidiu elegia intitulată *De pulice*.

Ca poeți elegiaci Ovidiu menționează pe IULIU MONTANU; pe PROCULU, imitatorul lui Calimac; pe CAPELLA și pe FONTANU, care celebrase Naiadele și pasiunile Satirilor pentru dênsele. Ca poeți lirici, sânt menționați următorii :

Caiu Liciniu CALVU, un distins orator, se născuse pe la anul 672 de la fundarea Romei (mortă la 706). Ca și amicu' Catulă, elă compusese numeroase poesi glumețe și erotice sêu de caracter epigramatic. De la dênsulă ni s'a păstrat fôrte puține fragmente, ênsê nimic din scrierile poeților FABULU, CECILIU și CORNIFICIU.

LEVIU, CINA, OSTIU, MEMIU și TIȚIU SEPTIMIU scriseră mică compozițiune catuliană, publicată în culegerea intitulată *Eratopœgnia*, în care se deosebesce *Lidia* a lui VALERIU CATONE și versurile iambografului BASU, menționate de Ovidiu.

Ênsê, ca și Vergiliu în poesia epică, totă astfel Orățiu, în cea lirică și satirică, ocupă între scriitorii latină locul de căpeteniă.

Quintu ORĂȚIU FLACU s'a născut la *Venusium* (Venosa) pe limitele dintre Apulia și Lucania, în anul 689 (65 a Cr.), dintr'un părinte liberat din sclaviă, care erea încasator de impozite (*coactor*). Cu multe sacrificie, elă îl îngriji de aprôpe educațiunea, mai ântăi trâmîțându'lă la scôla lui Flaviu, formându'i caracterulă

prin învățăminte morale și prin exemple din viața cotidiană, apoi strămutându-se cu densulă la Roma, unde-lu aședă în scôla gramaticului Orbiliu Pupilu, în cele din urmă înlesnindu-i terminarea studiilor la Atena. Acolo, făcendū cunoscintă cu mai mulți tineri din partita republicană organizată de Brutu și Casiu, Orațiu luă parte la pregătirile resbelului civil, fu numitū tribunū militarū la vârsta de 22 ani, și merse la bătălia de la Filipi, ênsē făr'a se bate. Intorcendū-se la Roma, află că tatălū sēu murise și că patrimoniulū îi fusese împărțitū la veterani. Ca sē scape de neavere, se hotărî sē cultive poesia. Inspirându-se din operele lui Archilocū, Hipponax și Aristofane, își compuse Epodele și câte-va Satire, apoi dobândi funcțiunea de scriitorū la cestură și ducea uă viêtă modestă, cândū Variu și Vergiliu îl recomendară lui Mecenate, care îi dărui vila Sabina, nu departe de Tibure (Tivoli). Fiindū presintatū lui Augustū, împēratulū îl făcu secretarū alū sēu și poetū oficialū alū curții. Orațiu muri la Roma, în etate de 57 ani (746 sēu 8 a. Cr.), după ce scrisese uă carte de epode, patru de ode, unū carmen seculare¹, douē cărți de satire și alte douē de epistole. Una din epistole, adresată tinerilor frați Pisoni, fu deosebită sub numele specialū de Arta poetică de către gramaticii din timpulū lui Quintilianū. — Ca poetū liricū, Orațiu strălucesce cu atătū mai multū, cu câtū la Romani nu se puteau nasce spontaneū simțirile doióse, entusiasmulū poeticū și libera fantasiă, năbușită la începutū de preocupări politice și militare, mai în urmă de moliciune. Elū n'are înălțimea de geniū a lui Pindarū, celū mai ilustru dintre liricii greci, ci esceléză mai multū în compozițiunile de genū

1. Imnū către Apoline și Diana (Sórele și Luna), compusū după dorința lui Augustū, cu ocasiunea jocurilor seculare din anulū 17 înainte de 6ra crestină.

ușorū seŭ de mijlocŭ, de câtŭ în cele de caracterŭ mărețŭ și sublimŭ. Totuși, une-orî se rădică pênă la concepțiunii frumôse, întrebuintându cuvinte și imagini care denotă putere creatore și căldură entusiastă. Calitatea'î principală e de a fi tot-dé-una corectŭ și eruditŭ, atâtŭ în conceperea, câtŭ și în espunerea variatelor lui subiecte¹: se distinge printr'ua mare precisiune, prin întrebuintarea rațională, potrivită, propriă a epitetelor, prin bunulŭ gustŭ și prin corecțiune, la care'lŭ conducea marea'î tendință către perfecțiune. Numai câte-va epode, opere din tinerete, pécătuiescŭ prin disproporțiunea părților și prin indecența sarcasmului. Orațiu imită pe liricii greci Safo, Alceu, Simonide, Anacreonte, Mimnrmŭ în ode, pe Archilocŭ în epode, dér pictura proprielor lui afecțiunii și necontenitele alusiunii se face la deprinderile, la întêmplările, la tradițiunile romane (ca în odele dedicate lui Augustŭ, Mecenate și altor amici), opere de caracterŭ moralŭ și patrioticŭ, probéză câtŭ se amăgescŭ aceia, care'î négă ori-ce meritŭ de originalitate. După ce scrisese epodele și trei cărți din ode, se retrăsese la țeră și renunțase la poesia lirică, cândŭ victoriile repurtate de nepoții împêratului în Reția, Noricŭ și Vindelicia îlŭ siliră a celebra gloria romană și a scrie cartea iv de ode, care se deosebesce de cele-l-alte prin caracteru-î poli-

1. Poesiele 7 lirice se potŭ grupa în cinci categorii: ode ușore și satirice, adresate amicilor seŭ prin care Orațiu biciuiesce vrăjitoria, superstițiunile, camăta, vorbăria; ode erotice seŭ anacreontice, în care celebréză plăcerile naturii, vinulŭ, femeile și satisfacerea cumpêtată a pasiunilor; ode religiose, imnuri și invocațiuni către deș, nŭtrite cu numeroșe amintiri mitologice; ode patriotice, prin care laudă viața frugală a strămoșilor, critică corupțiunea și viciile generațiunii actuale, dér mai cu sêmă resbelele civile; ode filosofice, în care arêtă necesitatea inevitabilă a mortii și egalitatea ómenilor înaintea ei, combătêndŭ luxulŭ și venalitatea, apoteosandŭ împlinirea datorielor, pacea sufletescă și seninêtatea consciinței.

tică și prin ideile originale¹. — În satire O-rațiu e firesc, familiar și de spirit. Blandă pentru moravurile vieții private, severă pentru ale vieții publice, el se conformă epocii în care trăia, coruptă în realitate, dărâșată de civilizare și urbanitate. De aceea nu sfașă viciile, nici nu le biciuiește cu asprime, ci numai arată câtă sunt de ridicole, ba rîde chiar de sineși, atribuindu'și defecte pe care nu le avea, fără a se da vr' uă-dată ca model de virtute. Principiu' filosofic este eclectismul, calea de mijloc, *aurea mediocritas*, pacea internă, conștiința senină, care singure pot să procure omului unui trai fericit². Ast fel laudă iubirea virtuții, a patriei, a frumóselor arte — fiă în compozițiunile lirice, fiă în satire și în epistole — scriind în mod subiectiv, nu ca să atace, ci ca să corégă sub forme glumețe, prin urmare atrăgătoare. Armonia esametrelor lui e pră puțină simțită, căci, prin marea lor varietate și prin termenii ce întrebunțază, se apropie mai mult de prosă, de vorbirea comună tuturor ómenilor: de aceea le și intitulază *sermones*, convorbiri familiare, după modelele socratice, care, sub forma ironiei, ascund uă înțelepciune practică, învățând adevărul, binele, frumosul. Aci se găsesc simțiminte nobile, cunoștință despre ómeni și despre conveniențele sociale, uă pictură fidelă și însuflețită a secolului în care viețuia autorul. Stilul și limba îi sunt imbibate de aticisme. Cât despre epistole, ele par ca uă corespondință despre subiecte de filosofie practică, scrise cu urbanitate și cu tendințe didactice. De satire se deosebesc prin aceea, că scriitorul nu critică moravurile altora, ci vorbește mai mult despre sineși, despre dorințele și afecțiunile proprii, se trăctază subiecte literare, ca să instru-

1. Suetonius, *Vita Augusti*.

2. Despre aceste teorii aristotelice, se se consulte *Istoria filosofiei antice*, pagina 246.

îiescă tinerimea, să'i formeze atâtă gustul, câtă și caracterul¹: probă *Arta poetică*, în care cu atâtă simplitate și vioiciune acumulează precepte din *Retorica* și *Poetica* lui Aristotele, formându ca ună tractat de estetică, cum nu se produsese în literatura grăcă.

L. Pedone ALBINOVANU, contimpuranul și amicul lui Ovidiu (anul 756 seü 3. p. Cr.), e autorul unei elegii intitulate *Consolatio ad Liviam Augustam de morte Drusi*, recomandabilă prin profunđimea simțimintelor și prin puritatea stilului. Elă escelase în epigrame și în poesia eroică, scriind uă *Teseidă* și uă poemă despre călătoria lui Germanicus pe marea septentrională. Asemenea i-se mai atribuie două elegii: *De Mæcenate moribundo* și *De obitu Mæcenatis*.

§ 25.—Traducerea operelor grece și studiarea poetilor alesandrină deteră epopeiei romane mai multă artă și uă mai mare regularitate. Cn. MATIU, care înfloră pe la 714 (40 a. Cr.), autor de mîme, traduse din nou *Iliada*, în versuri iambice.

Publiu Terențiu VARONE ATACINULŪ (născută la 672 seü 82 a. Cr., în satulă Atacu din Galianarbonensă, după alții la Narbona) traduse *Argonautica* lui Apoloniu din Rodos și scrierile lui Aratu, apoi compuse câte-va mică poeme epice (precum despre resbelulă lui Cesare în contra Sequanilor), descriptive, satirice² și didactice, între care *Ponticon*, despre cauzele fluxului și refluxului.

Intre poetii epicii mai suntă menționați:—C. Asiniu POLIONE, fostă consulă, și Luciu VARIU, celă d'ântăiă protectorulă, celă d'ală duoilea

1. Quintiliani *Institutiones oratorię*, lib. X, 1.

2. În satire fusese mediocru, după cum rezultă din următorele versuri ale lui Orațiu (*Satirorum* lib. I. X. 46.):

Hoc erat, experto frustra Varone Atacino

Atque quibusdam aliis, melius quod scribere possim.

amiculă lui Vergiliu¹;—VALGIU, forțe lăudatâ de Tibulă²;—C. RABIRIU, amintitâ de Quintiliană³;—*Furiu BIBACULU*⁴ și alții. Dér dintre toți acesti poeți epici, celă mai însemnată e Publius Vergilius Maro.

Publiu VERGILIU MARONE se născu la Andes (adâ Pietola), sată de lângă Mantua, aprópe de riulă Mincio⁵, în anulă 684 (70 a. Cr.). După ce studiă la Cremona, pêne în etate de 16 ani, trecu la Milană, unde dobândi noțiuni de matematică, medicină și veterinăriă, sciințe naturale și filosofă, ér de aci la Neapole, unde și completă studiulă literaturii grece sub gramaticulă Parteniu. În etate de 23 ani, se întórse la Roma și urmă prelegerile filosofulă epicureă Syron, ale cărui idei n'avură asupra'i influința ce'i produsera învățămintele scólei platonice⁶. Cândă tatălă lui⁷ fu desposedată, cu ocasiunea împărțirii de pământuri la veterani (în urma luptei de la Filipi), Vergiliu merse din noă la Roma și, prin amiculă Asiniu Polione, dobândi de la Mecenate restituirea proprietății paterne. Ca amici avu pe Alfenu Varu, Polione, Mecenate, Orațiu, Plotiu Tuca și alții. De și Augustă îlă iubia, poetulă ênsă nu se amestecă în afacerile publice, trăindă devotată muselor («quarum sacra

1. Orațiu dice despre dênșii: Polio regum

Facta canit, pede ter percussó. Forte epos, acer
Un nemo, Varius ducit.

2. «Valgius, æterno propior non alter Homero».

3. «Cognitione non indignus, si vacat» Elă întreprinsese a scrie uă poemă epică despre bătălia de la Actiu.

4. Care este menționat de Catulă, Suetoni, Tacită și Quintiliană. Orațiu îlă amintesce asemenea în faimosulă versă «Furius hibernas cana nive conspuat Alpes».

5. De unde și supranumirile 'i de *Andines*, *Mantuanus*, și *Minciades*, pe care i-le deteră scriitorii posteriori.

6. Din cauza acestei mulțimi de cunoscințe, se născu legenda că Vergiliu fusese inițiată în artele oculte, în vrăjitoră.

7. Mică proprietară și olară de profesiune.

ferebat, ingenti percussus amore») cândü la tără, cândü la Roma, cândü la Neapole. In ultimii ani ai vieții, făcându uă călătoria în Grecia și în Asia, ca să vedă ruinele Troiei, la Atena întelni pe Augustü, cu care se decise a se întorce în Italia. Bóla de lângóre agravându-i-se pe drumü, abia ajunse la Brundusiu (după altii la Tarentü), și muri la 21 Septembrie, anulü 735 (19 a. Cr.). Trei lucrări făcură strălucitü numele lui Vergiliü : *Bucolicele*, *Georgicele* și *Eneida*. — «*Bucolica*» (scrise în timpü de 6 ani) se compunü din dece eclogæ sêu idile pastorale, imitate, mai multü în formă, de câtü prin fondü, după ale lui Teocritü. Elü face continue alusiuni la evenimentele politice ale epoei, se represintă pe sine și întemplările vieții sub forma persónelor introduse într'ensele. In privința naturalității, păstorii lui parü cu multü mai civilizați de câtü ai poetului grecü din Sicilia. Ast-felü, pe câtü câstigă în eleganță și demnitate, pe atâtü perde din simplitate. Tóte bucolicele se repórtă la perióda coprinsă între anii 27 și 33 a. Cr.¹. — «*Georgica*», poemă d'ua perfecțiune singulară, care făcu epocă în poesia didactică, tractéză despre agricultură în genere. Cartea I privesce natura tărémurilor și cultura ce li se potrivesce ; a II are ca subiectü plantele, în specialü vița de vieă, pământulü ce le convine și modulü d'a-le propaga ; a III tractéză despre animale, despre epizootii și despre miđlócele de vindecare ; a IV despre albine și roiuri, despre creșterea și obiceiurile lor, împreună cu episodulü lui Aristeü, în care se intercaléză alü poetului legendarü Orfeü. Acéstă operă fu compusă în timpü de 7 ani, cu scopulü : de a face pe Romanii să iubescă agricultura ca strămoșii lor Cincinatü, Deciu, Regulu, M. P. Catone ; de a con-

1. In ordine chronologică suntü aședate ast-felü : 2, 3, 1, 5, 9, 4, 6, 8, 7, 10.

vinge pe veteranii, cărora li 'se împărțiseră pământuri de către Augustū, că aratulū și grădinația, îngrijirea animalelor și agricultura suntū ocupațiunii totū atâtū de nobile ca magistraturile din Roma și ca cele mai înalte grade militare. Pentru scrierea *Georgicelor*, poetulū consultă mai tôte operele grece și romane, în prosă și în versuri, dela Ἔργα καὶ Ἡμέραι a lui Esiodū, pêne la *De re rustica* a lui Terențiu Varone. Recomendabile prin desvoltări, prin episode, prin stilū și printr'ua versificare armoniosă, *Georgicele* constituie unū adevăratū modelū de poesiă latină¹.

— «*Eneis*», poemă epică în duoë-spre-dece cânturi (scrisă în spațiū de 11 ani, dér rămasă neîncheiată și pe care poetulū arū fi voitū s'o nimicescă) are ca subiectū fuga lui Enea din Troia, sosirea lui în Sicilia, vicisitudinile prin care trece pêne la Cartaginea, apoi stabilirea' i în Latium, de unde și trase originea familia regilor din Alba, Romulū și întręga seriă a domnitorilor pêne la Augustū, descendintele lui Iuliū Ascaniū, prin urmare strănepotū alū Venerei. Planulū primelor șese cărți amintesce *Odiseea*, alū celor-l-alte șese *Iliada* lui Omerū, imitate nu în modū servilū, ci ca de unū poetū originarū, bunū cunoscătorū alū moravurilor și tradițiunilor italice. În represintarea afecțiunilor și însuflețirea obiectelor, Vergiliū întrece nu numai pe Omerū, ci pe orī-care altū scriitorū alū Romei. Ast-felū *Eneida* rămase cu dreptū cuvântū uă poemă națională a Romanilor, de ore-ce se basa pe legende răspândite chiarū prin operele lui Neviū și Eniu. Intre altete, se impută poetului : 1° că dēsa intervenire a ȃeilor nu dă operei uă

1. Părțile mai însemnate suntū : elogiul Italiei (II, v. 136 et seq.), primăvera (II, v. 323 et seq.), fericirea vieții de lățără (II, 458 et seq.), puterea iubirii (III, 242 et seq.), epizootia din Alpi-noric (III, 474 et seq.), cultura miculū proprietarū (IV, 126 et seq.), episodulū lui Aristeū, măritū cu alū lui Orfeū și Euridica (IV, 315 pêne la fine).

strinsă legătură organică, nici destulă acțiune;
2° că eroul principal n'are activitate și inițiativă personală, ci că e condus numai de zei și întrecut atât de Didona, cât și de Turnu;
3° că în *Eneida* se vede la totu pasul arta poetului, amestecul elementului liric și elegiac, trecerea de la represintarea curat obiectivă la poesia subiectivă, totul fiindu ordinaru ca se scotă în evidință pe Romani și familia Iulia. Cu tôte aceste neajunsuri, pe care autorul le-ară fi îndreptat în parte, dec'arū fi mai trăit¹, *Eneida* are calități incomparabile: abundă în simțiminte, în scene și în descrieri, care denotă uă inimă impresionabilă; poetul animază și înobilază tótă natura; aci e patetic, aci duios în episóde². Vergiliu nu e un pictor însemnat de caractere, nu strălucisce prin invențiune, dér posedē bogăția de cunoștințe, gustu bine formatu și vedesce un simțimentu alesu despre ce e frumosu, despre ce se cuvine. Limba întrebuintată de densusu e îngrijită, variată, elegantă. Versulu are uă armoniă potolită, care e perfecțiunea artei, pentru că în modul celu mai firescu oglindisce însăși natura. Poetulu, ori despre ce-arū vorbi, scie se găsească calea ce conduce la inimă și se'si asicure nu numai admirațiunea, ci și iubirea cititorilor³. — Totu sub numele lui Vergiliu s'au pusu

1. Se scie că, înainte de a muri, Vergiliu esprimea două dorințe: să fiă înmormântat la Neapole și să i-se ardă *Eneida*. Cea d'ântăiu îi fu îndeplinită; câtu despre a doua, Augustu însărcină pe L. Variu și Plotiu Tuca, amicii poetului, cu transcrierea și publicarea poemei.

2. Dintre care cele mai însemnate sunt: căderea Troiei (cartea II și III), pasiunea și sinuciderea Didonei (IV și V), descrierea infernului și a câmpielor elisee, după dogma lui Platone (VI); omorirea lui Cacus (VIII), amiciția lui Nisu și Eurialu (IX), arderea resbelnică a Camilei (XI).

3. Dintre comentatorii lui Vergiliu, mai însemnatu e Serviu Onoratu Mauru, gramaticu din secululu V p. Cr. Despre Vergiliu a se vedē Quintilianu. X, 1; Macrobiu. *Saturnal*. V. 2.

câte-va mici compozițiuni, intitulate *Gulex*, *Ciris*, *Copa*, *Moretum*, care arău fi, după unii, eserciție din tinerețe, după alții produceri ale unor poeți posteriori.

§ 26. — In secululă lui Augustă, genulă didactică maiă fu cultivată de poeții următorig :

EMILIU MACRU din Verona, medică de profesiune (mortă la 738 séu 16 a. Cr.), scrise despre reproducerea pasărilor în *Ornithogonia* și despre șerpi în *Ophiaca*, ambele opere perdute astă-đi. Scrierea despre proprietățile plantelor veninoșe, intitulată *De virtutibus herbarum* și maiă întrégă imitată după poetulă grecă Nican-dru, îi este contestată și atribuită altui medică posterioră, cu același nume¹.

M. MANILIU compuse *Astronomicon*, ună tractată în cinci cãnturi despre influința constelațiunilor asupra destinelor umane. Materia e conformă credințelor transmise Greciei de cãtre preoții Chaldei și Magii Persiei², dér esceléză prin notatea espunerii și prin frumusețea limbagiului, de și este lipsită de unitate, de și coprinde maiă multă aserțiuni eronate.

CESARE GERMANICU, fiulă lui Drusu, nãscută pe la anulă 737 (17 a. Cr.) și otrãvită la Antiochia, făcu uă nouă traducere din operele lui Aratus din Soli³, intitulate *Fenomenele* (*Tă φαινόμενα*) și *Prognosticele* (*Tă διοσμήσια*), intercalându-le órecare adause proprii.

GRAȚIU FALISCU, nãscută la Faleria, contimpurană cu Ovidiu și fericită imitatoră ală lui Vergiliu, scrise despre vênătoria ună *Cynegeticon*

1. A se vedé *Tristele* lui Ovidiu lib. IV. eleg. 10, vers 43-44.

2. A se vedé studiulă meă despre *Miturile lunare și Istoria filosofiei antice*, paginile 33-35, 37-39.

3. A se vedé *Istoria filosofiei antice*, pag. 215, 337, 363.

în 540 esametre, destulă de bune în privința limbii și a versificării.

§ 27. — În satiră, pe lângă Ovidiu, Orațiu și M. Terențiu Varone, se încercă VALERIU CATONE, care, fiindă desposedat de avere în proscripțiunile lui Sila, compuse câte-va împrecațiuni, intitulate *Diræ*, sub formă de dialog în versuri.

§ 28. — În ramura comediei se menționează C. MELISSUS, bibliotecarul lui Augustă, pentru compozițiunile'î *trabeate* (așia numite de la *trabea*, haina purpuriă pe care o purtau persoanele din drame) și poetul VALGIUS, autorul comediei *Acteon*.

Pe lângă drama propriu zisă (*Atellanæ*), în care L. POMPONIU și Q. NEVIU se deosebiseră prin scrieri ôre-cum licențiose, pe scena romană se mai introduseră și așia numitele *Mime*, compozițiuni în care intriga și dialogul ereau însuflețite, variate și mărite prin gesturi espresive ca să escite risulă¹. Aceste represintări nu ereau susceptibile d'ua poesiă înaltă, dér își ajungeau scopul; căci, printre glume, autorulă putea să străcôre adevêrulă și să intercaleze câte-va sentințe morale. Sub Augustă, mimele deveniră *Pantomime*, represintațiuni mute, în care tótă arta se reducea la joculă mânilor, la mobilitatea figurii, la îmlădiările corpulă. Cei mai renumiți artistă fură PILADE și BATILŪ, escelândă primulă în pantomima tragică, secundulă în cea comică.

Decimă IUNIŪ LABERIŪ, călară romană, înflori pe la anulă 703 (51 a. Cr.) și compuse vro 40 mime, într'ună stilă aspru și satiric. Fiindă-că biciuise pe Iuliu Cesare, dictatorulă îlă sili, la vârsta'î de 60 ană, să apară ca actoră pe scenă, cu ocasiunea serbărilor pentru triumfurile ce repurtase, și să declame prologulă unei comedii,

1. Ciceronis *Epistolæ ad familiares*. IX, 16.

în care simțimintele și cugetările suntă superioare formei sub care le espune autorul. De la dînsul ne-aũ rămasă puține fragmente și titlurile a 43 *mime*. Cei vechi îi aducă laude pentru sinceritatea cu care infera și batjocoria vîșiele comtipuranilor¹.

Publiu SIRU, născut în Siria, mai întai sclav, apoi liberat de stăpînul său Clodius, sciu ca, prin sentințe morale, prin filosofă practică și prin esprimarea unor simțiminte demne de anticiei Romani, se tempereze caracterul licențios al mimelor lui satirice². De la dînsul posedem uă culegere de 800 *maxime*, din care unele pară introduse de poeți posteriori.

GNEIU MATIU, traducătorul *Iiadei*, scrise și *mimiambe* (mime în versuri iambice), distingîndu-se prin crearea și potrivita introducere a unui însemnat număr de noui cuvinte³.

Tragedia nu înflori mai de loc în acastă epocă. Afară de încercările lui Iuliu CESARE de a scie uă tragedia *Œdipă*, după Sofocle, și de ale lui C. ASINIU PILIONE, se atribuie lui OCTAVIANŪ AUGUSTŪ uă tragedia intitulată *Ajax*, pe care autorul se grăbi s'o distrugă; lui MECENATE tragedia intitulată *Prometheus*; poetul L. VARIU ună *Thyestes* și lui OVIDIU uă *Medea*, despre care nu se scie dec'a vedit teatral s'eu dec'a fost uă încercare din tinerețe⁴.

PROSA.

§ 29. — Printre prosatorii din epoca lui Augustu, ună loc însemnat ilu ocupă istoricil,

1. Macrobiei *Saturnaliu* liber II. 7.

2. Macrobiu, *Saturnal.* III. 7; Aulu Geliu, *Noct. attic.* XVII. 14.

3. Aulu Geliu, *Noctes atticæ.* XX. 9. XV. 25; Quintilianu, X. 4. A se vedé § 25, pagina 53 de mai sus.

4. Quintilianu, X. 1, 98; Vergiliu, *Eclog.* VIII. 9; Oratiu, *Sat.* I. 10, *ode*, II. 1; *De causis corruptæ eloquentiæ*, 12, 8.

ale căror opere le putem citi, cel puțin în parte, pînă astăzi.

Caiu Iuliu CESARE (născut la anul 654 s.e. 100 a. Cr., mort la 710 s.e. 44 a. Cr.), ale cărei fapte politice și militare sînt îndestul cunoscute din istorie, cultivă de tîneru literaturile grăcă și latină, precum și elocința. Prin poezii, discursuri și cercetări gramaticale, își dobîndi renume și dete literaturii romane un model perfect de compozițiunî curat istorice. Ca poet, scrisese un *itinerariu*, tragedia *Edip*, *Elogiul lui Ercule* și *epigrame*. Ca orator, Quintilian îl consideră ca singur în stare, pe acele timpuri, să dispute lui Cicerone înaintatea. Asemenea se ocupase și cu filologia, compunînd un mic tractat intitulat *De analogia*, dedicat lui Cicerone și cunoscut prin dese citațiuni ce ne-au păstrat vechii gramatici, însă din care ne-au rămas foarte puține fragmente. Ca jurisconsult, scrisese despre dreptul augural și despre auspiciu. Chiar la vîrsta înaintată compuse un *Anti-Cato*, spre a-l opune unei cărți a lui M. Tului Cicerone, prin care se făcea apologia lui Catone din Utica¹. De la Cesare posedăm întregi numai opere istorice, numite *Comentarii* (grecesce Ἱστορικὰ), memorie privitoare la resbelele purtate de dînsul: șapte cărți «Despre resbelul galic» (*De bello gallico*) și trei «Despre resbelul civil» (*De bello civili*). A opta carte din *De bello gallico*, comentariile *De bello alexandrino* și *De bello africano* sînt atribuite lui AULU IRTIU, locuitorul lui Cesare, mort pe cîmpul bătăliei de la Modena². Cît despre comentariile *De bello hispaniensi*, autorul le e mai puțin

1. A se vedea studiul meu, care precede testul latin din «*Pro M. C. Marcello*» (București. 1878).

2. Unii critici le-au atribuit lui Caiu Oppiu.

cunoscută.— Iuliu Cesare scrise fără pregătire și în mijlocul armelor, cu scopul de a păstra amintirea evenimentelor: de aceea comentariile lui n'au stilul înalt și spiritul epic al unei istorii universale, dăr sunt un adevărat model de narațiune simplă, răpede, animată, fără ornamente, c'un stil limpede și curat. Déca într'ênsele nu găsim uă deplină imparțialitate, cunoșcem însă talentul scriitorului, întinderea vederilor cu care îmbrățișează uă mulțime de fapte, cărora le aplică epitețe și frase corăspundătoare. Elă posedă arta de a pune în evidență întemplerile importante, de a lăsa în umbră pé cele secundare. Descrierile, portretele, cuvântările din ele sunt scurte și mărețe, constituind lucrări aprópe perfecte tocmai prin marea-le simplitate, prin claritatea, precisiunea și eleganța ce le caracterisă. De aceea Cicerone le aduce laude meritate¹, dîcînd că sunt de natură a stăvili dorința altora d'a mă espune aceleași fapte, cu tóte că, în realitate, pară scrise spre a servi ca materială pentru alte tractate istorice.

Caiu SALUSTIU CRISPU, născută la Amiternă (cetate a Sabinilor) în anul 668 (86 a Cr.), fu crescută în asprele reguli ale patriei. Venindă de ténără la Roma, studiă retorica sub Ateius Prætextatus, apoi se consecră afacerilor publice: fu cestoră, tribună ală plebei și senatoră, dăr rămase puțină în acéstă demnitate, căci în anul 704 censorii îlă escluseră din senat, fiă din cauza vieții lui puțină corecte, fie (după cum susțină alții) prin intrigile inamicilor politici. Plecândă în Galia lângă Cesare, la întórcere i-se deschiseră din nou ușile senatului și dobândi administrarea Numidiei. Acolo culese

1. In *Brutus sive De claris oratoribus*, 72-75; Quintiliană. X, I; Suetoniu, *Vita Cæsaris*, 56.

nu numai documente istorice, d'ér și uă mare avere, cu care cumpără vila'î de la Tibure. In ultimii ani, își scrise istoria în bogata'î proprietate de pe muntele Quirinală, cu grădini prețioase, unde muri în anulă 719 (35 a. Cr.). Operele lui Salustiū suntă : *Istoria poporului romană*, în care se naraū faptele întemplate de la mórtea lui Sila pêne la conjurațiunea lui Catilina (676-688), scriere în șese cărți, din care ni s'au păstratū puține fragmente¹. In întregulă lor posedemū două monografii : *De bello catilinario*, în care se naréză conspirațiunea lui Catilina, și *De bello jugurthino*, despre lupta Romanilor cu Jugurta, usurpătorulă regatului numidicū. Alte scrieri, care i-se atribuie, precum două *epistole* către Cesare, — în privința nouei organizații, ce plănuia să dé statului (*De ordinanda republica*), cum și câte-va compozițiuni declamatóre — suntă eserciție literare ale unor retori posteriori. In cea d'ântăiū monografia, caracterulă persónelor și depingerea corupțiunii moravurilor suntă din cele mai bine esecutate², ér narațiunea e plină de vioiciune. Critica găsesce că începutulă e d'ua lungime escesivă, că autorulă e parțială față de Cicerone, pe care 'lă ura personală. Cu tóte acestea, desvoltă cu măiestriă causele conspirațiunii, voindū a nimici atâtă réua opiniune, ce se formase despre scriitorū în urma rușinii suferite, câtū și bănuieła că partita lui Cesare arū fi susținută tendințele reformatóre ale lui Catilina. In a doua monografia, compusă mai nainte, espunerea faptelor e viiă și însuflețită. Autorulă esceléză prin deplina cunóscere a locurilor și a ómenilor, printr'ua minunată espe-

1. Președintele De Brosses se încercă să restabiléscă opera, într'a lui *Histoire du VII siècle de la république romaine* (Dijon. 1777), în trei volume.

2. «Statui res gestas populi romani, carptim ut quæque memoria digna videbantur, perscribere; eo magis quod mihi a spe, metu, partibus reipublicæ animus liber erat» *Catil.* Cap. V,

riență despre afacerile militare și politice, prin arta istorică. Introducerile, de și bogate în cuge-tări filosofice, suntú pré generale, față cu epocele restrinse și subiectele ce îmbrățișează. Caracterulú scrierilor lui Salustiu e pëtrunderea evenimentelor ce naréză, esplicarea cauzelor și efectelor, gruparea și concisiunea, în care se silia să egaleze pe Tucidide. Elú scie să pună orî-ce lucru la loculú cuvenitú, să represinte trecutulú c'ua viia intuițiune, să transporte pe cititorú prin gravitate, prin căldură, prin răpediciunea espunerii, care'i dau unú aspectú de óre-care maiestate. Limba'i e curată și împodobită, ênsé întrebuintează pré cu afectațiune formele archaice, imitate după Catone. Stilulú are uă iutelă și uă energiã deosebită. Se póte dèrdice că Salustiu este unú istoricú de prima kategoriã, căci ast-felú se arétã prin schițarea caracterelor, prin noțiunile'i geografice, prin concisiune, prin morala dedusã din fapte, de și pe unú tonú cam declamatorú¹.

Cornelius NEPOS se nãscu. după tóte probabilitãțile, între aniî 658 și 668 (96 și 86 a. Cr.) la Parma séu, după alții, la Ostilia, în vecinătatea Veronei. Elú trăi cândú în Galia cisalpinã, cândú la Roma, unde fu amicú cu Titu Pomponiu Aticu, cu Cicerone, cu Catulú (care'i dedicã operele'i poetice), și muri în anulú 724 (30 a. Cr.), otrãvitú de unú libertú alú lui, Clistene. Din marea'i *Chronicã*, care espunea în trei cărți faptele istoriei universale (dupã împãrțirea vãronianã a epocelor, în mitice, fabulóse și istorice), nu ne-aú rãmasú de câtú fragmente neinseminate. *Biografiile* lui Aticu și celor mai mari căpitani parú a fi uã prescurtare din opera'i *De viris illustribus* sive *Vitæ illustrium*, scrieri revëdute și de mai multe orî publicate sub nu-

1. Quintiliani lib. X. I; Aulu Geliu, lib. III, 1.—«Primus romana Crispus in historia» dice Marțialú despre dënsulú. (*Epigrame*, lib. XIV. 191).

mele lui *Emiliu* PROBU, despre care s'a constatată în urmă că fusese numai unŭ culegătorŭ, care le copiase spre a le dăruia împăratului Teodosiŭ-celŭ mare. În acéstă carte, destinată celor nedrepiŭși cu istoria, se celebraŭ persoane însemnate de totŭ felulŭ, filosofi, ómeni de statŭ, răsboinici, etc., ca se se inspire emulațiune pentru totŭ ce e mare, bunŭ și frumosŭ. Dintr'ensa posedemŭ, incomplete, numai «*Viețile celor mai străluciți căpitani*», dedicate lui T. Pomponiu Aticu, în care se copriundŭ două-deci biografii, mai tóte de comandanti greci, și unŭ capitolŭ intitulatŭ *De regibus*, simplă enumerare a celor mai renumiți regi din Persia și din Macedonia, cu biografia lui Amilcare și Anibale. Pe lângă acestea, i-se atribuie uă *Vieța a lui Catone* celŭ bătrânŭ și *Vieța lui T. Pomponiu Aticu*, espusă pe largŭ și lucrată cu îngrijire, într'unŭ stilŭ fórte alesŭ. Corneliu Nepote se inspiră din operele istoricilor greci Tucidide ¹, Xenofonte ², Eforŭ și Teopompŭ, dér se arétă destulŭ de consciințiosŭ în alegerea și nararea faptelor, citândŭ diferitele isvóre la care se adresase: de aceia cei vechi ținură tot-dé-una sémă de afirmările lui. Singura imputare, ce i-s'a adusŭ, privesce inesactitatea indicărilor cronologice și geografice. Limba'i e curată și elegantă, stilulŭ luminosŭ și linistitŭ, afară de câți-va termeni de uă latinitate suspectă și de construcțiuni conforme sintasei grece, ceia-ce se póte atribui nu atâtŭ autorului, câtŭ compiloratorului *Emiliu* Probu.

TROGU POMPEŪ, născutŭ în Galia, înflori sub Augustŭ și, după esemplulŭ lui Teopompŭ din Chios, scrise uă istoriă universală sub titlulŭ de *Historia philippica*, adică unŭ tractatŭ specialŭ despre istoria regatului macedonicŭ, în pa-

1. A se vedé *Istoria filosofiei antice*, pag. 107, 135, 187.

2. A se vedé *Istoria filosofiei antice*, paginile 155 și 156.

tru-decî și patru de cărți, de la Filipū celū-mare pêne la cucerirea acelei țeri de către Romani. Elū adause, ca episoade, notițe geografice și istorice despre tôte regiunile, care pe rîndū aparținuseră Macedoniei¹.

Titu POMPONIU ATICU, născutū la anulū Romei 644 (mortū la 722), fusese supranumitū ast-felū pentru lungăi ședere la studiū în capitala Aticei, de unde se întorse cu gustulū formatū, cu erudițiune și c'ua mulțime de volume manuscrise². Elū esercită mare influință asupra literațiilor timpului și scrise *De magistratibus et familiis*, c'ua monografiă *De consulatu Ciceronis*, unde lăuda meritele și talentulū nestrămutatului său amicū, care'i dedicase mai multe opere și atâtea epistole. Dintr'ensele nu ni s'a păstratū nimicū pêne astă-dî.

Asemenea s'aū perdutū producerile oratorilor și jurisconșulților *Eliu* TUBERONE, *L. LUCEIU*, *ORTENSIU*, *M. BRUTU*, *Asiniu* POLIONE, d'er mai cu sēmă autobiografiile lui AUGUSTŪ și AGRIPA.

De la *Mesala* CORVINU ne-a rēmasū cartea *De progenie Augusti Cæsaris*, compendiū istoricū alū Romei de la sosirea lui Enea în Italia pêne la împēratulū Augustū.

Puține fragmente posedemū și din *Analele* lui FENESTELA, care înflorise pe la anulū Romei 773 (20 p. Cr).

TITU LIVIU fu primulū istoricū, care își propuse și putu scrie uă istoriă romană completă. Elū se născu în anulū 695 (59 a. Cr.) la Padova (*Patavium*³). Venindū ca se și continue studiete

1. Trogu Pompeu fu compilatū mai tārđiū de către istoricul Justinū în secululū II. p. Cr.

2. A se vedē *Istoria filosofiei antice*, paginile 325,398,400.

3. De unde i-se dete supranumele pe *Patavinus*. Alți istorici îi punū data naserii la 50 a. Cr., a morții la 10 p. Cr.

la Roma, își arătă talentul prin câte-va *Dialoguri* filosofice, și se țin departe de afacerile publice, devotându-se studiului, ceia-ce 'i atrase iubirea, stima și protecțiunea cetățenilor de frunte. Augustū îi încredință educațiunea tene-rului Claudiu, viitorul succesor al lui Nerone. După încoronarea lui Tiberiu, plecă de la curtea imperială, se întorse în patriă și repausă de 78 ani (la 772 se'u 19 p. Cr.). Liviu consecră peste două-deci de ani întreprinderii de a scrie istoria romană, de la început pêne la bă-tălia de la Actiu, în urma căreia Augustū rămă-sese stăpân pe întreaga lume atunci cunoscută (anul 774). Din această operă, scrisă în 142 cărți¹ și care îndată asicură autorului un forte mare renume, pêne și în provinciile cele mai de-părtate ale imperiului, abia ne au rămas 35, re-lative la evenimentele de la fundarea Romei pêne la anul 460 și de la 536 pêne la 586². De cei-l-alți istorici, Titu Liviu se deosebesce prin no-bilitate. prin entusiasm poetic, prin elocință, căci transmise posterității imaginea măririi ro-mane tocmai când ea ajunsese la punctu'i de culminațiune. Urmându ordinea cronologică, el consideră istoria nu ca sciință, ci ca artă: nu scrie dér în mod critic (*ad probandum*), ci ca Erodotu, în mod narativ (*ad narrandum*), ca opera să'i fiă citită cu plăcere. Acestu scop și'lă realizază prin armonia părților, prin dul-céta și abundența espunerii (*lactea ubertas*), prin strălucirea oratoriei³, prin imparțialitate. Mai multă de câtu oricare altu istoricu, elu scie să pună lucrurile în evidență, ca și cum s'arū afla

1. Impărțite în *decade* (grupare de câte 10 cărți).

2. A-sume cărțile I-X, XXI-XLV și uă parte din a XCI. Unu autoru necunoscutu a compus unu compendiu, cu ajutorulu căruia Freinsheim (1738) s'a încercat să completeze opera lui Titu Liviu, imitându'i stilul.

3. «Supra quam enarrari potest eloquentem» dicea despre dēnsul Quintilianu.

inaintea cititorului, să le comunice miscare și viață, să emoționeze și să sculpteze cu măiestrie caracterul persoanelor principale, prin cuvântările elocvente ce le atribuie său prin portretele lor. Limba'i e viguroasă și variată,  r c t u de spre aștia numita *patavinitas*, pe care i-o imputa Asiniu Polione, ea constă din c ți-va termeni și  re-care construcțiuni, considerate ca provincialisme. Cu t te acestea, stilul u  e periodic u și grandios u, f r'a c d e în declamațiune și în esagerare: aci  mpodobit u, aci simplu, concis u, sublim u, aci colorat u și capabil u d'a produce u  continu u și nou u desmierdare. Cesare însemna din memorie și transmitea fapte s v rșite de d nsul u. Salustiu povestea evenimente  nt mplate pe timpul u lui, despre care  rea ușor u săși procure u  just u cunoștință. Corneliu Nepos își estr gea materia din scrierile grece. Titu Liviu, din contra, avea să consulte isv re de p rtate, felurite și numeroase, ceia-ce a pus u în c t va la înduoielă veracitatea celor spuse de d nsul u, consider ndu'lu ca pr  credul u și iubitor u de fabule, ca pe un  poet u epic u, ca pe un  dramaturg u. Adev rul u e c , de și nu profit u de t te documentele menționate de grecul u Polibiu¹, totuși are grijă să ar te locul de unde'și  e informațiunile și de multe ori pare nesigur u despre caracterul fabulos u al primelor epoce ale Romei. C t u despre istoricii anteriori, le cit z  aserțiunile și le compar u cu altele s u cu tradițiunea orală. D c i place să rep rte cu de-am nuntul  t te arătările supranaturale, t te prodigiile superstițioase, în acésta se conform u at t u deprinderii epocii și caracterul roman u,

1. Mai esista u, pe timpul u acela, anele pontificilor, fastele consulare, registrele censuale, monumente cu inscripțiuni, table de bronz u cu decretale senatului, legile sancționate prin votul poporului, ba chiar u și un  vechi  tractat  comercială  nchi iat  cu Cariaginesii. Despre Polibiu, să se consulte *Istoria filosofiei antice*, paginile 257, 292 și 402.

câtă și cronicelor pontificale, în care se găsea consemnate acele prodigie, strinsă legate cu sistemul religios, cu interesele statului, cu moravurile vechilor Romani. Déca, în fine, câte-va părți din opera lui Titu Liviu pară a se depărta de esactitate, acesta se esplică și prin mărimea scrierii, și prin dificultățile de tot felul, ce întâmpina autorul¹.

Fasti prenestini ereză un calendar roman, datorit gramaticului M. VERIU FLACU, săpat în marmoră și rădicat, ca monument public, în orașul Preneste, unde se păstră pene în secolul IV după Cristu. Pe lângă arătarea fiăcării sərbători, coprindea în prescurtare descrierea evenimentelor mai însemnate, relative la familia lui Augustu. Dintr'ensulă posedem fragmente despre patru luni ale anului².

Înainte de a muri la Nola, în etate de 73 ani (14 p. Cr.), Augustu își scrisese faptele mai însemnate (*Res gestæ divi Augusti*). Uă copiă după densesle, săpate pe 2 table de bronz, i-se pusesse în mausoleu, dér a dispărut cu timpul. În schimb, posedem *Monumentum ancyranum*, lespețile care orna templul de marmoră rădicat în onorea lui Augustu de către locuitorii din Ancira (Angora)³. Inscriptiunile grece și latine de pe părății templului constituiesc testamentul politic al lui AUGUSTU, în care sunt espuse actele de căpeteniă: uă istoria prescurtată a acestui mare împărat⁴.

C. Iuliu IGINŪ, născut în Spania seă, după alții, în Alesandria, fu libertu al lui Augustu și amic infidel al lui Ovidiu. Elu predete lecțiuni de gramatică în Roma și fu numit admi-

1. Quintilianu, VIII, 1 și X, I. — Lachmann, *De fontibus historiarum Titi Livii*. (Göttinga. 1812).

2. Esplicate și publicate la 1779 de P. F. Foggini (Roma).

3. Descoperite la 1553 de A. G. Busbeck.

4. Suetoniu, *Vita Augusti*, 28. 101; Tacitu, *Annales* I, II.

nistratorū alū bibliotecii palatine. Luī i-se atribuie : unū *Comentariu* criticū despre operele luī Vergiliu ; uă culegere intitulată *Liber fabularum*, constândū din 277 *narațiuni mitice*, prescurtate din gramaticii și scoliastii greci ; apoi uă *Astronomiă* poetică în prosă (cinci cărți), în mare parte tradusă după *Καταστροφικάτα* ale luī Eratostene¹, într'unū stilū neglesū, dēr interesantă pentru noțiunile astronomice și pentru cunoșcerea credințelor anticității.

§ 30. — Elocința romană, afară de Cesare, mai avu în acéstă epocă și alți cultivatori, ca *L. COTTA*, *M. Corneliu RUFU*, *C. Liciniu CALVU*, *ANTONIU*, *CRASU*, *SCEVOLA* și *ORTENSIU*, ale căror opere n'au pututū ajunge pene astăzi.

Q. Ortaliu ORTENSIU, născutū dintr'uă familiă plebeiă la anulū 640 (114 a. Cr.), se rădică la cele mai înalte demnități, prin talentu'ī oratoricū, manifestatū, la etatea de 19 ani, prin apărarea provinciei Africa în contra celor ce o guvernaseră. După ce, ca soldatū, servise în resbelulū marsicū și ca tribunū militarū în celū purtatū de Sila în contra luī Mitridate, Ortensiu fu pe rōndū alesū edilū, pretorū și augurū. Cuvēntările luī și încercările'ī de poesiă lirică nu ni s'au păstratū, dēr toți autorii ilū consideră ca mare oratorū, pe care numai Cicerone putu s'elū întrécă. Posedēndū uă vastă memoriă, gesturi espresive, arta d'a argūmenta și d'a resuma cu metodă, dēr mai cu sēmă puterea improvisării, Ortensiu repurtă succese numerōse în totū decursulū resbelilor civile și celū d'alū douilea triumviratū, succese care arū fi rămasū du-

1. Astronomū, geometru, gramaticū, oratorū, filosofū și poetū, născutū în Cirena la anulū 276 a. Cr. Pitagora descoperi numerele cu soțū (pare), Eratostene pe cele nesotū (impare). A se vedē *Istoria filosofiei antice* pag. 69, 333, 334, 337.

rabile, deca, pe lângă elocință, ară fi avut și talentul de scriitor.

Dér, mai pre susă de toți, se distinse Cicerone, principele oratorilor romanî.

Marcu Tului Cicerone, dintr'ua familiă de cãlari, se nãscu într'ua vechiã casã de tãrã lângã municipiul Arpinu, la 3 Ianuariu 647 (107 a. Cr.). Crescutu în acestu orașel, fu dusu la Roma, unde studiã literatura grãcã și poesia, sub conducerea poetulu grãc Aulu Liciniu Archia¹, dreptul civilu cu augurul Q. Muciu Scevola, oratoria cu retorul Apoloniu Molone din Rodos² și cu M. Antoniu Gnifone, doctrinele filosofiei epicureie cu Fedru³, pe ale celei academice cu Filone⁴ și pe ale celei stoice cu Diodotă⁵ la Roma. Asemenea se esercitã forțe multu în compozițiunî scrise și în traduceri din limba grãcã, precum rezultã din fragmentele operei lui Aratu Tã *φανόμενα*, pãstrate pene atãdî, și din traducerea, la etatea de 21 anî, a cãrții lui Xenofonte, numitã *Οικονομικός*⁶. Ceva mai multu: scrisese uã poemã eroicã *Marius* (despre resbelele lui Mariu), precum mai târziu se încercase ași celebra în versuri propriu'i

1. A se vedé *Istoria filosofiei antice*, pagina 409.

2. Pe la anul 666. Elu veni din nou la Roma în anul 673, sub Sylla, ca delegatã din partea Rodienilor. A se vedé *Istoria filosofiei antice*, pag. 409.

3. Fedru, discipulã alu lui Epicuru și pe care Cicerone ilu ascultase la Roma și la Atena, scrisese unã tractatã *Despre dei* (Περὶ θεῶν), consultatã de Cicerone în compunerea operei sãle *De natura deorum*. A se vedé *Istoria filosofiei antice*, pagina 398.

4. Filone din Larisa fugise la Roma pe la anul 100 a. Cr., în timpul resbelulu cu Mitridate. A se vedé *Istoria filosofiei antice*, paginile 324-325.

5. A se vedé *Istoria filosofiei antice*, pagina 403.

6. «Res familiares commodissime Xenophon socraticus persecutus est in eo libro, qui *Æconomicus* inscribitur, quem nos, ista fere etate quum essemus, qua es tu nunc, e græco in latinum convertimus». Ciceronis *De officiis* lib. II, cap. XXIV.

consulat¹. După ce servise în armată și participase la bătălia de la Nola, începu să vorbească în for² la vârsta de 26 ani² (673), mai cu seamă într'un³ proces³ criminal³, apărându și scăpându pe Sestu Rosciu din Amēria de acușările lui Crisogon³, favoritul lui Sila. După aceea, fi³ din cauza slabei lui săn³ătăți (precum afirmă³, fi³ de t³emă se nu³și atragă ura dictatorului, plec³ în Grecia și în Asia. În timp³ de 2 ani, frecuentă la Atena prelegerile retorilor Gorgia și Demetriu, pe ale epicureilor Fedru și Zenone, pe ale lui Antioch⁴ academicul⁴, la Rodos pe ale fostului său învățator⁴ Molone (677) și pe ale filosofului stoic⁴ Posidoniu⁴, scolarul⁴ lui Paneti⁴u⁵. Intorc⁴ându-se la Roma, ajunse răpede la t⁴ote onorurile, fiind⁴ ales⁴ succesiv⁴: la 678 cestor⁴ în Sicilia, unde descoperi morm⁴entul⁴ lui Archimede; edil⁴ curul⁴ la 683, când⁴ și acusă pe Vere pentru jafurile comise în acea provincie (*Orationes in Verrem*); pretor⁴ la 686, când⁴ susținu propunerea lui Maniliu în fav⁴oarea lui Pompei⁴u (*Pro lege manilia*); consul⁴ la 690, când⁴ se ilustră prin descoperirea conspirațiunii lui Catilina (*Orationes in Catilinam*). Primul⁴ triumvirat⁴ îl ținu departe de afacerile publice și apoi îl alungă în esiliu (696) prin stăruințele lui Clodiu și ale facțiunii populare, sup⁴erată de pedepsele apli-

1. A se ved¹e «Vi¹eta lui Cicerone» de Plutarch¹u.

2. Prima¹ cuv¹entare, intitulată «*Pro Quintio oratio*», fu pronunțată în anul¹ Romei 672 (82 a. Cr.).

3. A se ved¹e cele ce declară în partea finală din *Brutus* sive *De claris oratoribus*.

4. Despre Fedru, Zenone și Antioch⁴u din Ascalon⁴u, cf. *Istoria filosofiei antice*, pag. 398, 409; 266, 280, 315, 398, 410; 320, 324-326, 402, 409-410.

5. Paneti⁴u din Rodos⁴, filosof⁴ stoic⁴, veni la Roma în anul⁴ 150 a. Cr. recom⁴endat⁴ lui Leliu de către Diogene din Babilona. La 148 însoți pe Scipione în espeditiunea⁴ i din Africa, apoi se întor⁴se în patriă și muri la 650 de la fundarea Romei. Opera lui *Despre datoriă* (Περὶ τοῦ καθήκοντος) a fost⁴ imitată de Cicerone în *De officiis*. Despre Paneti⁴u și Posidoniu⁴, cf. *Istoria filosofiei antice*, pag. 281, 285, 290-294, 401-402, 410-411.

cate complicilor lui Catilina. Atunci Cicerone se îndreptă spre Grecia, cându, ivindu-se neînțelegerile dintre Cesare și Pompeiū, fu rechiămatu după 15 luni și primitu cu onoruri în Roma, cu aplause în tótă Italia. Mai târziu, pe la 703 (51 a. Cr.), primi guvernarea Ciliciei. În rebelulū civilū îmbrățișă partita lui Pompeiū, după învingerea și mórtea căruia se împacă cu Cesare (*Oratio pro Marcello*¹), dér se ținu departe de afacerile statulū, ocupându-se cu studiulū și cu scrierea, în vila'ī de lângă Puteoli dișă «Academia» seū în cea de la Tusculu, dișă «Tusculanum». După omorirea lui Cesare, se opuse cu bărbăția lui Antoniū, în contra căruia pronunță faimósele *Filipice*: din acéstă causă, sub alū duoi-lea triumviratū, Octavianū permise a i-se pune numele pe lista de proscriptiuni, și ast-felū fostulū *pater patriæ* fu decapitatū, în anulū 711 (43 a. Cr.), de sateliții lui Antoniū sub conducerea unui Popiliū Lenate². Din lucrările lui Cicerone n'a ajunsū pêne la noi de câtū a decea parte. Ele se potū împărți în patru categorii, coprinđendū discursurī, opere retorice, scrieri filosofice și epistole.

Orațiunile ce posedemū de la dēnsulū, în numărū de 59, suntū seū judiciare (*ad iudices*), acusări orī apărări (ca *Pro Q. Quintio*, *Pro Roscio Amerino*³, *In Verrem orationes* III), seū politice orī deliberative (*suasoriæ*, *dissuasoriæ*), pro-

1. A se vedé studiulū care precede testulū latinū alū edițiunii mele din *Oratio pro M. C. Marcello* (Bucuresci. 1878).

2. Slăbiciunea seū nehotărîrea imputată de unī lui Cicerone îi provenia mai cu sémă din întinderea cunoștințelor și din onestitatea caracterulū. În epoce de corupțiune, discordiă și turburare, ómenī cu minte nu se decidū a urma curentelor ca intriganti și ambițioși, care năvălescū după averi și putere, făr'a se mai gândi la mijloculū d'a le dobândi. Nenorocirea, dér și gloria lui Cicerone a rezultatū din marea'ī desinteresare, din iubirea'ī ardinte de patriă, din devotare pentru binele publicū.

3. În acestū discursū, elocința autorulū este desevěřită, dér gustulū literarū lasă în cât-va de doritū.

nunțate cându în senatū (*ad patres conscriptos*) ca a iv catilinară, cându în forū (*pro concione sive ad quirites*), ca *Pro lege manilia*, *Pro lege agraria* orationes III, în contra tribunuluî Publiu Serviliu Rulu, *In Catilinam* orationes IV și *In Antonium* orationes IV sive *Philippicæ*¹. Ca frumôse discursurî suntū și apărările câtor-va bărbați cunoscuți: *Pro Ligario*, *Pro Dejotaro rege*, *Pro Marcello*, *Pro Milone*, *Pro P. Sestio*, în a căror perorațiune pateticulū și miscarea pasiunilor ocupă cea mai mare parte. Cuvântărileî *Pro Murena* și *Pro lege manilia* suntū modèle de elocință civilă și deliberativă, după cum apărarea *Pro Aulo Licinio Archia poeta* e unū modêlū de elocință judiciară și demonstrativă, unū nobilū elogiū, adusū literaturii, poesiei și celor ce le cultivă².

Operelor retorice aparținū cele următoare: *Rhetorica* sive *De inventione rhetorica* libri II, pe care o compuse âncă de tînerū, după lecțiunile vre unuia dintre preceptorî; — *De oratore* libri III ad Quintum fratrem, în formă de dialogū (iubită de dînsulū mai pre susū de orî-ce alte scrierî) espuindū, într'unū stilū fôrte elegantū, vederileî personale despre modulū d'ă se forma oratorulū și făcîndū elogiulū elocinței; — *Brutus* sive *De claris oratoribus*, istoricū concisū alū elocinței geco-romane; — *Orator* sive *De optimo genere dicendi* ad D. Brutum, scrisă în etateaî matură și pe basa esperiinței, prin urmare una din cele mai îngrijite opere retorice ale lui Cicerone, în care schițeză imaginea ideală a oratoruluî perfectū, ast-felū cum, după Demostene, autorulū pare a se da ca modêlū pe sine ênsuși; — *Topica* ad Trebatium seū despre sorgințile probelor (*loci communes*), comentariū asupra topicelor lui Aristotele; — *De partitione*

1. Numite ast-felū pentru asemênarea ce aū cu discursurile lui Demostene, rostite în contra lui Filipū, regele Macedoniei.

2. Quintilianū, lib. X. 1; Pliniu, *Historia naturalis*, lib. VII. 30; Veleiū Peterculū, lib. II. 34.

oratoria, dialogŭ între Cicerone și fiulŭ sĕu Marcu despre învățămintele de căpeteniă ale oratoriei, espuse pe scurtŭ, în modŭ didacticŭ și cu puțină claritate;— *De optimo genere oratorum* sĕu introducere la vulgarisarea celor douĕ cuvĕntări ale lui Demostene și Eschine, pentru și în contra lui Ctesifonte.—Asemenea i-se atribuie cele patru cărți intitulate «*Rhetoricorum ad C. Herennium libri IV*», scrise într'unŭ stilŭ simplu și strînsŭ, căroră unii critici le dau ca autori cândŭ pe Cornificiu, cândŭ pe M. Antoniu Gnifone.

Dintre operele'î filosofice s'aŭ perdutŭ : — *De gloria libri II*, pe care Petrarca o vĕduse între manuscrisele găsite de dĕnsulŭ¹; — *Cato*, în care apoteosa virtuțile republicane, concentrate în Catone celŭ tĕnĕrŭ, mortŭ la Utica; — *Hortensius sive De philosophia*, apologiă a filosofiei, care esista încă pe timpulŭ lui St. Augustinŭ² pĕnĕ în secolulŭ XIII³, și altele. Posedĕmŭ ĕnsĕ pe cele următore : — *Academicorum libri II*, intitulată și *Quæstiones sive Disputationes academicæ*, dialogŭ între autorŭ cu Lucullus, Catulus⁴ și Hortensius, care discută despre înduoielă și certitudine, după doctrinele filosofice ale vechiei și noiei academii, c'ua espunere istorică și dialectică în privința realității cunoscințelor umane, conchidĕndŭ că simpla probabilitate arŭ trebui nu numai sĕ ne satisfacă, dĕr sĕ ne și linistĕscă : operă considerată ca basă și introducere la scrierile filosofice ale lui Cicerone; — *De finibus bonorum et malorum libri V*, în care, combătĕndŭ principiile scōlei epicureie, înclină spre stoicismŭ și laudă spiritualismulŭ

1. «Nunc dicamus de gloria, quamquam ea quoque de re duo sunt nostri libri». Ciceronis *De officiis*, lib. II, cap. IX.

2. St. Augustini *Confessionum* lib. III, cap. IV. Cf. *Tusculanæ disputationes*. lib. II cap. II. și *De finibus* lib. I.

3. După cum afirmă Roger Bacon.

4. De aceia Cicerone își intitulase opera *Catulus et Lucullus*.

academică : aci se află fundamentul și teoria filosofiei practice a lui Cicerone (desvoltată apoi în *De officiis*). Doctrinile epicureie sunt espuse de L. Torquatū, cele stoice de M. Catone, cele peripatetice de M. Pisone. Cartea, dedicată lui Brutus, este în formă de dialog. Primele două convorbiri se presupun ținute în vila lui Cicerone de lângă Cume, a treia și a patra în biblioteca vilei lui Lucullus de la Tusculum, a cincea la Atena în Academiă ; — *Disputationum tusculanarum libri v*, numite ast-felū după vila «Tusculum», unde autorulū imaginéză c'aū fostū ținute între dēnsulū și amicu'i Aticu. Aci, după preceptele filosofiei stoice, se raționéză despre mórte, despre durere, despre activitatea, pasiunile și turburările sufletului, despre modulū d'a le disprețui séū învinge, în fine despre virtute, care este de ajunsū ca sé procure fericirea (res ad bene beateque vivendum maxime necessariae); — *De natura deorum libri III*, uă espunere a opiniunilor epicureie, stoice și academice despre ființa supremă și despre providința, făcută de Velleius, Balbus și Cotta ca întrevorbitori. Acéstă scriere, de și cu lacune și alterațiuni, se recomandă prin îngrijirea stilului ; — *De divinatione libri II*, completare a operei precedente, în care practicele ghicitoriei, pe atunci usitate, sunt espuse în modū clarū de Quintus și combătute cu multă vioiciune de Cicerone ; — *De fato* (cārticică din care posedēmū unū micū fragmentū și considerată ca făcēndū parte din cea precedentă), în care discută principiile scōlei stoice, susținēndū că sórta (εἰραρημένῃ, *fatum*) represintă însăși providința divină ; — *De legibus libri III* (din v cāte scrisese Cicerone) tractāndū, în dialogū, despre legile celor XII table și despre dreptū în genere, conformū principiilor filosofice, ca uă completare la *De republica*, publicată fār'a fi fostū revēdută și după mórtea autorului ; — *De officiis libri III*, operă didactică

despre datoriile și în specială despre alegerea și deosebirea între ce este drept, onest și folositor, adresată fiului său Marcu, pe când studia la Atena: carte inspirată de opera lui Panaetiu, cu un caracter mai mult antropologic, de câtă curată morală, dăr totuși pe de uă parte foarte nemerită pentru formarea viitorilor cetățeni și magistrați, pe de alta însemnată prin împrejurarea că determină limita la care se opresce morala, înainte de creștinism; — *Cato major sive De senectute dialogus*: considerațiunii despre bătrânețe, pe care faimosul Catone (reprezentat sub un aspect mai blând de câtă în realitate) le espune într'ua convorbire cu Scipione și C. Leliu. Cartea e dedicată lui T. Pomponiu Aticu. Autorul se inspiră din Xenofonte și spre fine face alusiuni la nemurirea sufletului. *Laelius sive De amicitia dialogus*, în care, după ce indică condițiunile adevăratei amicitii, adresându-se lui Aticu, ca și în cea precedentă, face elogiul virtuții, ca basă a unei adevărate amicitii; — *Paradoxa stoicorum libri VI*, adresată lui Brutu mai multă ca esercițiu oratoric, de câtă ca operă în adevăr filosofică, fiindă că coprinde sentințe și opiniuni străine filosofiei stoice; — *De republica libri VI ad Atticum* (descoperită târziu de Angelo Mai): frumoasă lucrare filosofică în dialog, inspirată de *Περὶ πολιτείας* a lui Platon, dăr potolindă idealismul academic cu ideile lui Aristotele și Xenofonte în ce privesce cea mai bună formă de guvernământ, operă renumită la Roma, ca și în Grecia¹, prin cercetările ce coprinde asupra originii societății, asupra legilor și altor cestiuni morale, dăr mai cu sēmă prin *Visul lui Scipione (Somnium Scipionis)*, care îi servă ca conclusiune. Ea are un caracter moral și politic, prin înțelep-

1. Dintre scriitorii creștini, Lactanțiu și St. Augustinū facū alusiuni și citațiuni numerose din această operă.

tele consiliilor ce dă pentru guvernarea statelor¹.

Scrierea *De petitione consulatus*, atribuită de ordinarul lui Cicerone, fusese pōte revēdută de dēnsulū, dēr scrisă de fratele sēu Quintu.

Epistolele lui Cicerone, in numărū de peste 1000 și datate din ultimii 19 ani ai vieții, au fostū culese și publicate de libertulū lui, Tirone². Ele se împartū în următoarele patru culegeri: «*Ad diversos sive ad familiares epistolarum libri xvi*», 410 epistole prețioase, atâtū ca documente istorice, câtū și pentru eleganța stilului și cunoșcerea contimpuranilor³; «*Epistolarum ad T. Pomponium Atticum libri xvi*», 375 epistole, interesante pentru studiarea vieții intime a lui Cicerone, dēr slabe în privința stilului; «*Epistolarum ad Quintum fratrem libri iii*», 29 scrisori către Quintu, pe cândū se afla ca vicepretorū în Asia; «*Epistolarum ad Brutum liber*», 16 scrisori, datate după mōrtea lui Cesare, din care 7 îi suntū recunoscute, ér restulū considerate ca apocrife.

În orațiuni, Cicerone posede tōte calitățile unui mare oratorū: e artificiosū în esordieri, clarū și evidentū în narațiuni; regulatū, impetuosū, la trebuința de spiritū în argumentare; în perorațiuni mai pateticū de câtū ori-ce oratorū din anticitate, cândū ast-felū îi este subiectulū. Déca pe ici-colea se arētă abundantū și minușiosū, sē nu se uite că așa trebuia sē fiă pentru unū auditorū compusū din Romanī, care nu pré cunosceaū ce este arta și ce înseamnă «aticismulū». Comparândū pe cei duoī mari oratori ai vechimii, găsimū că Demostene întrece

1. Despre opiniunile și scrierile filosofice ale lui Cicerone, sē se vēdă studiulū ce precede edițiunea mea din *Laelius sive De amicitia* (București. 1892).

2. Tirone, fostū sclavū și apoi libertū alū lui Cicerone, inventă (pentru discursurile marelui oratorū) semnele tahigrafice numite (după dēnsulū) *notæ tironianæ*.

3. Acēstă culegere e datorită lui Petrarca, care în anulū 1345 le copiă, după unū codice manuscrisulū, la Vercelli.

pe Cicerone prin cunoștința profundă a relațiilor sociale, prin mărire și simplitate, prin vigorea și perfecta potrivire a expresiunii. Cicerone, din contra, este superiorul maestrului grecu prin arta'i de a escita pasiunile, de a pētrunde în adânculū inimii, de a varia și înviora stilulū, dându'i frumusețe și căldură. Ōratorulū romanū e mai spiritualū și mai ironicū, posede talentulū de a colora orī-ce lucru, de a încânta urechia prin periode armonioșe, mintea prin sentințe folositoare. — In scrierile'i retorice, Cicerone posedē unū criteriu alesū, adâncă erudițiune și esperiință, claritate admirabilă. Déca ele nu se mai potū aplica necesităților actuale, totuși suntū prețioșe ca norme generale de elocință, ca miđlocē pentru formarea stilulū, ca isvōre pentru istoriculū oratoriei greco-romane. — Mai aceleași însușiri se întēlnescū și în scrierile'i filosofice. In psihologiā, Cicerone îmbrățișeză sistema platonică, în logică pe cea aristotelică pentru influința ei asupra oratoriei, ér în morālă, spre a deveni practicū, înclină către unū stoicismū moderatū, combinându'lū cu teoriile academice și combătēndū epicurismulū, ca omū de statū și ca filosofū convinsū, fără a cădē în escesulū scōlei stoice. Ast-felū se formā eclecticismulū romanū, după care marele scriitorū propagā, în limba patriei, doctrinele ce preocupaserā pe mai toți filosofii Greciei. — Epistolele lui suntū adevērate modēle de simplitate și de simțiminte naturale. Ele ne dau mulțime de informațiuni despre ómenī, moravurile și întēmplările epocēi. In generalū stilulū lui Cicerone e împodobitū și plinū de grațiā; limba curată și presăratā de frumuseți retorice; periodulū bogatū, armoniosū și d'ua varietate esemplară: prin talentulū unū asemenea scriitorū, prosa latină dobândi loculū de onōre ce ocupā în literatura clasică¹.

1. A se vedē *Istoria filosofiei antice*, paginile 409-412.

§ 31. — *Marcu VITRUVIU Polione*, născut la Verona, servi în armata lui Cesare; sub Augustu, i-se incredință supraveghiarea armamentelor și machinelor militare, apoi a edificiilor publice. Din ordinile împăratului, cu ajutorul operelor grece și prin propria'i esperiință, scrise unu tractatū *De architectura*, în dece cărți, spre a face pe Augustu să cunoscă regulile aceste arti și să aprecieze valoarea construcțiunilor executate în Roma. Numai primele șapte cărți se ocupă cu architectura propriu disă: a opta tracteză despre apeducte, a noua despre cadrele solare, a deca despre mecanică. Acestă operă este foarte interesantă pentru istoria architecturii la antici, der stilulū, ordinea, claritatea și limba cam lasă multu de doritū.

§ 32. — Medicina fusese mai tot-dé-una disprețuită de Romani, ca ocupațiune demnă numai de sclavi, de liberti seu de străini. Pe la anulū 536 (218 a. Cr.), mediculū grecū *ARCAGATU*, venindū din Corintū, dobândi dreptulū de cetățenū și răspândi primele cunoscințe medicale la Roma. Ocupându-se mai ântaiū cu îngrijirea ranelor, i-se dete porecla de «vulnerarius», ér în urmă, cândū începu a întrebuinta ferulū arsū și cuțitulū, i-se disē «carnifex». *Luculu*, *Pompeiu* și alți bărbați luminați admiseră pe Greci să esercite în libertate acestă profesiune. Augustu le acordă ore-care privilegie și avu la curtea lui pe *Antoniu MUSA*, care'lū vindecase de uă bôlă de ficatū, în urma resbelulū cu Cantabrii. Din scrierile ce făcuse *Musa* s'aū păstratū câte-va fragmente.

Ca autorū se mai distinse *Aulu Corneliu CELSU*, care, dotatū cu foarte variate cunoscințe, compuse, sub titlulū *De artibus*, uă enciclopediă în douē decē de cărți, tractândū despre medicină și chirurgiă din punctulū de vedere juridicū, filosoficū, militarū și economicū, inspirându-se

din Ipocrate, Esculapŭ și Themison. Dintr'enska ni s'aŭ păstratŭ cãrțile XI-XIV, recomandabile prin importanța materiei și puritatea stilului. Admiratorii i-aŭ datŭ porecelele de «Ipocrate latinŭ» și «Ciceronele medicinei», pe care le meritã atãtu pentru sciința lui, cãtu și pentru eleganta precisiune a limbagiului. Nu se scie deca Celsu a practicatŭ seŭ nu medicina, dër îi cunoscea secretele, din care causã scrierea i'a fostŭ totŭ așia de multŭ consultatã, ca și *Aforismele* lui Ipocrate.

§ 33.—Ca jurisconsultŭ se citẽzã :

Aulu CASCELIU, eruditŭ cunoscẽtorŭ alŭ dreptului civilŭ ;

Aulu OFILIU, autorulŭ mai multor scrieri de jurisprudențã (adŭ perdate) și învẽțatorulŭ legistilor epocii ;

C. Trebațiu TESTA (cãruia Cicerone îi dedicã *Topicele*) scrise despre dreptulŭ civilŭ și pontificalŭ, în care erea fõrte versatŭ.

P. Alfenŭ VARU din Cremona, autorŭ alŭ operei *Digestorum* libri XL, din care cãte-va fragmente se conservã în *Digestele* lui Justinianŭ.

M. Antistiŭ LABEONE compusese VIII cãrți despre probabilitãțŭ și unŭ tractatŭ despre funcțiunile pretorului «urbanus» și celui «peregrinus».

C. Ateiŭ CAPITONE scrise despre dreptulŭ pontificalŭ, despre sacrificie și despre felurite cestiuni juridice. Ceŭ duoŭ din urmã stabilirã, în sciința dreptului, duoẽ scõle deosebite, una punẽndŭ ca principiu rigõrea, cea-l-altã ecitatea.

§ 34.—Dintre gramaticŭ meritã a fi citați :

Rutiliŭ LUPU, care traduse din grecesce *De figuris sententiarum et elocutionis*, dupã retorulŭ atenianŭ Gorgia.

Gramaticulŭ *M. VERIU FLACU* trãia ca libertŭ

la curtea lui Augustū, însărcinatū cu educațiunea lui Caiu și Luciu Agrippa, cei duoī nepoți ai împăratului. Pe lângă calendarulū istoricū, intitulatū *Fasti prenestini*, elū scrise mai multe tractate, între care *De rebus memoria dignis. De obscuris Catonis* (vocalibus aut dictis), și mai cu sémă *De verborum significatione* (compilatā în secululū iv de către gramaticulū Sestu Pompeiu Festu), folosite pentru cunoșcerea limbii latine și anticităților romane.

Marcu TERENCEIU VARONE se născu la Reata (ținutulū Sabinilor) în anulū 638 (116 a. Cr.) și, studiândū cu Cicerone la Roma și la Atena, îi rămase amicū în tótă vieța. Varone ascultase prelegerile academiculū Antiochū din Ascalonū. În politică aparține partitei lui Pompeiu și servise în armata lui cu multū devotamentū, pe uscatū și pe mare. Apoi se împacă cu Cesare și fu însărcinatū să culégă cărți pentru instituirea unei bibliotecī publice. După omorirea lui Cesare, se uni cu Brutu, ceia-ce îndemnă pe triumvirī să'lū proscriă. Părăsindu'și averea și prețioasa'i bibliotecă, scăpă prin fugă la vârsta de 70 ani. Mai târziu, sub Augustū, se întorse la Roma, lucră pêne în etatea de 89 ani și muri încă scriindū, în anulū 727 (27 a. Cr.). După Aulu Geliu, pe cândū erea de 84 ani, obicinuia să se laude că compusese 490 cărți, pe lângă care trebuie să se numere și cele produse în ultimii ani ai vieții. Elū fu unū adevăratū enciclopedistū : poetū, retorū, istoriografū, filosofū, archeologū, matematicū, naturalistū, gramaticū. Cu multă erudițiune scrise *Satire* menipee (astfelū numite după greculū Menipū din secta filosofilor cinici, celebru prin spiritulū muscătorū și criticū¹), întrebuintândū alternativū prosa și

1. Despre Menipū, se se consulte *Istoria filosofiei antice*, pagina 164.

versulă, limba grécă și limba latină. Dintr'ênsele posedemă fôrte puține resturi¹. Ni s'au păstrău ênsê cărțile v-x, din cele 24 cărți ce compuneau scrierea'i «*De lingua latina*», dedicată parte lui Septimiu, parte lui Cicerone, în care se ocupă cu etimologia cuvintelor date locurilor, divinităților, persónelor, animalelor, arborilor, uneltelor, cu espresiunile împrumutate limbii grece, cu termenii figurați, cu analogia și cu anomalia. Lucrarea nu are valóre sciințifică, din cauza lipsei de spirită critică în cercetări și a conjec-turilor temerare ale autorului. Limba și stilulă nu corêspundă marei reputațiunii de care Varone se bucura la cei vechi, spre esemplu la Cicerone, care'lă considera ca pe celă mai învêțatū dintre Romanî. *De re rustica*, trei cărți despre agricultură, în formă de dialogă, coprinde totă ce scriseseră Grecii în acêstă materiă și e însemnată prin noțiunile'i practice, prin cuno-scințele'i mitologice, prin reflesiunile'i morale și prin eleganța stilului: chiară Vergiliu o citise și profitase de dênsla la compunerea *Georgicelor*².

---

1. Reportate de gramaticulă Nonius.

2. Despre Varone sê se consulte Ciceronis *Quæstiones academicæ*. I. 3; Quintiliană, X 1; Auliu Geliu, II. 18.

EPOCA A PATRA.

(Ani 103: de la mórtea lui Augustü pêne la mórtea lui Traianü: 767—870 seü de la 14—117 p. Cr.)

§ 35. *Resumatü istoricü.* — Sub Augustü, libertatea republicană din ce în ce se împuținase: sub despoți ca Tiberiu, Caligula, Claudiu și Nerone, statulü și tronulü romanü ajunseră la capriciulü pretorianilor, a căror lăcomiă trebuia cumpărată cu daruri și privilegie. După sguduirii continue, pacea se ivi din nou pe la anulü 822 (69 p. Cr.). Sub Vespasianü, senatulü își redobândi stima de altă dată, spiritulü răsboinicü fu redesceptatü, administrațiunea reorganizată, meseria de spionü aprópe desființată, ca nefolositoare. Fiiulü lui, Titü (anulü 832 seü 79 p. Cr.), prin reformele ce introduse și prin blândetea caracterulü, fu supranumitü «amor et delicias generis humani». Domițianü domni cu teróre, proscrise pe poeți, pe oratori, pe filosofi și fu nefericitü în răsboie: atunci legiunile din Panonia, răpitate de elocința lui Dion Chrysostomus, proclamă ca împăratü pe Nerva (849 seü 96 p. Cr.). Sub densusulü, și mai cu sémă sub marele Traianü (851 seü 98 p. Cr.), apare din nou libertatea de a cugeta, de a vorbi, de a scrie, și imperiulü dobândesce uă solidă constituire în interiorü, siguranță în afară.

§ 36. *Cultura.* — Strălucirea, la care ajunsese literatura latină, începu a se întuneca sub nisce domnitori, care consideraü virtutea și coragiulü

ca delictе de înaltă trădare. Cândă numai lingușirea deschidea calea onorurilor și înaintării, făclia artelor și științelor urma să fiă stinsă, împreună cu simțimintele mari și generoșe. Literatura fu dăr cultivată ca propagandă, ca refugiu și ca mijloc de consolațiune pentru talentele prigonite. Ea nu se rădică de cătă atunci, cândă spiritele redobândiră siguranță prin renascerea libertății¹. Sub dinastia Flavilor, se instituiră școle, societățile literare fură încoragiate, profesorii onorați și retribuiți cu dărnicie. Nerva și Traiană își vedură epoca ilustrată de căți-va scriitori, care, deca nu întrecă pe antecesorii prin simplicitate, prin iubirea frumosului, prin puritatea și eleganța stilului, totuși nu le suntă inferiori nici prin forța concepțiunilor, nici prin simțiminte nobile și în adevăr romane, esprese cu energiă, ca protestare în contra tiraniei pră multă timpă suferite. Causele de căpetenie ale decadinței literaturii suntă cele următore: — scăderea libertății, care, începută sub Augustă, fu dusă pênă la limită de Tiberiu și de crușii împărații ce'i urmară; — degradarea sufletelor și caracterelor, prin coruperea moravurilor, prin dorința bunului traiă, în timpul dulcelui repausă ce urmăse după răsbunările și furia resbelor civile; — persecutarea talentelor și producerilor literare sêu artistice, printr'ua politică timidă, care le bănuia, din cauza opozițiunii ce întempina din partea scrierilor și autorilor; — școlele retorilor, care din elocința viiă, activă și eficace de uă-dinióră, făcură ună simplu esercițiă; — lecturile și conferințele publice, în care se citiaă sêu rostiaă «declamationes», cuvântări despre subiecte închipuite, fără utilitate practică sêu luate din operele predecesorilor, unde prin urmare capriciulă mulțimii înlocuia judecata despre frumosă a óme-

1. A se citi întroducerea operei lui Tacită *De vita Agricolæ*.

nilor cu bună gustă și cu instrucțiune; — reputațiunea dobândită de ómenii străini Romei, cu deosebire de către Spanioli, care întroduseră în literatură esagerarea și superficialitatea meridională, tendința către fastă și declamațiune, plăcerea de totă ce erea nouă și silința d'a urma căii și sisteme cu totul deosebite de ale scriitorilor trecuți; — în fine, restrângerea limitelor în care se putea exercita activitatea ómenilor de talentă, de óre ce elocinței îi lipsia câmpul firesc în care să se desvolte, ér filosofia, sciințele și artele ereau reduse la compilarea și imitațiunea trecutului, poesia transformată în mestegă de versificare.

§ 37. *Limba.*—De și, în acéstă epocă, limba se înavuți cu termenii și frase noi, prin scriitorii ca Suetoniu, Persiu, Juvenală, Marțială și alții, ca să esprime nouele idei ivite cu progresulă timpului, totuși ea nu mai oferă acum puritatea, formele elegante și viia splendóre din períoda trecută. Prosatorii începă a întrebuintă limbajulă poetică, ér poetii, ca să nu rămână mai pre josă, recurgă la figurii cutezătoare, la ună tonă și mai înaltă, lăsându imaginațiunii câmpă liberă pentru producerii fantastice. De aci abundanța neologismelor, jocurilor de cuvinte, antiteselor studiate, espresiunilor abstracte séu ingenioase. Afluința străinilor în Roma întroduse mulțime de vorbe nelatine și lărgi sfera vorbirii populare, în detrimentulă limbii culte. L. Aneu Seneca contribui, între alții, la stricarea gustului, și chiară Pliniu, Tacită, Quintiliană nu putură realisa energia și simplicitatea predecesorilor. «Si antiquum sermonem nostro comparemus, pene jam quidquid loquitur figura est» dice acestă din urmă gramatică.

POESIA.

§ 38. — In epoca care dură de la mórtea lui Augustū pênă la suirea pe tronū a lui Adrianū, apărură mai mulți poeți, nu fără óre-care valóre.

FEDRU, născutū în Tracia sėu în Macedonia, fiindū adusū ca sclavū la Roma, fu pusū în libertate de Augustū, dér persecutatū de Seianū, renumitulū ministru și instrumentū alū lui Tiberiu¹. Fiindū că dér, sub tiraniă, adevărulū nu se póte spune de câtū în parte și sub forme alegorice, de aceia Fedru se índeletnici cu scrierea de fabule, nu ca inventatorū și ca poetū originalū, ci ca imitatorū :

Æsopus auctor quam materiam repperit,
 Hanc ego polivi versibus senariis.
 Duplex libelli dos est: quod risum movet
 Et quod prudenti vitam consilio monet.
 Calumniari si quis autem voluerit
 Quod arbores loquantur, non tantum feræ,
 Fictis jocari nos meminerit fabulis.

De la dēnsulū ni s'aū păstratū patru cărți, despre care nu există nicī uă înduoielă și cărora li se adaugē uă a cincia (considerată de mulți ca străină), coprinđendū 90 traduceri și imitari după fabulele lui Èsopū² (*fabulæ æsopiæ*)³, ér câte-va originale, menționandū despre întēmplările vieții autorului. In privința formei, Fedru are meritulū de a fi îmbunătățitū espunerea grecă, făcēndu'i acțiunea mai naturală și apli-

1. Precum rezultă din prologuri și din versurile în care face alusiune la relațiunile i particulare.

2. Renumitū fabulistū grecū, care înflori pe la 185 de la fundarea Romei.

3. *Fabulæ æsopiæ* sėu *æsupicæ*, cunoscute și sub titlulū de *apologuri* sėu *fabule morale* (spre deosebire de *parabolæ* sėu *fabule raționale*) s'aū numitū ast-felū nu pentru că Èsopū le-a inventatū (căci înainte de dēnsulū existaseră în India, apoi fuseseră întrebuințate de Omerū și Esiodū), ci fiindū că poetulū grecū dedese preferință acestei specii de compozițiuni.

careă mai folositoare,  ns  r m ne inferior  modelului s u, fi  prin alegerea puţin  nemerit  a persónelor, fi  printr'ua moral  greşită s u esagerată. Stilul  lui Fedru e simplu, elegant   i natural , fruct  al  unei arte distinse, d r posed  u  concisiune care adesea merge p n  la obscuritate. Ac st  brevitat , care rezult  din dep rtarea pleonasmelor  i întrebuinţarea numai a espresiunilor strictă necesare,  i dă aspectul  unei frugalit ţi elegante, cu totul conform  naturii  i scopului didactic  al  fabulei. Compoziţiunile  i în dialog  sunt  superioare celor narative, pentru c  au mai multă vioiciune. Limba  i este curat , afară de câţi-va termeni abstracti: prin îngrijirea stilului, se apropie de Terenţiu. Versurile  i sunt  regulate  i constau în mare parte din iambe ¹.

  39. —  n primii ani ai domniei lui Nerone, se ivi Aul  PERSIU FLACU n scut  dintr'ua famili  de c lari la Voltera ² (Etruria), în anul  787 (34 p. Cr.). Venind  de copil  la Roma, studie mai  ntai  retorica  i poesia cu gramaticul  Palemone  i cu retorul  Vergili  Rufu, apoi filosofia cu stoicul  Luciu Aneu Cornutu ³, care  i deveni amic   i  i acord  u  îngrijire  i u  afecţiune p rintesc . Cu t te acestea, Persiu muri f rte t ner , la v rsta de 28 ani (62 p. Cr.). Din multele  i scrieri ni s'au p strat  numai şese *Satire*: cele-l'alte, după propria  i dorinţă, au fost  arse de mamă-sa. Natura  i neiml diarea caracterului, unită cu asprimea doctrinelor stoice, cu care se ad pase din copilăria, nu puteau

1. Seneca, *Consol. ad Polyb.* 26; Fedru, *Fab.*, V, prolog 11.

2. Prescurtare din Volaterra.

3. L. Aneu Cornutu, n scut  la Lepti (Africa), se stabili la Roma  i scris  un  manual  *Despre natura  eilor*  n 30 secţiuni, din care caus  fu esilat  de Nerone, împreună cu stoicul  C. Musoniu Rufu, sub cuv nt  că filosofia e u  magie, care se ocupă cu prestevirea viitorului. A se ved  *Istoria filosofiei antice*, pagina 404.

permite lui Persiu facilitatea și glumele ușoare ale lui Oraziu, de și tracteză mai aceleași subiecte și îl are continuu ca model. De aceea se arătă coprinsu de uă sacră ură în contra viciului, înferându'l cu esagerarea datorită tinereții și deprinderii luate din scólele declamatore. E demnă de respectu melancolia și durerea ideală, ce'i causéză înjosirile și corupțiunea seculului, la care elu nu participase nici-uă-dată; ast-felú zimbetulu lui e amarú, stilulu pré concisú și adesea întunecosú, din cauza metaforelor cutedzátore, elisiunilor, pré deselor alusiuni la ființe necunoscute și vorbelor séu figurilor pré abstracte ce întrebuintéză. Limba în genere e bună, fiindú dotată cu puritate, și versurile armoniose.

Decimú Iuniu JUVENALŪ, născutu la Acuin, către anulú 791 (38 p. Cr.)¹, studiá sub Frontone și Quintilianú, se distinse la Roma mai ántáiú ca retorú și apoi ca poetú, scriindú satire, care vedurá lumina numai cândú Traianú lásá liberá manifestarea cugetării. În etate de 80 aní, nu se scie bine din ce causá², fu esilatú pentru cât-va timpú în Egiptú de către Adrianú, luându-i-se titlulu și funcțiunea, ce avea, de coméndantú alú cohortelor. Elú muri la Siena séu, după alții, la Pentapole. *Satirele* lui Juvenalú suntú în numérú de șese-spredece³, dintre care cea din urmă nu e scrisă, ci numai revédută și îndreptată de dènsulú. Mai abundantú, mai feluritú, mai elegantú de

1. Alte cronologii îl dáu ca născutu în anulú 47 p. Cr.

2. După unii din cauza celei de a șepte satire, partea relativă la pantomimulu Paride, faptú contestatú de G. V. Franck în biografia poetulu (Altona și Lipsia. 1820).

3. Cele mai însemnate suntú a VI în contra *Femeielor*, a VIII despre *Nobilitate*, a X despre *Dorințe* și a XII despre *Exemple*, în care se citescú versurile:

Maxima debetur puero reverentia: si quid
Turpe paras, ne tu pueri contempseris annos.

câtă Persiu, elă nu ride de vițiū, nici nu'ľă condamnă cu severitatea filosofului, ci se rădică ca unŭ retorŭ în contra'ı și biciuiesce, cu sarcasmŭ amarŭ și implacabilŭ, adesea cu ascuțime epigramatică, profunda corupțiune a seculului. La Persiu satira e generală, la Juvenalŭ personală: unulŭ imaginéză vițiulŭ, dăr cunósce și practică virtutea; altulŭ imaginéză virtutea, dăr cunósce vițiulŭ. Declamațiunea (care'ľă stăpănesce, ca pe toți satiriciı epocel) ıı împedică realisarea nu a frumosului artisticŭ, ci numai a dulceții și grației ce admirămŭ în poetulŭ de la Venosă. De Őrațiu se mai deosebesce prin alegerea subiectelor, prin modulŭ de a le desvolta, prin omiterea reflexiunilor filosofice și circumstanțelor generale: în locŭ de esortări și de maxime abstracte, elŭ oferă e-semble și probe reale. Mai multŭ de câtŭ orice, ıľŭ recomandă caracteru'ı curatŭ romanŭ și particularitatea de a presinta moravuri fidele, caracteristice, c'ua vıgore puținŭ comună. Fıă-ce locuțiune e propriă, fie-ce frasă are ințelesŭ completŭ. Elŭ spune multŭ în puține cuvinte și, dēca une-orı pare neințelesŭ, causa nu e limba, ci mai multŭ concisiunea ideilor, alusiunile obscure, faptele erudite. Versurile ıı suntŭ pline, cadențate, dăr nu tot-dē-una familiare. Stilulŭ ıı e vioiŭ și energicŭ, limbajulŭ bogatŭ și alesŭ, pe alocurea pré înfloritŭ și chiarŭ licențiosŭ.

LUCILIU JUNIOR, epicureŭ și amicŭ alŭ luı Seneca (cărui a acestŭ filosofŭ ıı adresă epistolele și cercetările'ı fizice). fusese născutŭ în sărăciă, dăr, prin studiŭ și moralitate, dobândi considerațiune și, chiarŭ sub Nerone, ajunsese guvernatorŭ alŭ Siciliei. Elŭ scrisese uă poemă de 640 e-sametre, intitulată *Etna*, în care ne descrie muntele cu același nume și causele erupțiunilor vulcanice. Acéstă operă s'a atribuitŭ mai ăntăiŭ luı

Vergiliu, apoi lui *Corneliu SEVERU*¹, (din anul 750) și în fine adevăratului ei autor.

În multe edițiuni din operele lui Persiu și Juvenal, figurează uă *satiră* de 70 versuri, despre edictul prin care Domițian goni pe oratorii, poeții și filosofi din Roma. Adevăratul autor al acestei produceri vigurose este *SULPICIA*, soția lui Calan (unul dintre esilați), care nu trebuie confundată cu Sulpicia de pe timpul lui Tibul.

Uă altă satiră, relativă însă la Nerone, s'a atribuit unui poet *TURNU*², de și poate că face parte dintr'ua poemă mai lungă, scrisă în contra crimelor neroniane³. Alți critici au atribuit-o unui scriitor francez din secolul al XVII⁴.

Titu Arbitru PETRONIU, născut la Marsilia, ocupă (sub Claudiu și Nerone) mai multe însărcinări onorifice, între care pe cea de îngrijitor (*arbiter*) al voluptoșelor orgii de la curtea imperială. Implicat în conspirațiunea lui Pisone, își tăia vinele, după ce trămisese lui Nerone, sub forma de epistolă, uă satiră a viciilor și crimelor lui. El a scris uă poemă despre războiul civil dintre Căsar și Pompeiu, prin care biciuiesce coruperea moravurilor politice; apoi, după exemplul lui Varone, compuse satire în contra moravurilor romane, sub titlul de «*Satyricon libri*», din care ni s'au păstrat prescurtări și câte-va fragmente. Autorul se distinge printr'un spirit viu și original, prin justetea observațiunii și pictura fidelă a

1. Autorul unei poeme *Bellum siculum*, în care răsună omorârea lui Cicerone, aducându-i laude meritate.

2. Despre care vorbesc scoliștii lui Juvenal.

3. A se vedea *Poetae latini minores* de Wernsdorf. Vol. III.

4. A-nume lui Guéz de Balzac, unul din creatorii prosei franceze, care afirmă că o găsisse, în anul 1663, scrisă pe un pergament roșu și putred.

caracterelor, printr'ua limbă frumoasă, dăr pre multă colorată. Amestecându și versuri, elă descrie vięta din timpulă imperiului. Cu tótă silința'í de a păstra bunulă gustulă epocei de aurulă, represintarea degradării morale a secululuiă îlă conduce la nisce licenęe, a căror citire e periculósă pentru tinerime.

§ 40. — Lăsându la uă parte pe câți-va scriitori didactici de puțină însemnătate, merită să menționămă pe epigramatici. Prin *ἐπίγραμμα* nu se înțelege numai uă inscripțiune în versuri, pusă pe unulă monumentulă, ci ori-ce scurtă poesiă, care esprimă uă ideială originală, relativă la persóneseu obiecte. Ea dăr e descriptivă, narativă și instructivă. În Grecia, coprindea și unulă elementulă liriculă, care la Romani fu înlocuitulă cu celulă satiriculă: ast-felulă deveni uă compozițiune scurtă, completă, espuindulă cugetări ascuțite, fantasii, alusiuni critice, muscătore și fine. Mare numărulă de asemenea poesiore se găsesculă în culegerile numite *Catalecta*, *Anthologix*, *Miscelanea*, precum și în publicațiunile archeologice seu epigrafice, în care primululă loculă îlă ocupă inscripțiunile sepulcrale, interesante pentru transformările aduse limbii latine.

Între primii epigramatici romani se numără Neviu, Pacuviu și Plautulă, care și compuseseră inscripțiunile de pe morminte. Eniu cultivă epigramă ca genulă literarulă și, după densusulă, Porciulă LICINIULă, Q. LUTAȚIU Cătululă, L. Valeriu EDITUULULă, satiricululă LUCILIU și mai cu deosebire M. Terențiu VARONE și Domițiu MARSULULă. Din aceiași categorială faculă parte cele XIV poesiore, numite *Catalecta*, care s'au atribuitulă lulă Vergiliulă. Culegerea «*Priapeia sive In Priapum lusus*» are diferiți autori. Dintre toți ênselă celulă mai însemnatulă fu Martialulă.

1. A se vedelă Ciceronis *De finibus*, lib. I.

Marcu Valeriu MARȚIALŪ, născutū pe la anulū 793 (49 p. Cr.) după unii, pe la 843 după alții, în orașelulū Bilbilis din Celtiberia (Spania), sub domnia lui Nerone fu trāmisū ca s'și termine studiile juridice la Roma, unde deveni celebru, ca vioiū și ascuțitū scriitorū de epigrame¹. De și săracū, Domițianū ilū rădicā la trépta de călarū și' i încredință funcțiunii publice. După 35 de ani petrecuți în Roma, Pliniu-celū-tēnērū îi inlesni miđlócele necesare spre a se întórce în Spania, unde se însurā cu bogata vēduvā Marcela. Trāindū retrasū în patriā, se ocupā cu poesia și, pe la anulū 102 p. Cr., muri de bătrānețe. De la dēnsulū ni s'aū păstratū pēnē ađi uā culegere de 1200 *Epigrame* în XIV cărți, dintre care cele douē din urmă pōrtā titlurile de *Xenia* și *Apophoreta*. În fruntea acestei culegeri stā uā scriere de xxxiii mari și mici epigrame, intitulatā *Liber spectaculorum sive De spectaculis*, relative la represintațiunile date de Titu și Domițianū în noulū amfiteatru flaviu. Dintr'ēnsele se pōte cunósce pe de uā parte talentulū fecundū și agerū alū poetului, pe de alta cele mai mici amēnunte ale civilisării și mai cu sēmā ale corupțiunii din acea epocā, căci elū represintă viēța actualā, ér nu pe cea trecutā, oferindū portrete și caractere originale din tōte clasele societății. Marțialū escelēzā prin descrieri firesci și veridice, printr'unū stilū glumețū și pētrundētorū, printr'uā limbă curatū latinā, dēr pré familiarā, adesea fără nobilitate și pornitā spre degradare². Cele mai ingeniose epigrame suntū tocmai cele mai obscene: înțelegerea lor e ađi dificilā, din causa necunósce-

1. Singurū spune că tatā-sēū se numia Frontone și mamā-sa Flaccilla.

2. Marțialū e tipulū tēnērului de talentū, dēr lipsitū de instrucțiune solidā și mai cu sēmā de educațiune literarā. Se cunósce de toți imputarea ce adresa lui Orafiu, prin versulū «*Sint Mæcenates: non deerunt, Flacce, Marones!*»

rii în care ne aflăm despre persoanele la care facă alusiune și despre ocasiunile în care au fost scrise.

§ 41. — Ca poeți lirici, Quintiliană amintesc pe *Cesiu* BASU, ér Pliniu-cel-*tênêr* numesc pe Pompeiu SATURNINŪ, pe Sextiu AUGURINŪ, pe Vestrițiu SPURINA, dér mai cu sémă pe L. Paulū PASIENŪ, care în ode imitase pe Orațiu, ér în elegiă pe ruda și compatriotulū lui, Propertiu. Afară de acestia, se mai distinseră Q. ȘCEVOLA, PISONE CALPURNIU și Alfiū AVITU, de la care ne-a rămasă unū fragmentū din *Libri excellentium*.

§ 42. — Poesia epică din acéstă epocă se îndreptă, în mare parte, către subiecte cu totul variate.

Marcu Aneu LUCANU, născutū la Cordova (Spania) în anulū 791 (38 după Cristū), erea nepotulū lui Seneca și rudă cu L. Aneu Cornutu. Adusū de copilū la Roma, fu crescutū cu multă îngrijire în principiile filosofiei stoice și în gustulū poesiei de către retoriī Remniu F. Palemone și Virginiu, de filosofulū Cornutu, apoi pusū sub protecțiunea lui Nerone, care 'lū numi cestorū mai nainte de etatea prevêđută prin lege. Acéstă intimitate n'avu lungă durată. Intr'unū concursū literarū, la teatrulū Pompeiu, Nerone își citi poema despre *Metamorfosa Niobei* și *Lucanū Scoborîrea lui Orfeū în infernū*: judecatoriī proclamară ca învingetorū pe celū din urmă și 'i acordară premiulū. Ast-felū se ivi rivalitatea și invidia între dênsulū și împêratū, care nu permitea ca altulū s'î dispute gloria poesiei. *Lucanū* dér fu nevoitū sê ducă uă viêtă retrasă, cândū își scrise poema intitulată *Pharsalia*. Nu multū după aceia, fiindū acusatū ca complice în conspirațiunea lui Pisone¹, primi ordinulū

1. Pisone (descendinte din familiile Calpurniu și Cn. Pison) erea unū epicureū cu talentū oratoricū, bogatū, darnicū și am-

de a-și rădica viața, ceia-ce și făcu, lăsându-și sânge într'ua baie cu apă caldă și recitându din poema sa versurile prin care descriea sfârșitul unui soldat, care móre din cauza sângelui ce ı curge din rană (65 p. Cr.). — Din nume- rósele ı compositiunii ne-a rămasú cea mai în- semnată, epopeă în dece cânturi, dér netermi- nată. Subiectul alesú de Lucanú, rebelulú ci- vilú dintre Cesare și Pompeiú (cu bătălia dată în câmpiele de la Farsala, pêne la asediulú A- lesandriei) erea mai multú istoricú de câtú e- picú și pré apropiatú de amintirea tuturor, ca sê pótá fi investmētatú cu ficțiunile poesiei. Apoi scriitorulú, neputēndú introduce miracu- losulú, espune evenimentele aprópe în ordine cronologică. Ast-felú poesia lui se află nu în lu- crurı și fapte, ci în colori și forme, în care do- vedesce multú talentú și puternică simțire. I-se impută ieráși întrebuiņarea unor miđlóce ne- verosimile, precum introducerea artei magice, ca inovațiune¹, și neobservarea unității estetice a concepțiunii, a subiectului, atâtú de necesară unei opere de artă². Déca place prin depinge- rea caracterelor, prin discursurı, descrieri și a- semenări originale, comite ęnsé erórea de a lăsa în umbră pe eroulú principalú Pompeiú, arē- tându-lú lipsitú de energiă și activitate, pe cândú Cesare (represintatú sub unú punctú de vedere odiosú) apare pretutindenı, activú și prevēđē- torú. Versurile ı suntu ımflute, pline de afec- tări, de inversiuni, de multe idei abstracte și chiarú de curiosități, din causa pré marei ten- dințe de a căuta totú ce e nou și totú ce impre-

bițiosú. Conspirațiunea ce urđise fu denunțată lui Epafroditú, secretarulú lui Nerone. Conjurații fură prinși, torturați și uciși.

1. Ast-felú represintă pe vrăjitórea Erichtho sperıandú pe Sextu, fiulú lui Pompeiu, prin prevestiri sinistre, ır pe Pom- peiu visândú că va dobândi victoria.

2. Acéstá lipsă de unitate provine mai cu sémă din incoe- rența evenimentelor, întēplate în locurı diferite.

sioneză. Voindă să cânte mărirea romană, nobilitatea ideilor republicane, simțimintele generose, care se repörtă la dreptă și la umanitate, elă devine monotonă și declamatoră, ceia-ce de altminterea provenia din subiectulă propusă și din dorința de a produce efectă, ér nu din lipsa unui adevărată talentă.

Totă poetă istorică este și C. SILIU ITALICU¹, spaniolă de origine, născută la anulă 25 p. Cr. În tinerețe se distinse ca oratoră. În anulă 67 ajunse consulă. Sub Vespasiană trăi în bogăția, ér la bătrânețe părăsi afacerile publice, cumpără locuințele lui Cicerone și Vergiliă, se retrase la vilele'i din Campania, unde trăi pêne în primii ani ai domniei lui Traiană, și își scurtă uă durerosă bôlă, lăsându-se a muri de fôme în anulă 853 (100 p. Cr.), după esemplulă tuturor cugetătorilor epoei, care aparțineau filosofiei stoice. Elă făcuse studii erudite despre elocința și poesiă, imitândă într'una pe Cicerone, într'alta pe Vergiliă. Mai multă ca istorică, de câtă ca poetă, își alese subiectulă din operele lui Titu Liviu și scrise uă poemă epică în șapte-spre-dece cânturi, intitulată *Punica*², în care naréză ală duoilea resbelă cu Cartaginesii, de la coprinderea Saguntulă pêne la victoria de la Zama și la triumfulă lui Scipione Africanulă. Caracterulă persónelor este schițată conformă adevărulă istorică: de aceia poema lui oferă mai multă interesă istorică și archeologică. Pe cândă Lucană e doctă în episóde, posedă talentulă invențiunii și se esprimă în modă afectată, Siliu Italică întrebuintéză miraculosulă, dá poemelă unitate și acțiune, are ună stilă fi-

1. Numită ast-felă după orașulă Italica din Spania (provincia Bética, ađi ținutulă Sevillei), patria împăratulă Traiană.

2. Descoperită în anulă 1417, cu ocasiunea conciliulă din Constanța, de eruditulă Poggio, la monastirea San Gallo.

rescū, de și inegalū, ênsē nū strălucesce prin puterea creatōre a imaginațiunii. Afară de acestea, neologismele, ornamentele retorice, afectatiunea, amênunțele mitologice și geografice se ivescū la totū pasulū¹.

C. VALERIU FLACU, născutū la Padova, înflori sub Vespasianū și Domițianū, și muri fōrte tēnērū în orașu'i natalū, la anulū 88 p. Cr. De la dēnsulū posedēmū VIII cărți din *Argonautica*², subiectū alesū din epoca eroică și prin imitarea poeților greci, în specialū după Apoloniu din Rodos. Elū își dă silința să ajungă pe Vergiliu, dér fără să isbutescă, din cauza asprimii și imaginațiunii lui neastēpērate. În totalitatea operei urmăză pe poetulū alesandrinū. Călătoria și accidenteale întreprinderii Argonauților constituiescū subiectulū principalū, ér cucerirea lânē-de-aurū uă partē accesoriă. Elū ié fōrte de departe firulū narațiunii (*orditur ab ovo*), începēndū cu însărcinarea ce Peleu dedese lui Iasone (eroū pe care nu'lū putemū admira) și desvoltāndū caracterulū Medeiei, care nu inspiră iubire sēu compătimire, ci orōre. Valeriu Flacu se deosebesce de Apoloniu numai prin strămutarea, înfrumusețarea și espunerea mai amēnunțită a fabulelor, dér îi este inferiorū prin lipsa de invențiune și de originalitate. Apoloniu imitase din Omerū simplicitatea, gravitatea, naturaleta: Valeriu imită pe Vergiliū numai amplificāndū și colorāndū peste măsură. Elū abundă în mulțimea episódelor, care distrugū unitatea poemei; în locuțiuni și construcțiuni noui; ese chiarū din căiele firescī ale frumosului și verosimilității; întrebuinteză unū stilū pré ornamentatū și figurī studiate.

1. A se consulta Pliniū-celū-tēnērū, *Epistolarum* libr. III.

2. Poemă dedicată împēratului Vespasianū și descoperită la 1416 de florentinulū Poggio.

Publiu Papiniu STAȚIU se născu la Neapole, în anul 61 p. Cr., dintr'ună părinte renumit ă pentru înțelepciunea și cunoscințele lui în ceștiuni de gramatică și poesiă, fost ă învățător ă al ă lui Domițian ă. Crescut ă în Roma, la curtea imperială, Stațiu dobândi reputațiune prin marea ă înlesnire de a face compozițiuni improvisate, prin multele premii obținute în concursuri poetice, prin aplausele mulțimii care alerga la conferințele și lecturile publice, pe atunci foarte gustate. Mai târziu ănsă, răcindu-i-se inspirațiunea poetică și nevoindu să apară în Roma mai pre jos ă de cât ă alții, se întorse în patriă, unde muri de 35 ani (96 p. Cr.). De la d ănsul ă posedem ă: cinci cărți de *Silvæ*, nume dat ă unei culegeri din poesiile ă ușore, mare parte compozițiuni lirice, în versuri esametre și logaedice; apoi ă poemă epică în două-spre-dece cânturi, intitulată *Tebaida*, și două cânturi dintr'ă altă poemă *Achilleida*. — Subiectele din *Silvæ*, de și puțin ă importante pentru noi, ne ajută să cunoșcem ă societatea romană din acea epocă. Autorul ă se ar ătă fără multă inspirațiune, cu t ătă silința ce și dă ca să ascundă acest ă defect ă prin art ă și erudițiune. În schimb ă, găsim ă ă simțibilitate în adev ăr ă poetică și vederi psihologice de ăre-care val ăre. — În *Tebaida*, care coprinde istoria primului resbel ă civil ă al ă Tebei și nar ăză rivalitățile fiilor lui Edip ă, subiectul ă nu ofer ă interes ă, d ăr e tratat ă cu profundă cunoscință despre fabulele și tradițiunile anticității. Autorul ă posed ă arta de a reimprosp ăta miturile, înlesnire și inovațiune de imagini. Descrierile și asem ănările sunt ă laudabile, de caracter ă omeric ă. Stațiu are în vedere, pentru fond ă, poemele ciclice¹, ăr în for-

1. Poeme ale poeților greci Antimach ă (din Colofon ă), Antagora și Menela ă (din Egea), afară de tragediile lui Eschil ă și Sofocle.

mă imită pe Vergiliu¹. — *Achilleida* trebuia să fiă uă poemă biografică, prin care poetul își propunea să cânte toate întreprinderile și faptele lui Achile, dér care a rămasă neferminată, cum o posedămă astă-đi. Espunerea și narațiunile suntă în generală clare și bine întocmită. Versulă e modelatū după alū lui Vergiliū, ênsă stilulă și limba suntă pline de inversiuni și de suprabundantă. Acéstă fecunditate a talentulă conduse pe Stațiu la uă preferință pré escesivă acordată ornamentelor, perifraselor și difuziunii. Comparatū cu Valeriu Flacu, elū nu'și alege bine materialulă mitologică, nu'și prepară episódele, nu'și dá ostenéla sě'și ascundă imitările, dér ilū întrece prin avêntulă imaginațiunii, prin descrieri, prin claritate. Totuși nu putu scăpa de influința seculului, în ce privesce tonulă declamatorū și grămădirea erudițiunii.

CANINIU Rufu din Como întreprinsese a celebra, în versurī grece, resbelele lui Traianū cu Daciū². Acéstă epopeă ênsă a fostă perdută. De

1. Cu sinceră modestiă își termină acéstă epopeă ast-felū :
Vive, precor, nec tu divinam *Æncida* tenta,
Sed longe sequere et vestigia semper adora.

2. C. Plinius Caninio suo: — «Optime facis quod bellum dacicum scribere paras; nam quæ tam recens, tam copiosa, tam alta, quæ denique tam poetica et, quanquam in verissimis rebus, tam fabulosa materia? Dices inmissa terris nova flumina, novos pontes injectos, inessa castris montium abrupta, pulsum regia, pulsum etiam vita regem nihil desperantem. Super hæc, actos bis triumphos, quorum alter ex invicta gente primus, alter novissimus fuit. Una, sed maxima difficultas: quod hoc æquare dicendo arduum, immensum etiam tuo ingenio, quanquam altissime assurgat et amplissimis operibus increseat. Non nullus et in illo labor, ut barbarâ et fera nomina, in primis regis ipsius, græcis versibus non resultent. Sed nihil est quod non arte curaque, si non potest vinci, mitigetur. Præterea, si datur Homero et mollia vocabula et græca ad levitatem versus contrahere, extendere, inflectere, cur tibi similis audentia, præsertim non delicata, sed necessaria, non detur? Proinde, jure vatum, invocatis dis et inter deos ipso cujus res opera consilio dicturus es, immitte rudentes, pande

la densusulă ni s'au păstratú numai optú esametre mitologice, din opera'i intitulată *Bellum parthicum Trajani*.

Acestei epoce aparține și cântulú numitú *Perviligium Veneris*, unú imnú întonatú la solemnitatea serbărilor Veneréi, recomendabilú prin vioiciunea și frumusețea imaginilor, dér a căruí limbă denotă epoca târđiá în care a fostú compusú. Prin elú, autorulú celebrézá, în versurí trochaice, puterea Veneréi ca mumă a universulú și ca fundatóre a imperiulú romanú. Acestú imnú a fostú atribuitú mai ántáiú lui Catulú, apoi unuí óre-cre Catulú URBICARIU, după aceia unuí LUXORIU, de alții Vibiei CHELIDONA¹, soția poetulú Floru, și în fine² vre unuia dintre poeții africaní de la finele secululú II.

Arunțiu STELA (fórte láudatú de Stațiu, care i-a dedicatú câte-va poesii) scrisese între altete uá poemă epică lingușitóre, prin care celebra expedițiunea lui Domițianú în contra Dacilor și a Sarmaților.

Ací e loculú sê menționámú și cântulú intitulatú *Panegyricum Calpurnii Pisonis*³ în 261 esametre, atribuitú cândú lui Vergiliu și Ovidiu,

vela ac, siquando alias, toto ingenio vehere. Cur enim non ego quoque poetice cum poeta? Illud jam nuoc paciscor: prima quæque, ut absolveris, mittito, immo etiam antequam absolvas, sicut erunt recentia et rudia et adhuc similia nascentibus. Respondebis non posse perinde carptim ut contexta, perinde inchoata placere ut effecta. Scio, itaque et a me æstimabuntur ut membra extremamque limam tuam opperientur in scrinio nostro. Patere hoc me super cetera habere amoris tui pignus, ut ea quoque norim, quæ nosse neminem velles. In summa potero fortasse scripta tua magis probare, laudare, quanto illa tardius cautiusque, sed ipsum te magis amabo magisque laudabo, quanto celerius et incautius miseris. Vale». — *Epistolarum* lib. VIII. 4. A se vedé și lib I. 3, II. 8, III, 7, VI. 21, VII. 18, IX. 33.

1. De către Wernsdorf, în *Poetæ latini minores*.

2. De către Orelli ultimulú editorú alú acestui cântú.

3. A se vedé nota 1 de la § 42, pagina 94 de mai sus.

cândă poetuluî Lucană, cândă luî Stațiu,  r in cele din urmă luî Saleiu BASU, amic  cu Lucană și cu Pisone.

  43. — Mimele și pantomimele, care desfătau poporațiunea Romei, perduseră ori-ce caracter  artistic  și ajunseseră s  represinte lucrurĭ obscene. De aceia c ți-va scriitori se încercară a compune drame regulate, de și numai ca esercițiu retorică și scolastic . Ast-fel  sunt  tragediele luî Seneca.

Luciu Aneu SENECA, al  duoilea fii  al  retoruluî Marcu Aneu Seneca ¹, se născuse la Cordova în anul  755 (2 p. Cr.). Adusă de t n r  la Roma, se form  în sc lele retorilor, deveni cestor  și aprofund  filosofia, din cauza amicitiei cu stoicul  Atal , cu pitagoricul  Socion, cu moralistul  Fabian  Papiniu și cu materialistul  Demetrius. După ce călători prin Egipt  și în India, unde dob ndi cunoscințe vaste despre matematic , astronomia și sciințe naturale, se  nt rse la Roma, spre a se ilustra ca avocat . Sub Claudi , Mesalina il  acusă ca complice al  desordinilor Iuliei (fica luî Germanicus) și prin  trigele ei fu esilat  în Corsica. După 8 ani, fu rechi mat  de Agripina și  ns rcinat , împreună cu Burrhus, a  nstrui și educa pe t n rul  Nerone.  n acest  interval  fu încărcată de averi și de onoruri. D r numai cinc  ani dur   nfluința filosofuluî (*quinquennium* Neronis): de aci înainte, Seneca nu mai putu să împedice crimele elevulu , ba avu slăbiciunea d'a justifica omorirea Agripinei, printr'ua epistol  adresată senatulu . Pe c nd  voia să se retragă, părăsindu'și t te bogățiile, Nerone il  implică în conspirațiunea luî Pisone ² și îl  mpuse să se omóre. Consol ndu'și soția și amicii, Se-

1. A se ved  notele de la   46 de mai jos .

2. A se ved  nota 1 de la   42 de mai sus .

neca își tăia vinele de la mână, dér, fiindă-că sângele nu'î curgea destulă de răpede, își tăia și pe cele de la picióre, le puse într'ua baie caldă și ast-felă espiră, în etate de 63 ană (818 séu 65 p. Cr.). Elă fu dramaturgă, filosofă și naturalistă.

De la Seneca posedămă dece tragedii, intitulate : *Ipolită* (séu *Fedra*), *Troiane* (séu *Ecuba*), *Medea*, *Agamemnone*, *Edipă*, *Ercule furiosă*, *Ercule la muntele Ceta*, *Tieste*, *Feniciane* (*Tebaida*) și *Octavia* : imitațiunii din grecesce, prefăcute prin gustulă d'a renoui, d'a esagera, d'a întroducere impresiunii vesele. Număi cea din urmă, inferiără celor-l-alte, are ună subiectă luată din istoria romană, dér îi este contestată. Acțiunea și stilulă nu măi posedă simplicitatea operelor grece, ci nésfârșite descrieri, paradă de erudițiune, sentințe filosofice, totulă sub formă pretențiosă și declamatóre. Ele n'aă apoi nici ordine, nici unitate, nici caractere și acțiunii naturale. Scopulă autorului pare a fi fostă să atragă atențiunea număi prin formă, să uimescă pe spectatoră, fără să'î misce. Vițiile, ca și virtuțile eroilor, suntă esagerate : pretutindenă se întelnesce séu număi adăncă întunerică, séu număi lumină sclipitóre. De și s'ară păré scrise nu spre a fi represintate, ci număi citite, totuși pe ici colo nu lipsescă cugetări înalte, sentințe morale, imagină și descrieri particulare, imitate de scriitoriă modernă¹, dér care obosescă prin scurtimea lor studiată, prin escesulă adevărurilor ce coprindă. Corurile merită ore-care atențiune, măi cu sémă din cauza puținelor poesiă lirice ajunse pênă la noi din acele timpuri. Dialogurile suntă scrise în iambe senariă fôrte curate, ér corurile în diferite specii de versuri, unele în dimetre anapestice.

1. În limba francesă s'aă inspirată dintr'ênsele Racine (*Phèdre*), Robert Garnier (*La Troade*), Crébillon (*Atrée et Thyeste*), Racine (*Britannicus*).

Ca tragicî se mai distinseră :— *Emiliu* SCAURU, care compusese ună *Atreu* și care fu nevoit ă se omori, fiind ă acusat ă de Tiberiu pentru uă alusiune ofensătore ; — POMPONIU SECUNDUL ă, contimpuran ă cu Seneca și amicul ă lu ă Pliniu, care escela mai mult ă prin splendore și erudițiune, de c ăt ă prin geniu tragic ă ; — CURIATI ă MATERN ă, care scrisese uă *Medea*, un ă *Tieste*, precum și tragedi ă cu subiecte romane. Acest ă autor ă fu ucis ă din ordinile lu ă Domițian ă. De la mai to ăi nu ne-a r ămas ă apr ăpe nimic ă¹.

PROSA.

§ 44. — Tirania trebuia s ă fi ă v ăt ăm ătore istoriei, impun ăndu ăi s ă ascund ă adev ărul ă și s ă intoneze lingușirea. De aci rezult ă caracterul istoricilor de sub Tiberiu și succesori ă lu ă, care le dedicar ă scrierile, ar ăt ăndu-se necump ăta ăi în sofisme, în ipocrisi ă și în laude servile, c ă unil ce nu putea ă escela prin virtute și independin ă de caracter ă.

Cremuțiu CORDU compusese uă istori ă, în care numia pe Brutu «cel ă din urm ă dintre Romanil ă»: de aceia fu ars ă sub Tiberiu, dup ă uă hot ărire a senatului, ăr autorul ă silit ă s ă și r ădace vie ăta.

Aufidiu BASU scrisese uă istori ă a luptelor cu Germania și a reșbelelor civile, perdut ă a ăi, d ăr compilat ă de Pliniu-cel ă-b ătr ăn ă.

M. Serviliu RUFU, care se bucura d ă u ă stim ă universal ă pentru demnele ă sim ătiminte, pentru marea ă elocin ă și multele ă merite literare, compusese diferite scrieri istorice, comparabile cu ale lu ă Salustiu și Titu Liviu pentru îngrijirea stilului. T ăte ăns ă s ă au perdut ă, împreun ă cu ale lu ă *Fabiu* RUSTICU² (anul ă 105 p. Cr.)

1. Quintilian ă, X. I, 98; *De causis corrupt ă eloquenti ă*.

2. Taciti *Vita Agricol ă*.

Caiu Veleiu PATERCULŪ se născuse la Neapole, în anul 19 a. Cr. Crescută în mijlocul armelor, călători în Tracia și în Macedonia cu gradul de tribun militar, însoți cât-va timp pe Tiberiū în expedițiunile'i din Germania și Panonia, apoi ocupă mai multe funcțiuni publice, între care pretura, ér în cele din urmă fu condamnat, ca amic al lui Seianū, în anul 31 p. Cr. Cu puțin înainte de mórte, scrise două cărți de *Historia romana*, care pên'la noi au ajuns fôrte alterate. Cea d'ântâiu coprinde un resumat din istoria universală, mai cu sémă grécă, de la căderea Troiei pêne cândă Grecia deveni provinciă romană; într'a doua, espune faptele romane pêne la anul 30, adică pêne la mórtea Liviei, muma lui Tiberiū. Lingușind pe acest împêrat și pe ministrul lui, Seianū, Paterculū este puțin esact în narațiuni, declamator, înclinat spre pompa retorică și poetică. El nu și propusese a presinta evenimentele în mod epic ca Titu Liviu, nici a le prescurta ca Justiñ, ci a scrie un compendiū, în care schițarea persónelor se concurgă la depingerea generală a moravurilor și a spiritului din fiă-ce epocă. Faptele servă ca legătură între diferitele període. Se arêtă ênsă prevêdător în cercetarea cauzelor și efectelor, în espunerea evenimentelor sub adevêratul lor punct de privire și esceléză prin acuratețta limbii, printr'ua precisiune salustică.

După esemplul gramaticilor greci, cât-va Romani culeseră și publicară diferite anecdote, sentințe și întêmplări curioase. Uă ast-fel de culegere datorim lui *Valeriu* MASIMŪ, contimporan cu Veleiu Paterculū și fost consul în anul mórții lui Augustū (14 p. Cr). Nu ca istoric, ci mai mult ca archeolog și antologist, ca un clasificator de fapte și de maxime morale, el compuse «*Factorum et dictorum me-*

morabilium libri IX ad Tiberium Cæsarem Augustum», coprindeudă considerațiunii despre moravurile, credințele, virtuțile și viciile atât ale poporului roman, cât și ale popoarelor pe atunci cunoscute, estrase din feluriti scriitori și întocmite sub titluri generale. Fără critică și fără bun gust, cu un stil întortochiat, declamator, emfatic, el se silește să se misce cu orice preț, întrebuintându mișloce nepotrivate. De și se depărtază de naturaletă, de și abundă în cuvinte poetice și neusitate, în sentințe și în aforisme, totuși are un scop nobile: se inspire iubire pentru virtute și ură în contra viciului, se înlesnescă cunoșcerea vieții celor antici în toate ale ei amănunte.

Istoria adevărată, puternică, morală, apără în timpul lui Nerva și Traian, găsind un interpret generos și înțelept în *C. Cornelii Tacit*. El se născu, dintr'ua familie plebeă, la Interamna (Terni) în Umbria, între anii 59-61 p. Cr.¹, și de tineru se ocupă cu studiul elocinței și al poeziei. În cariera militară, fu cestor, er în cea civilă pretor, quindecemvir sub Vespasian, Titu și Domitian, consul sub Nerva la anul 97 p. Cr. Vedu Britania împreună cu Agricola, pe a căru fiică o luase de soția, er sub Nerva și Traian, când oricine putea seși esprime cugetările fără temă de pericol², inceptu ași publica operele istorice, și muri aprupe octogenar (după cum se crede în genere) pe la anii 134 se 136. Lucrările ce posedem de la densul sunt, în ordine cronologică:—*Vita Agricolæ*, în care narază viața socrului se și rēbelele purtate de Romani sub densul în contra popoarelor din Britania: interesantă prin caracterele ce depinge, prin informațiunile ce dă despre noua provincia, der

1. După alți între 54-55. p. Cr.

2. «Rara temporum felicitate, ubi sentire quæ velis et quæ sentias dicere licet». *Vita Agricolæ*.

mai cu sémă prin considerațiunile din primele capitule, unde vorbește și despre sineși; — *Germania sive De moribus Germanorum*, în care, după ce arătă situațiunea țerii, espune firea, moravurile locuitorilor și caracterele distinctive ale diferitelor triburi în care ereau împărțiți, comparativă cu corupțiunea în care se aflau Romanii. Scrierea, cu toate defectele'i geografice și statistice, este uă sorginte neînduioasă pentru istoria primitivă a națiunii germane, prima operă scrisă de ună Română despre ună poporă străină și inamică, adevărată tesaură de noțiuni instructive și prețioase; — *Historiæ*, în xx cărți, coprindă fapte personală cunoscute autorului, de la mórtea lui Nerone și suirea pe tronă a lui Galba (68 p. Cr.), pêne la mórtea lui Domițiană (96 p. Cr.): scriere quasi-dramatică prin intercalarea de cuvântări și dialoguri, dér din care se mai conservă numai patru cărți și începutulă celei de a cincia; — *Annalium libri xviii*, în care suntă espuse întêmplările de la mórtea lui Augustă pêne la a lui Nerone (anii 14-68 p. Cr.), ajunsă pêne la noi alterată în partea privitoare la Caligula, la primii ani ai împêratului Claudiă și la cei două ani din urmă ai lui Nerone¹. Acestă cap-d'operă² îlă intitulase *Annales* seú pentru că naréză lucruri pe care nu le vëduse personală, seú pentru că dă uă narrațiune prescurtată despre ele, ținendă sémă numai de cele principale³. — Musa care inspiră

1. Posedemă cărțile I, II, III, IV, VI, XI, XII, XIII, XIV, XV, cu puține fragmente din a V și X. Eruditulă Brottier a întreprinsă să împlinescă lacunele, în acelașă modă cum a făcută Freinshemius pentru operele lui Titu Liviu.

2. Episódele principale suntă: funeraliele lui Augustă, revrătirea legiunilor din Germania, mórtea lui Germanicus, conspirațiunea lui Pisone, surparea amfiteatrului din Fidena, căderea lui Seiană, domnia lui Claudiu, mórtea Mesalinei, incendiarea Romei de către Nerone, omorirea Agripinei, mórtea lui Seneca, Lucană, Soranu, Servilie și Trasea.

3. Se crede căși păstrase a scrie la bêtrânețe istoria lui

pe Tacitū, în scrierea operelor lui istorice, este indignarea pentru relele cauzate Romei și imperiului de tiraniă. Pasionatū pentru antica virtute romană, elū avea uă minte pētrunđetőre, unū spiritū puternicū și fecunda imaginațiune a unū mare poetū. Causale evenimentelor le caută în chiarū inima ómenilor și, ca judecătórū neînduplecatū, împarte după meritū laude séu înferare. Dramaticū, plinū d'ua nobilă violință, de sentințe grave, sufletu'í virtuosū se înalță mai pe susū de miseriele ómenirii, și de aceea este consideratū ca principe alū istoricilor, care merită numele de istoricī moralī. La dēnsulū filosofia e unită cu deplina cunóscere a lumii și a ómenilor, profunditatea politică cu cea mai naltă moralitate, imaginațiunea cu seriositatea vederilor, cu maturitatea cugetărilor. Tóte acestea îi dau unū caracterū propriu, uă formă distinctivă, particulară. Marea corupțiune a epocii, comparată cu vitejia, cu sacrificiulū generațiunilor trecute, îi inspiră plāngerī amare și'lū împedică d'a scrie, cum doria, «*sine ira et studio*», adică cu imparțialitatea cerută istoriculuī, cu dulcēta desinteresată a lui Erodotū. Totuși, adevărurile suntū espuse cu esactitate, isvórele și documentele ce consultase citate cu îngrijire. În privința religiunii, elū recunósce acțiunea unei puterī superióre, care conduce evenimentele și tendințele umane. Se póte numi apoi istoricū practicū, fiindū că atribuie decadința imperiului romanū efectelor despotismuluī, depravării moravurilor publice și private. Limba lui Tacitū este inferióră limbii scrijtorilor din epoca lui Augustū, multū mai deprinsă cu abstrațiunea și cu formele poetice, dér póte mai bună de câtū orī-ce limbă s'arū fi pututū întrebuinta în timpurile lui. E

Nerva și Traianū, precum resultă din frasa: «*Quod si vita suppeditet, principatum divi Nervae et imperium Trajani, uberiorem securioremque materiam, senectuti seposui*», *Histor.* lib. I. cap. 1.

de observatŭ apoi cã intêlnimŭ la dènsulŭ mai multŭ vorbirea îndirectã (*oratio obliqua*), de câtŭ discursurile directŭ atribuite persónelor istorice de Tucidide la Greci, de Salustiu și Titu Liviŭ la Romani. Stilulŭ lui e concisŭ, formatŭ dup'alŭ istoricilor menționatŭi, cam obscurŭ din cauza pré marei preferințe ce dã laconismului și forței, ênsê eficace, de unŭ caracterŭ cu totul propriu, potrivitŭ lucrurilor și oglindindŭ sufletulŭ scriitorului¹.

«*De causis corruptæ eloquentiæ*» e unŭ dialogŭ pe mai bunã dreptate atribuitŭ lui Tacitŭ, de câtŭ lui Quintilianŭ, Pliniu și altor scriitori. Esceleinte prin substanțã și limbã, acéstã lucrare, dupã ce face istoriculŭ elocinței romane, espune motivele care i-au adusŭ decãderea și caracterulŭ oratorilor principali: comparã pe cei vechi cu cei noi, și lasã a se'nțelege unŭ felŭ de dorințã pentru unirea elocinței cu politica, ceia-ce s'a realizatŭ în timpurile moderne.

JUSTINU, care înflori pe la 106 p. Cr. sub Antoninŭ, făcu uã compilare (puținŭ fidelã în privința ordinii și a espresiunii), din operele lui Trogu Pompeu, scriitorŭ meritosŭ din epoca lui Augustŭ². Alãturi cu povestirile minuțioase, estrase literarŭ din Trogu, se intêlescŭ analise fórte scurte, menite a servi numai ca legãturã și tranșiune. Totuși lucrarea lui Justinŭ e unŭ bunŭ *compendiu* de istoriã universalã, plăcutã pentru varietatea subiectelor și prețioasã pentru noțiunile ce coprinde despre Asia. Stilulŭ este inegalŭ, dér curatŭ, firescŭ și lesniciosŭ.

Tacitŭ depinge vieța politicã a poporului romanŭ; C. SUETONIUS TRANQUILUS pe cea privatã

1. Taciti *Histor.* I, 4; *Annal.* XI, 11; *Agricola*, 45, — Pliniu-celŭ-tênêrŭ, *Epistolarum* lib. I, 6, 20; II, 1, 11; IV, 13; VI, 16, 20; VII, 20, 33; VIII, 7; X, 10, 14.

2. A se vedé Trogu Pompeu la pagina 65 de mai susŭ.

a imperatorilor, de la Caiū Cesare pînă la Domițianū. Născutū pe la anulū 828 (75 p. Cr.), fu amicū intimū cu Pliniū-celū-tênărū, și înflori, ca gramaticū și retorū, pe la anulū 110 p. Cr. Cât-va timpū ocupă demnitatea de «magister epistolarum», secretarū alū împēratulū Adrianū, și petrecu ultimii anī aī vieții într'ua retragere studiōsă. Scrierea'ī intitulată *De duodecim Cæsariibus*, care coprinde duoē-spre-dece biografii, după documente publice și scrieri private¹, dă ua justă ideeă despre caracterulū acelor domnitori, despre acțiunile lor publice și private. Materialulū nu e ordinarū, dēr abundă în amēnunte fōrte interesante, în espunerea multor intēmplări și în depingerea multor persōne, care într'alt-felū arū fi rēmasū, pōte, necunoscute. Consultândū arhivele publice și multe documente, făcēndū cercetări și dāndū și mare ostenelă, Suetoniū se ținu departe de ură, de iubire, de tōte pasiunile care i-arū fi pututū perverti judecata. Biografiile lui aū meritū deosebitū pentru cunōscerea anticităților romane, mai cu sēmă a lēgilor și constituțiunilor de sub diferiții împērați. Curatū, alesū, firescū în limbagiu, c'unū stilū demnū, simplu, concisū, elū se silesce a evita ornamentele și declamațiunea, care constituiaū defectulū comunū alū epocii. Dintr'alte scrieri ale lui Suetoniu ne-aū rēmasū câte-va fragmente intitulate *De illustribus grammaticis* și *De claris rhetoribus*: biografiile cător-va erudiți și poeți, care se crede că aū făcutū parte dintr'ua operă mai mare a lui, *De viris in litteris illustribus*.

De la IULIU OBSEQUANTE ne a rēmasū unū fragmentū din mica'ī scriere *De prodigiis*², co-

1. A lui Iuliu Cesare, Augustū, Tiberiū, Caligula, Claudiū, Nerone, Galba, Otone, Viteliu, Vespasianū, Titu și Domițianū.

2. In acestū fragmentū, narațiunea începe cu anulū 249 a. Cr. și ajunge pînă la Augustū. Conrad Licostene (alias Wolfhart) împlini lacunele și le publică la Basilea în anulū 1552.

prințându povestiri miraculoase, culese din Titu Liviu și din alți istorici anteriori, interesante pentru câte va formule religioase, pentru bunătatea limbii și a stilului.

Q. CURȚIU RUFU, retor pe la timpul lui Tiberiu și Claudiu, scrise *De rebus gestis Alexandri Magni*, povestirea întreprinderilor lui Alexandru macedonicul, în deuce cărți¹, c'unu stilu înflorit, mai multu oratoriu, ca unu romanțu istoricu. Necunoscându arta militară, geografia și alte științe, elu își culese materialul din istoricii și poligrafii greci Clitarcu, Aristobulu, Onesicritu, Calistene, Timagene, Ptolemeu, Diodoru Sicilianulu, Egesia și din scriitorulu romanu Trogu Pompeu. De și fără spiritu criticu și c'ua deosebită preferință pentru lucruri miraculoase, Curtiu escelează printr'ua limbă elegantă și energică, prin descrieri atrăgătoare, pe alocurea prin cuvântări pline de viață și de miscare, imitate după Titu Liviu.

După afirmările lui Priscianu, care citează un fragmentu, împăratulu TRAIANU scrisese ua istoria despre cele trei expedițiuni ale lui în contra Dacilor, despre cucerirea și colonizarea țării lor. Din nefericire, s'a perdut și acésta lucrare, d'ua estrema importanță pentru noi Români.

§ 45.—Filosofia stoică fu preferită în acésta epocă, nu numai fiindu că rădica sufletele mai pre susu de corupțiunea și miseriile timpului, întărindu consciința intimă despre demnitatea morală a omulu, dér și fiindu că oferia retoriilor unu nesecatū isvorū de ornamente oratorice. De aceia fu cu multu talentu și cu multă iubire

1. Ne lipsescū cele d'ântăiu douē cărți și unele capitule din cele-l-alte, pe care Bruno, Freinshemius (1648) și Cellarius (1711) s'au silitu a le completa.

cultivată de tragicul *Luciu Aneu SENECA*¹, continuatorul scôlei stoice și propagatorul celei mai curate morale, profesate vr'ua dată de către un păgân. Din scrierile lui Seneca posedăm: — douăsprezece tractate filosofice, intitulate: *De ira* (3 cărți), în care arătă cum omul, prin rațiune și exemple, se pôte vindeca de această pasiune, vecină cu nebunia; *De consolatione ad Helviam* matrem, cea mai bună din aceste compozițiuni, adresată mamei sêe, tristă de esilarea lui în Corsica; *De consolatione ad Polybium*, secretarul împăratului Claudiu, spre a'lu consola de mórtea unui frate; *De consolatione ad Marciam*, pe care o consolă de perderea fiului ei, amintindu'i cum Octavia și Livia suferiseră mórtea fiilor lor Marcelu și Drusu; *De providentia*, în care demonștră esistența providenței divine prin raționamente și probe ontologice; *De animi tranquillitate*, adresată lui Serenus, în care arătă că numai împlinirea datoriilor publice și private pôte aduce linistea sufletului (numită de Greci εὐδωμία); *De constantia sapientis*, unde în partea I arătă că înțeleptul, fericit cu virtutea, nu se turbură de vorbele sêu de acțiunile altora, ér în a II că insulta și calomnia desonoréză pe cine le proferă, nu pe acela, căruia suntă adresate; *De clementia* (3 cărți), care avea de scopu sê desvolte în Nerone simțimentul blândetii, manifestat prin cuvintele «cum ași vré sê nu sciũ scrie» atunci, cându i-se presintă sentința de mórte a două têlharî; între altele amintesce cum Augustu iertase pe Cinna, care conspirase în contra'i²; *De brevitae vitæ*, prin care demonștră că din scurtimea vieții decurge datoria d'a o întrebuintă în fapte bune; *De vita beata*, în care demonștră că fericirea constă în libertatea și constanța sufletului, în seninătatea

1. A i-se vedé biografia la § 43 pag. 101-102 de mai sus.

2. Din această scriere Pierre Corneille a luat subiectul tragediei sêe intitulată *Cinna*.

consciinței, în depărtarea poftelor și pasiunilor, după exemplul lui Socrate; *De otio sapientis*, în care Seneca recomandă înțeleptului să alterneze activitatea cu viața contemplativă; *De beneficiis*, (7 cărți), în care arată cât de urâcios e viciul ingraturii și cum bine-facerile trebuie să fie spontanee, desinteresate și tănuite; — *Epistolæ* către Luciliu, guvernatorul Siciliei¹, în număr de 124, care desvoltă cestiuni filosofice în formă de mici tractate, scrise (pote) cu speranța de a fi publicate: cele mai folosite de citit pentru regularea conduitei umane; — *Naturalium quæstionum* libri VII, dedicate lui Lucilius Junior și în care se copriudă toate cunoscintele anticității relative la științele naturale. Cartea I tracteză despre foc, lumină, meteore, curcubeu și alte fenomene optice; a II despre tunet și fulger; a III despre apă, a IV despre grindină, ninsore, ghiață și plouă (cu descrierea Nilului și revărsările periodice); a V despre vânturi; a VI despre cutremurele de pământ (în special despre cel ce dărimă Pompei și Herculanium la 5 Februarie 63, cu 15 ani înainte de erupțiunea Vesuviului, care le înghiți în anul 79 p. Cr.), ér în cartea VII despre impresiunile ce produc fenomenele ceresci, mai cu sémă aparițiunea cometelor. În această operă, Seneca emite câte-va cugetări geniale despre miscarea astrelor, pređice descoperirea unei lumi necunoscute, dá uă ideia clară și justă despre atmosfera ce înconjură pământul, confirmă aserțiunea că aerul este vehiculul sunetelor, într'ună cuvânt desvoltă numeroase cestiuni interesante pentru științele fizice². — Ultima scriere, ce i se mai atribuie, *Ἀποκολοκόντωςις*, e uă satiră în contra împăratului Clăudiu, care lă esilase în Corsica. — Ca filosof, Seneca profe-

1. A se vedé pagina 90 de mai sus.

2. A se vedé *Istoria filosofiei antice*, pag. 405-406.

séză eclecticismul, cu tendințe către stoicism, care dă importanță moralei practice. Dumnezeu, începutul și sfârșitul tuturor lucrurilor, conduce lumea prin divină providință și pătrunde sufletele noastre: prin virtute, omul de bine se asemănă și se înrudește cu dânsul, diferind numai în durată. Spre alu face se merite cerul, divinitatea supune pe omul virtuos la tot felul de încercări, condiționé a libertății ce i-a acordat. Pentru ca sufletul nemuritor să guste fericirea, morala impune omului să se respecte pe sineși, să urască viciul și asuprirea, să practice dreptatea și bine-facerea, să uite injuriile, să nu se témă de mórte. Scopul lui e dér să formeze caracterul, să întărească sufletul în contra pasiunilor séu nenorocirilor esterióre: de aceia operele 'i sunt mai bogate de câtú ale lui Cicerone în cugetări, în cunoștința inimei umane, în exemple interesante, de și inferióre prin modulú espunerii materiei. Ca scriitor, Seneca abundă în repetițiuni, întrebuintându frase precise, dér revenindú asupra aceluiași lucru sub alte forme. Limba 'i este energică, săracă de cuvinte, dér bogată în idei și în imagini. Ca spaniol și ca retor, îi placú antitesele, metaforele, declamațiunea, efectele de cuvinte, mai cu sémă cândú e vorba să esprime abstracțiuni¹: de aceia uimi pe contempurani prin calitățile și defectele stilului: tóte operele 'i fură admirate și puse în mâna tinerimii, ceia-ce aruncá uitării modelurile din secululú lui Augustú, cu tótá opunerea lui Quintilianú. Cercetările 'i meteorologice, singura scriere latină despre fisică, într'unú stilú destulú de limpede, întrecú pe ale lui Pliniú-celú-bêtrânú și tindú a îndrepta mintea omului către divinitate².

1. «Pondera rerum minutissimis sententiis fregit» dice Quintilianú despre acestú defectú.

2. Taciti *Annal.* XIV. 60; Seneca. *Epist.* 21, 3-6.

§ 46. — Dintre retorii timpului se citéză Casiu Severu, Domițiu Afru, Iuliu Africanu, Galeriu Tracalu, Vibiū Crispu, Iuliu Secundulū și alții¹, dér mai cu sémă *M. ANEU SENECA* din Cordova (tatălū filosofulū Luciu Aneu Seneca²), care, părăsindū Spania, venise la Roma pe la 61 a. Cr. și predase lecțiuni de elocință. De la dēnsulū ne-au rămasū: «*Controversiæ*, id est causæ judiciales», declamări despre cestiuni juridice inchipuite, inspirate din operele retoriilor greci și latini. Precuvēntările din fruntea fie-cărei cărți coprindū amēnunte despre istoria literaturii și elocinței. Ele au fostū perdute mai multū de jumătate³. — *Suasoriæ*, cuvēntări complimentare celor precedente, au fostū atribuite fiului sēu Luciu. In amēnduoē se găsescū părți elocinte și cugetări înalte, învéluite în subtilități și rafinări care, cu tótă puritatea și eleganța stilului, denotă decăderea bunului-gustū și adevēratei elocințe.

De unū folosū incontestabilū suntū scrierile lui *M. Fabiu QUINTILIANŪ*, judecătorulū celū mai renumitū și mai competente, după Cicerone, în privința elocinței, gramaticiei și criticei literare. Elū se născuse la Calahorra sēu Calagurris (Spania Taragonesă) în anulū 42 p. Cr.⁴ și, venindū de tēnerū la Roma, studiă sub retorii Palemone și Pedianu, dobândi renume ca declamatorū și teoreticū, apoi ca avocatū sub Galba, pe care îl urmă în Spania. La întōrcere, sub Vespasianū, deschise scōlă de elocință, fu celū d'ântaiū profesorū publicū de literatură salariatū de statū

1. Quintilianū, *Institutiones oratoriæ*, lib. X. I.

2. Marcu Aneu Seneca avu, cu soția'l Helvia, trei fii: pe Novatus Aneu (adoptatū de Iunius Gallio), pe filosofulū Luciu Aneu Seneca, profesorulū lui Nerone, și pe Marcu Aneu Mela, tatălū poetulū Lucanū.

3. Din dece cărți, ce compuneaū acea culegere întrégă, s'au păstratū cărțile I, II, VII, IX, X, ęnsē imperfecte.

4. După alte cronologii, în anulū 35 p. Cr.

și onorată cu titlul, deca nu și cu funcțiunea de consulă (*ornamenta consularia*). Ocupațiunile catedrei le varia cu cele publice din foră. Ca scolară avu pe Pliniu-cel-țenăr, pe viitorul împărat Adrian, pe Flavia Domitila, nepota lui Domițian, și pe copiii ei. După două-dece ani de profesorat, muri pe la 97 p. Cr. Elă compuse manualul de retorică intitulat *Institutiones oratoriae sive De institutione oratoria* în două-spre-dece cărți¹, fructul multor ani de esperință și observațiune, în care viitorul orator e luat din lăgăn, de la cunoscințele cele mai elementare, spre a fi condusă treptat pêne la învățământul celor mai înalte doctrine literare. Quintilian, propunându-și să arăte metoda educării și instruirii viitorului orator, îmbrățișeză cestiuni foarte interesante pentru învățatori, pedagogi și ori-ce persoană cultă. Prețioasele însușiri ale acestei scrieri, enciclopedia literară și morală, constau într'un simțimânt alesă despre filosofia artei, într'ua minuțiosă ascuțime de critică, într'ua mare bogăția de erudițiune, în eficacitatea de a forma gustul. În cartea I, autorul se ocupă cu alegerea institutorului pentru uă bună educațiune privată și inițiază pe elevă în gramatică, ortografia, geometria și alte cunoscințe; în a II, arătă datoriile profesorului, care trebuie să fie condusă de simțimintele unui părinte, și divisiunile retorice; în cărțile III-IX, tracteză despre genurile elocinței (demonstrativă, deliberativă și judiciară), despre părțile discursului (esordiu, națiune, perorațiune), despre invențiunea oratorică, despre probe și argumente, despre figură și aședarea cuvintelor; în cartea X, apreciază în mod concis și consciințios pe cei mai însemnați poeți și prosatori greci și latini, inve-

1. Descoperite de Poggio, la 1417, cu ocasiunea conciliului de la Constanța, la monastirea San-Gallo din Elveția.

derândă valoarea esercițiilor scrise și corigerii lor; într'a XI, vorbește despre convenințele oratorice și despre cultivarea memoriei; în a XII, despre cunoscințele necesare oratorului, care trebuie să fiă, după cunoscuta espresiune a lui Cato, «vir bonus dicendi peritus», adică bărbat cu talentul frumosei vorbiri, dér onestă, dreptă, virtuosă, de bună-credință. Quintiliană, împreună cu severitatea criteriului critică, vedesce uă deosebită bunătate de caracteră, căci totă-dăuna apare ca omă practică, care și deduce învătămintele din esperiință. În stilă și în limbă, imită pe Cicerone, silindă-se a fi elocinte, corectă și armoniosă, dér diferă prin împrejurarea că i placă figurile retorice și inversiunile gramaticale, din care causă e adesea greoiu și puțin inteligibilă.

Sub numele lui Quintiliană se măi publică uă culegere de 19 *orațiuni* și 145 scurte *cuvântări*, care nu i potă fi atribuite, din causa mediocrității ideilor, limbii și stilului.

§ 47. — Sectele formate, spre finele epocăi precedente, sub auspiciile jurisconsultilor Capitone și Labeone, luară uă măi mare întindere sub discipuli lor *Masuriu* SABINIŪ (20 p. Cr.) și *Semproniu* PROCULEIŪ (69 p. Cr.) Sabiniu dobândi sub Tiberiu *jus respondendi*, care da opiniunilor lui puterea de legi înainte tribunalelor, și scrise *juris civilis* libri III. Cu modulă acesta, deveni capulă unei scóle juridice, numită *sabiniană*, care și da silința să măntină sentințele vechilor jurisconști, acomodându-le reformelor ivite în deprinderile sociale. Ca antagonistă erea scóla *proculeiană*, care interpreta legile după principiile generale ale dreptului și sprijinia jurisprudența pe bazele moralei stóice.

§ 48. — Gramatica fu cultivată de următorii comentatori :

Q. ASCONIU PEDIANU, născut în Padova, la anul 2 p. Cr. (mort pe la 88 p. Cr.), fu amic cu Siliu Italicu, profesorul lui Quintilianu, și se distinsese ca retor și gramatic în Roma. De la densusul ne-a rămas *Enarrationes*: comentarie și *scholie* despre cuvântările lui Cicerone, într'un stil clar și concis, c'un fond prețios pentru cunoșcerea moravurilor romane și a limbii latine.

M. VALERIU PROBU din Berit (Siria), care înflori de sub Nerone până sub Nerva (anul 849 se 96 p. Cr.) scrisese *Grammaticarum institutionum* libri II, un tractat *De interpretandis notis Romanorum*, apoi scurte explicații la biografiile lui Suetoniu, în fine «*Scholia in Vergilii Bucolica et Georgica*», contestate și atribuite unui gramatic posterior.

Sub Claudiu și Nerone se distinsese Cl. REMNIU Faniu PALEMONE din Vicenza, care se ocupă cu gramatica propriu zisă. De la densusul mai posedăm câteva fragmente din scrierea intitulată *De summa grammatices*.

§ 49. — Dintre științe, economia rurală găsi un bun maiestru în L. Iunius Moderatus COLUMELA din Cadix, care trăi la Roma și înflori pe la anul 44 p. Cr. sub Tiberiu și Claudiu. De la acest scriitor erudit, facil, curat și plăcut (care călătorise prin Galia, Grecia și Asia mică), ne-a rămas o uă carte *De arboribus* și douăsprezece *De re rustica*, dintre care cea de a deca, în versuri, e o uă poemă didactică despre cultivarea grădinilor (*cultus hortorum*), destinată a completa *Georgicele* lui Vergiliu¹ și a cărei valoare se află mai mult în îngrijirea stilului și în bogăția copinsului, de cât în versuri, care sunt slabe și fără căldură.

1. «Uf poeticis numeris explerem *Georgici* carminis omis-

§ 50. — Romanii, de și cuceriseră mai toate țările, nu deteră geografiei uă formă științifică. Numai sub împărați se începu măsurarea și descrierea ținuturilor cu mai multă esactitate. Ginererele lui Augustū, *M. Vipsaniu* AGRIPPA, adusesse mari servicie științei, punându se se măsore provinciile imperiului, se se întocmescă charte geografice conforme rezultatelor dobândite și se se construie uă a-nume galeria, în care se fiă puse la dispozițiunea publicului. Elū ênsuși scrisese unū *Comentariu*, în cinci cărți, depusū în archive și de care mai în urmă s'a servitū Pliniu.

Ca specialū cultivatorū, geografia avu pe POMONIU MELA, născutū la Tingentera (ađi Algesiras) din Bética (Spania), scriitorū sub Tiberiu pêne sub Nerone. De la elū ne-a rămasū *De situ orbis*, compendiu de geografia în trei cărți, extrasū din grecesce, dér cu acuratețā, cu judecatā și spiritū criticū, într'unū stilū scurtū, substanțialū și împodobitū cu frumoșe descrieri¹.

§ 51. — Medicina acesteï epoce, în care scōla metodistilor dobândi succese mai însemnate, se pōte cunoșce din lucrarea lui *Scriboniu Largu* DESIGNAȚIANU (care trăi sub Tiberiu și Claudiu, ca medicū empiricū), intitulatā *De compositione medicamentorum*: uă farmaceutică informă, despre care se crede a fi fostū scrisă mai ântăiū în grecesce și apoi în traducere latină.

§ 52. — Matematica aplicatā, ingineria, știința militară fură cultivate de către *Sestu Iuliu* FRON-

sas partes, quas tamen et ipse Vergilius significaverat posteris post se memorandas relinquere». Columela, lib. X.

1. Pomponiu Mela (și după dēnsulū cronicelē evului mediu) înregistrează și lucruri estraordinare, vorbindū despre Trogloditi, care nu vorbescū, ci urlă; despre furnicile din India, marī câtū unū căne; despre ómenī cu picioare de calū seū cu urechi care'i învelescū ca uă haină, etc. Cf. *Cronica din Nürnberg*.

TINŪ, născutŭ pe la 793 (40 p. Cr.), guvernatorŭ alŭ Britaniei și mortŭ la 106 p. Cr. Elŭ scrisse *De aquæductis urbis Romæ* libri II, în care, c'ua limbă bună și într'unŭ stilŭ laudabilŭ, vorbește despre istoriculŭ, construirea și întreținerea apeductelor romane, și *Stratagematicon* sive *De stratagematibus* libri IV, de mai puțină valoare, relativă în parte la tactica militară, compilată după scriitorii greci și romani. Stilulŭ îi este inegalŭ și d'ua latinitate mediocră.

§ 53. — Spiritulŭ rebelnicŭ făcea pe Romani puținŭ apti pentru studiulŭ naturii: de aceia științele fizice realisară descoperiri neînsemnate, cu totă întinderea puterii și mijloacelor ce posedau. Scriitorii latini nu întreprinseră lucrări sistematice în această materie, ci se mărginiră a compila observările predecesorilor.

Caiu PLINIU SECUNDULŪ, supranumitŭ *Maior* sŕu «celŭ bŕtrânŭ», sŕ născu la Verona pe la anulŭ 23 p. Cr., servi în armata din Germania sub Claudiu și scrisse istoria rebelelor purtate de Romani în acea țeră; apoi ocupă diferite însărcinări publice sub împŕrații următori, precum fu guvernarea Spaniei sub Vespasianŭ; în fine, Titu îi încredință conducerea marinei romane la promontoriulŭ Misenŭ. Aci se afla în anulŭ 79 p. Cr., cândŭ muri ca victimă a iubirii lui de știință, cu ocaziunea erupțiunii Vesuviului, care înghiți orașele Erculanulŭ, Stabia, Resina și Pompei¹. Elŭ scrisese *De jaculatione* liber I, *De vita Quinti Pomponii Secundi* libri II, *Bellorum Germaniæ* libri XX², *Studiosi* libri III³, *Dubii sermonis* libri VIII, *A fine Aufidii* libri XXI. Din tôte ȅnsŕ ni

1. Despre tragiculŭ sfŕșitŭ alŭ lui Pliniu, sŕ se citescă frumoșa epistolă a nepotului sŕu Pliniu-celŭ-tȅnŕrŭ, adresată istoricului C. Corneliu Tacitŭ.

2. «Quibus omnia, quæ cum Germanis gessimus, bella collegit». Taciti *Annalium*, lib. I. 69.

3. «Quibus oratorem ab incunabulis instituit ac perficit».

s'aŭ păstratŭ *Naturalium historiarum* libri xxxvii, «opus diffusum, eruditum, nec minus varium quam ipsa natura»¹. Cu unŭ stilŭ vigurosŭ și concisŭ, c'ua limbă în generalŭ bună, dér căreia îi lipsescŭ simplicitatea, corecțiunea și căldura, acestŭ monumentŭ este impunătorŭ nu atâtŭ prin cercetările proprii ale autorului, câtŭ prin știința'î întinsă și pasionată, căci compilase peste 2000 autori, mai cu sémă greci, care scriseseră despre cosmografiă, meteorologiă și geografiă, despre istoria naturii, științelor și artelor. Amŭ puté-o numi uă vastă enciclopediă, care oferé celŭ mai mare interesŭ, prin bogăția materialului, prin cunoscințele instructive ce conține, prin varietatea și frumusețea subiectelor, prin citațiunile din scriitori ale căror opere aŭ fostŭ cu totul perdate. Este de observatŭ că, în cărțile II-V, tractéză despre geografia matematică, fizică și politică, în specialŭ despre Europa septentrională și despre Indiă, scriindŭ după cercetările'î proprii. Autorulŭ se arétă coprinsŭ de mare entusiasmŭ în fața sublimei activități a naturii, pe care o compară cu neîntreruptele, dér neputincioșele silințe ale omului².

§ 54. — Mai puțină erudițiune, dér mai multe

1. Cartea I coprinde tabla materiei și numele autorilor consultați; cărțile II-VI despre cosmografiă și geografiă; a VI-X despre istoria animalelor; a XI-XIX despre istoria plantelor; a XX-XXXII, despre substanțele întrebuintate în medicină; cărțile XXXIII-XXXVII despre istoria mineralelor și a artelor ce le întrebuintéză, precum ceramica, pictura și sculptura.

2. A se vedea Plinii *Epistolarum* liber III, 5; VI. 16; Taciti *Annalium* liber I. 69. — Êtă aprecierile ce face despre dânsa cunoscutulŭ criticŭ francesŭ Villemain:

«Cam spre apusulŭ înaltei poesii și alŭ elocinței; după căderea libertății — care le tēra pe amēduoē cu dânsa — se rădică Pliniu, culegătorŭ curiosŭ, precum Aristotele fusese observatorŭ inventivŭ. Neavēndŭ unŭ Alesandru, care s'î trămită mostre din întręga natură și s'î dică «fă catalogulŭ tuturor ființelor viețuitoare, ce se coprinde în «cuceririle mele», avea ca privescitorŭ Roma, cu bogății răpitate de la tôte popórele, cu luxu'î rafinatŭ, cu sângerosu'î amfiteatru, cu circuri de a-

însușiri literare se gădesc în nepotu'î de soră și fiu'î adoptiv, C. PLINIU CECILIU *Secundul*, numit și «celu tîneru» (*Minor*), născut pe la anul 62 p. Cr. lângă Como. Crescut și învătă de unchiul sîu, de Vergiliu Rufu, de Quintilianu, elu cultivă poesia și elocința. După ce, ca soldat, participă la uă expedițiune în Siria, deveni pretor și apoi trăi retras în timpul lui Domițianu, dobîndindu'și uă mare reputațiune ca avocat. Traianu îl făcu consul (101 p. Cr.), augur și în cele din urmă proconsul, incredințându'î administrarea provinciilor Bitinia și Pontulu. Elu își întrebuintase averea ajutându pe Quintilianu, pe Suetoniu, pe Martialu, făcendu școle, biblioteci și temple, își cultivase mintea, își întărise caracterulu: vieța lui, de toți stimată și plină de fapte laudabile, se stinse pe la 115 p. Cr. Din numeroșele discursuri, ce compusesse pentru esercițiulu elocinței și declamațiunii, sîu pentru studiarea vechilor oratori, ne-a mai rămasu *Elogiulu* sîu *Panegiricul* împăratului Traianu, pe care'lu rosti de două ori în senat, spre a'î mulțami pentru conferirea demnității de consul¹. Acastă cuvîntare (justificată prin împrejurarea că domnia teroristică a lui Domițianu erea încă presinte în memoriă) este plină de măiestria în plan și în desvoltare, în tran-

nimale fieroșe, cu anticități și biblioteci. Cîndu Pliniu își compuse cartea, ce le mai rămănea Romanilor, lipsiți de existența publică și trecuți de cea mai fericită vîrstă a geniulu? Le mai rămănea sî privescă lumea esternă, pe care o învinseseră. Alături de acastă sete pentru știință, de acastă neobosită curiositate, care la Pliniu pare a înlocui pasiunile vieții publice, se mai observă un simțimîntu nou, necunoscut în frumoșele timpuri ale libertății grece și romane: un felu de iubire și de interesu pentru umanitate; numele de *om* substituitu numelu de *barbaru*; muștrarea adresată lui Cesare pentru sângele ce vîrsase și pentru marea'î injuriă făcută genulu uman; lauda adusă chiaru lui Tiberiu pentru grija ce avusese de a desființa, în Germania și în Africa, nisce superștițiuni omucide; unu spiritu de filosofă cosmopolită și tolerantă, cu care totuși se amesteca unu scepticismu amar și melancolicu.

1. Plinii *Epistolarum* lib. III. 13, 18.

sițiunii de la uă parte la cea de a doua, în arta de a lăuda fără lingușiri înjositoare. Déca într'ênsa întêlnimă puțină naturalitate, afectațiune, uă limbă și ună stilă nu pretutindenți curate, ci mai multă sentențioasă, înflorite, cu multe figură și podóbe retorice, în schimbă denotă imaginațiune, oferă cugetări alese, bogăția de termeni și de imagini, descrieri puternice, numeroase maxime morale. Ea este cu atâtă mai prețioasă, cu câtă coprinde documente folositoare pentru istoria acestui seculă, despre care s'au perduto mai tóte actele și scrierile relative. — Pliniu-celă-tênără e ênsă mai renumită ca epistolografă, de câtă ca panegiristă. *Epistolele* lui, culegere în dece cărți (dintre care ultima e cea mai interesantă, fiindă că coprinde corespondința lui Pliniu cu Traiană și rescriptele acestui împérată) au fostă scrise cu intențiunea de a fi date publicității, ceia-ce influință multă asupra fondului și formei lor. Cu tótă silința autorului, ele nu au proporțiunea, sinceritatea, grația și simplitatea epistolelor lui Cicerone, pe care le luase ca modelă. Și limba și stilulă le suntă artificioase și afectate, în multe locuri obscure prin căutarea de sentințe și forme ne-mai-obicinuite. Jocurile de cuvinte, antitesele și cugetările spirituale, unite cu varietatea studiată a subiectelor ne arétă că autorulă se gândia numai să placă. Totuși vioiciunea expresiunii și eleganța fraselor recomendă citirii aceste epistole, prin care putemă cunoșce ómenii, obiceiurile, superstițiunile și întêmplările epocăi, firea lui Traiană, starea administrațiunii, literaturii, filosofiei, dér mai cu sémă înalta moralitate, nepărtinirea, inima nobilă și iubitóre a scriitorului. E însemnată epistola în care vorbește despre primii creștinii, din care vedemă cum Romanii consideraă religiunea numai din punctulă de vedere politică.

EPOCA A CINCIA.

(Ani 359 : de la mórtea lui Traianü pêne la cãderea imperiului romanü din apusü sub regele barbarü Odoacru: 870-1229 de la fundarea Romei, 447-476 dupã Cristü).

§ 55. *Resumatü istoricü.* — Pacea și fericirea, de care imperiulü se bucurã sub Adrianü și cei doi Antonini, furã de scurtã duratã. Pe tronü ajunserã din nou nisce tirani sãngeroși, care sleirã provinciile pentru îndestularea soldaților, ca sã le apere persóna, seü pentru a cumpãra numai cu aurü starea în liniste a popórelor vecine. La capriciulü militãrescü se adãugã și mai mari flagèle : nestabilitatea guvernelor, rãpedea succesiune a împãraților, imposibilitatea unor reforme durabile, intrigile pretenzenților la tronü, sãrãcirea popórelor prin luxü, rãsipã și depravare. Barbarii nu numai cã nãvãliaü continuü și în mare numëru, dér mai ereaü deprinși chiarü de generali romani în arta resbelului. Despãrtirea imperiului, introdusã sub Dioclețianü (anulü 1045 seü 292 p. Cr.), strãmutarea reședinței imperiale la Bisantiu de cãtre Constantinü (anulü 1083 seü 330 p. Cr.), modificarea constituțiunii civile și militare a statului, réua-credință, rivalitãțile și moliciunea înlesnirã cãderea și desmembrarea vechiei puteri romane, care, începëndü cu fosta capitalã, a-junse préda Erulilor, conduși de cãpetenia lor Odoacru.

§ 56. *Cultura.* — Artele și științele nu puteau înflori într'ună situațiune atât de tristă. Adrianu se încercase a le da impulsione, dér nu pentru desvoltarea bunului-gust și geniului naționalu, ci pentru încoragiarea veneticilor și străinilor de ôre-care talentu. Urmașii lui, necunoscându de câtu meseria armelor, orî că nesocotiră geniele născându, orî că le stinseră, printr'ună răpede înavuțire. Scólele publice ale filosofilor, sofistilor și jurisconsultilor se mântinură în Constantinopole, în Alesandria, în Beritù, în Milanù, în Bordeaux, în Marsilia, în Tulusa, dér coruperea moravurilor și scăderea gustulu împedicaú ivirea ómenilor de geniù și a profesorilor capabili. Ast-felù acéstă epocă se caracterisă printr'ună manifestă tendință care fanaticismù, către noui ceremonii religióse, către mistere și către alte asemenea deprinderi. Pe cândù în răsăritù se aréta și progresa crestinismulù, condițiunile imperiulu de apusù nu permisera vre-ună reformă în moravuri și în literatură, din cauza invasiunilor, resbelelor necontentite și avilirii popórelor sub spada cuceritorilor, ceia-ce aruncă în întunericù orî-ce ramură de cultură, pênê cândù totulù căđu într'ună completă barbariă.

§ 57. *Limba.* — Coruperea vorbiriî latine, începută din perióda trecută, se agravă și mai multù prin împrejurări diferite. Adrianù, poetù fără valóre și corupétorù alù limbii, acorda pe față favoruri celor-ce, silindu-se a'lù imita, daú preferință producerilor lui Eniu și Luciliù. De multù limba grécă se întrodusesese la curte și în societatea cultă. Acum, prin mulțimea sclavilor și a libertilor de ambe-sexe, care furnicaú prin tóte familiile avute, ca să facă educațiunea copiilor, ea deveni limbă maternă a tinerimiî romane, care disprețui și părăsi vorbirea idiomei naționale. Din studiarea literaturii grece, cu traducerile ce se făceau dintr'ênsa, resultă

adoptarea multor cuvinte grece și străine, ceia-ce strică puritatea limbii latine, mai cu seamă cându, de la Alesandru Severu, tronul fu ocupat de ómenî-născuți din familii obscure, care de la marginile provinciilor atraseră în capitală totu felul de persóne, străine latinității prin origine și prin caractere. Rėul se agravă și mai multu, cându Roma fu părăsită de Constantinu-celū-mare și adevėrata reședința a împėraților fu strămutată la Bisantiu : atunci teritoriul fu inundat de barbari, limba de termenî și locuțiunî străine¹. Chiaru împėrații orientali grecisau latinésca : ordonanțele lui Constantinu ereaū așa de neînțelese și ecivoce, în câtu se puteau interpreta în sensu cu totul contrarū. Introducerea unor noui și numeróse titluri nobilitare și onorifice, unor numiri de magistraturî necunoscutē pěn'atunci; aplicarea vechilor termenî la lucruri străine; schimbarea înțelesului cuvintelor de către scriitorii africani, care întrebuintară ori-cându și ori-unde construcțiunile poetice, tropii și figurile, emfasa și enigma²; interpolarea vechielor manuscripte, făcută de copiatori și librari; inscripțiunile barbare, săpate pe monumente publice, pe table de metalu, de pėtră și de lemnū; zelulū jurisconsultilor și setea scriitorilor crestini, póte chiaru necesitatea de a exprima lucruri, abstracțiunî și idei noui cu termenî asemenea noui : tóte aceste împrejurări

1. Animadvertere est pleraque verborum latinorum ex ea significatione, in qua nata sunt, decessisse vel in aliam longe, vel in proximam, eamque decessionem factam esse consuetudine et inscitia temere dicentium quæ cuiusmodi sint non didicerint». Aulus Gellius in *Noctes atticæ*, liber XIII, cap. 23.

2. «Injecit postera ætas manum, et veluti disciplinam pristini sæculi, ita sermonem fastidire cœpit et nova veluti parturire verba. Quid quod nihil iam proprium placet, dum parum creditur disertum quod alius dixerit? A corruptissimo quoque poetarum figuras seu translationes mutuamur: tum demum ingeniosi, si ad intelligendos nos opus sit ingenio». Gramaticulū Diomede.

grăbiră decadința limbii și a literaturii. Cândă popóarele germanice pėtrunseră și se împreștiară prin tóte provinciile, limba clasică erea părăsită și urėtă de creștinii, ca păgână, pe cândă cea populară întinsă și vorbită de mai tótă lumea. Din modificările acestei idiome vulgare locuitorii fostului imperiū romanū (din Spania pêne în Dacia) începură a'și forma limbii proprii, naționale, și se numesc *romanice* seū *neo-latine*, pe alte baze și c'unū caracterū prónunțatū de individualitate distinctă.

POESIA.

§ 58. — *Claudiu* CLAUDIANŪ se născu în Alexandria (Egiptū) la anulū 365 p. Cr., fu soldatū valorosū sub Onoriu și Arcadiu, își apropiă cultura grécă, cu deplina cunóscere a literaturii latine, și înflori pe la anulū 395 p. Cr. Fiindū că'ncepuse a scrie grecesce, consuliī Probinus și Olybrius, care'lū primiseră la Roma, ilū îndemnară a scrie în limba latină. Peste cât-va timpū ẽnsē fu disgrățiatū, împreună cu amicu'i Stilicone, și muri în anulū 408 p. Cr., după ce escitase admirațiunea contimpuranilor, care'i rădicaseră statue¹. Intr'uă altă epocă, talentulū ce avea l'arū fi făcutū mare poetū epicū, dér secululū în care trăi nu'ĩ permise sē reproducă arta clasică, de câtū prin opere emfatice și declamatóre, prin poeme panegirice, lăudândū pe cei de la putere în versurii și în prósă. Ast-felū suntū : — *panegirice* versificate spre lauda lui O-

1. Anticarulū Pomponius Lætus din secululū alū XVI, făcendū săpăturii în «forum Trajani» din Roma, găsi uă statuă rădicată pe la anulū 400 p. Cr. lui «Claudiu Claudianū, tribunū, notarū și pré gloriosū poetū» din ordinile împėraților Arcadiu și Onoriu, avendū pe dēnsa unū distichū grecescū, în care se spune că «Roma și ai ei suverani aū voitū sē aducă omagiu poetului, care în elū singurū intrunesce simțirea lui Vergiliu și musa lui Omerū».

noriu și Stilicone, în care cu multă talentă și într'ună stilă bogată rădică la ceră pe bărbații de merită, critica pe cei vițioși și inseră documente interesante despre istoria și moravurile timpului; — două poeme épice, *De raptu Proserpinæ* în trei cărți, și uă *Gigantomachiă* (din care ne-au rămasă numai 118 versuri); — două poeme istorice despre resbelulă în contra lui Gildone, regele Africei, învinsă de Onoriu, și despre resbelulă cu Geții (în care escelează descrierile Alpilor, Rinului și Dunării); — *invective* în contra lui Rufină și Eutropiu (ministrulă lui Onoriu), pline de accentulă indignării și de înalte considerațiuni morale; — două epitalame, intitulate unulă *De nuptiis Honorii et Mariæ* (cu patru *ode fescenine*, care aparțină celor mai bune produceri ale lui) și altulă *De nuptiis Palладii et Celerinæ*; — în fine, poeme de circumstanță, precum *epigrame, idile și epistole*. Într'ua compozițiune, intitulată *Magnes*, descrie uă statuă de feră a lui Marte și alta de magnetă a Venerei, aflate într'ună mică templu de aură, voidă să represinte simpatia mitologică a celor două divinități prin puterea magnetului d'a atrage ferulă¹. Elă posedă entusiasmă și spirită de invențiune, scie să și varieze stilulă și să imprime la ori-ce ună aeră de mărire. Păstrândă bunulă-gustă literară din seculi anteriori, Claudiană e uă adevărată minune, în epoca de cădere în care trăi, pentru corecțiunea și frumusețea limbajului și a versificării, deca nu prin interesulă subiectelor cântate. Într'ensulă se observă trecerea de la poesia vechiă la cea modernă.

§ 59. — *Decimă Magna* AUSONIU, fiulă de medică, născută la Burdigala (Bordeaux) în anulă

1. Hoefler Ferd., *Histoire de la physique et de la chimie*. Paris. 1872, pag. 242.

309 p. Cr., înflori pe la 380 ca gramatică, retoră și poetă creștină, apoi ca profesoră ală lui Grațiană și Valentiniană. După ce urmă pe celă din urmă în expedițiunile răzbelnice, ocupă mai multe funcțiuni, între care cestura, prefectura Italiei și consulatulă în anulă 379 p. Cr). După mórtea lui Grațiană, se retrase în patriă, se consecră literaturii și trăi pêne la 394 p. Cr. Elă ne-a lăsată : — uă culegere de diferite compozițiuni ușóre (epitafe, cadrine despre împărăți, etc.); — *Parentalia*, cântură duióse pentru lauda familiei séle; — uă odă *Ephemeris*, scrisă în versură cu ritmură felurite, despre modulă cum se póte întrebuintă mai bine timpulă dălei; — mică poeme în onórea profesorilor séi din Bordeaux; — 20 *Idile*, în care stilulă și versificarea suntă bune, dér limba puțină curată¹ (dintre care cea mai renumită pórtă titlulă de *Mosella*²); — în fine, *epigrame*, unele slabe, altele egale cu ale lui Catulă și Marțială, precum e distichulă adresată Didonei :

Infelix Dido, nulli bene nupta marito :
hoc pereunte, fugis; hoc fugiente, peris !

Se mai citéză ca poeți elegiaci : — *Emiliu Magnu* ARBORIU, retoră din Tulusa, rudă cu Ausoniu și care scrise uă elegiă *ad Nympham nimis cultam*; — ENODIU, poetă creștină, care compuse epitalamulă *De nuptiis Maximi*; — *Venanțiu Onoriu* FORTUNATU, de la care ne-a rămasă epitalamulă *De nuptiis Sigisberti et Brunildæ*.

Poesia lirică și didactică mai e represintată prin *Cânturile* și *Imnurile* creștine ale lui *Aureliu PRUDENTIU Clemente*, spaniolă de origine,

1. «Ausonii carmina a poetica vi, ingenii aliqua felicitate, sententiarum novitate multum absunt. Versificatoris nomen ei concesseris, nom poetæ». Heyne, *Censura Ausonii*.

2. In care descrie riulă cu acestă nume, pescii ce produce, orașele de pe ambele răzuri, etc.

născutū la anulū 348 p. Cr. și mortū după 414 p. Cr. Elū compuse imnuri sacre pentru dīlele de sērbători și, în onórea martirilor de căpeteniă ai credinței creștine, *Liber de martyribus*, apoi *De origine peccatorum*, *Exameron de trinitate*, etc. De la dēnsulū ne-aū mai rēmasū trei poeme : una *De deo*, în care combate doctrina Sabelianilor¹; alta intitulată *Psychomachia*, în care descrie luptele interne ale sufletului, solicitatū cândū de plăcere, cândū de datoriă ; a treia *Adversus Symmachum*, în contra celui mai declaratū adversarū alū creștinismului². Cea din urmă vėdesce puterea talentului poeticū de care erea dotatū.

SF. PROSPERŪ din Acitania (născutū la anulū 403 și mortū la 463 p. Cr.), admiratorū alū lui Sf. Augustinū, compuse despre grația uă poemă în contra Pelagianilor³, versificată cu talentū, într'unū stilū plinū de invective, c'ua limbă aspră, dēr energică. Titlulū *In ingratos*, datū adversarilor grației divine, pare mai multū unū jocū de cuvinte.

Apartinū elegiei și liriceī religioșe entusiastele poesii ale lui *Celiu SEDULIŪ*, preotū și poetū dintr'alū v seculū, mortū în anulū 429 p. Cr. De la dēnsulū ne-aū rēmasū imnuri sacre despre sērbătórea Crăciunului, dēr mai cu sēmă *Paschale*

1. Numită după fundatorulū ei Sabellius, care susțineă că Cristosū nu e fiulū lui dumnezeū ; că spiritulū sântū nu se póte înțelege de ómenī ; că tatălū, fiulū și sântulū spiritū suntū una și aceiași persónă, ér nu uă trinitate. Acestă doctrină eretică provocă multe neînțelegeri, atâtū în biserica occidentală, câtū și în cea orientală.

2. Despre Simachū, se se vėdă § 66, pag. 141 de mai la vale.

3. Numiți ast-felū după Pelagius, călughērū din Irlanda, care susțineă (în contra sf. Augustinū și altora din părinții bisericii occidentale) că omulū are puterea liberă de a face binele și că acesta nu este unū efectū alū grației divine. Doctrina lui se numi pelagianismū, ér aderenții ei Pelagianī. A se vėdē *Istoria filosofiei antice*, pag. 382 și 442-447.

carmen sive de Christi miraculis libri v, transcrisă apoi de autorü și în prosă.

C. *Soliu Sidoniu* APOLINARIU, născutü la Lyon în anulü 430 p. Cr., ginerele împëratului Avitus, fu prefectü alü Romei și mai târziu deveni episcopü în Clermont. Poemele lui, între care trei *panegirice* de imperatorü, reflectéză limbajulü poeticü din epocele anteriore. De la dënsulü ne au rămasü două epitalame, *De nuptiis Ruricii et Hiberiæ* și *De nuptiis Polemii et Araneolæ*.

§ 60. — Cei-l-alti poëti, ținându-se mai feriți de corupțiunea generală, se nevoiră a imita neîncetatü pe vechii scriitori, și ast-felü își creară ore-care reputațiune.

T. *Iuliu* CALPURNIU sicilianulü, care trăi sub Dioclețianü (pe la anulü 280 p. Cr.), compuse XI *Ecloge*, imitându pe Vergiliu și dedicându-le protectorului său Nemesianü, căruia pe nedreptü au fostü atribuite cele din urmă patru. Intr'ên-sele vedemü mai multă înlesnire de versificare, de câtü adevëratü talentü poeticü. E de notatü ênsë frumusețea limbii în care suntü scrise.

§ 61. — *Luciu* APULEIU¹, născutü pe la 114 p. Cr. la Madaura (Africa) spre marginea Numidiei, studiă la Cartaginea, călători în Egiptü și'n Asia, se opri multü timpü la Atena și la Roma, apoi înflori în secululü II sub Antonini, ca retorü și filosofü neo-platonicü la Cartaginea, pe la anulü 159 p. Cr. Aci muri pe la anulü 184 p. Cr. Ca scriitorü fertilü și talentatü în versuri și în prosă, elü își formă unü stilü propriü, ore-cum arhaicü, pe care alții se siliră să 'lă imiteze. Apuleiu publică, în X cărți și sub titlulü de *Metamorfose*, faimösa poveste a asinului de aurü², într'unü

1. A se vedé mai la vale § 67, pag. 142 și *Istoria filosofiei antice*, pag. 360-362.

2. Intëmplările unui tënëru, care, voindü să se transforme

stilul inegal, aci înflorit, aci obscur, imitându narațiunile miraculoase scrise de Luciu din Patras sub titlul de *Μεταμορφώσεων λόγοι* și parodiate de Lucian¹. Într'ensele espune schimbarea omenilor în animale și în alte ființe, prin puterea magiei: pictură alegorică despre deprinderile corupte ale timpului și satiră energică în contra misticismului. Aci găsim spirit, fantasiă și cunoștință aprofundată despre înclinările omenilor. Unele episoade (ca mitul despre Amor și Psiche) sunt foarte ingenioase. Citirea cărții, cu noțiunile ce coprinde despre înjosirile, farmecele, descântecetele, misterele și restul elementelor din vechiele religii, produce uă ciudată impresiune. *Floridorum* libri IV este uă culegere bogată în cugetări, în frumuseți stilistice, în cunoștințe istorice. *Apologia sive Oratio de magia* e un discurs rostit în anul 173 p. Cr., în fața proconsulului roman din Africa, spre a se apăra de acuzarea ce 'i aducea fiulul său vitreg Pontianus că ar fi fărmeător. Aci, într'un stil corect, dă noțiuni despre superstițiunile anticității și cu mult spirit întrebuintează când satira, când ironia, într'uă limbă caracterisată prin *tumor africanus*, defect inevitabil al mai tuturor conaționalilor lui.

Sub forme lirice, dér cu fond filosofic, scriseră următorii poeți, mai puțin cunoscuți: — *Celiv Firmian* SIMPOSIU, de la care posedem versurile *De fortuna* și *De livore*; — RUFIN, care trăi în epoca lui Teodosiu și scrise *Pasiphaes fabula ex omnibus metris horatianis*; — gramaticul PALADIU, cunoscut ca retor și ca autor al operei *Orpheus*; — PENTADIU, care compuse

în pasere prin beături vrăjite, confundă vasul, bé alte bolbotine și este metamorfosat în măgar. După ce pasce nisee tranșafiri, își redobândește forma umană și povesteste suferințele, ciudățeniile, secretele ce aușise cât timp fusese dobitoc.

1. A se vedé *Istoria filosofiei antice*, pag. 426-428.

De vita beata și, în metre elegiace, *De adventu veris* (ambele atribuite lui Petroniu);— *Sulpiciu Lupercu* SERVASTU celū tînărū, care ne a lăsatū cânturile *De vetustate* și *De cupidine*;— *Prosperū* TIRONE, autorulū unei *Exhortatio ad conjugem*;— LINDINŪ din secululū v cu operele *De ætate*, *De Arzugitano poeta* și *In Alexandrum Magnum*.

§ 62. — Lui *Flaviu* AVIANŪ, care trăi sub Antonini și se distinse sub Marcu Aureliu și Comodū (anulū 914 sēū 161 p. Cr.), i-se atribuie uă culegere de XLII *Fabulæ* în versurī elegiace, inferiōre fabulelor lui Fedru. Versificarea e mediocră, autorulū fără vre unū spiritū inventivū, stilulū fără eleganță. Cu tōte aceste defecte, ele aū fostū multū căutate în evulū mediū.

§ 63. — Producerele didactice ale epocii se caracterisă prin varietatea subiectelor.

TERENȚIANU *Maurulū* din Cartaginea, care înflori sub Alesandru Severū pe la 975 (222 p. Cr.)¹, compuse, în versurī de multe felurī, unū tractatū de metrică, intitulatū *De litteris, syllabis, pedibus et metris*², în care desvoltă adevērată erudițiune, espunēndū regulile versificării grecolatine cu pricepere, cu digresiuni și esemple interesante.

A. *Septimiu* SERENU, contimpuranū cu Terențianū *Maurulū*, scrise duoē opere de căpeteniă: *Opuscula ruralia* sēū *Opuscula ruris*, în trei cărți și subîmpărțită în mai multe poeme distincte, descriindū lucrările agrare și plăcerile vieții rustice; apoi poema *Falisca*, în care celebra frumusețea unei vile cu acestū nume, pe

1. Unele cronologii îl dau ca contimpuranū cu Traianū și îl aședă în epoca precedinte.

2. Multū timpū perdutū, manuscrisulū fu găsitū în secululū xv, la monastirea Bobbio, de eruditulū italianū Georgiū Merula și publicatū la Milanū în 1497.

care o poseda în ținutul Faliscilor, întrebându-l un vers propriu, compus din trei măsură dactilice și un pirichiu.

Q. Serenu SAMONICU, erudită contimpurană ală lui Terențiană, trăi sub Septimiu Severă și sub Caracala, care îi impuse să se omóre la ună ospetă (anulă 965 seă 212 p. Cr.). In 1115 esametre, scrise opera'i *De medicina*, despre bóle și vindecarea lor, compilându pe bétrânelul Pliniu și pe Dioscoride. Acéstă lucrare interesază mai multă istoria medicinei, dér nu are valóre ca sciință și poesiă.

M. Aureliu Olympiu NEMESIANU din Cartaginea se distinse pe la 288 p. Cr., bucurându-se de favórea împératului Numeriană. Este însemnată prin stilulă, dér nu și prin gustulă cu care scrise trei poeme didactice: *Halieutica* (despre pescăria), *Nautica* (despre navigațiune) și *Cynegetica* (despre vênătoriă). Ele aă fostă perdute; afară de 325 esametre din *Cynegetica* (relative la cai, la câni și la unelte de vênátóre), împreună cu puține fragmente din unicu'i cântă despre pásărăia.

Festu Rufu AVIENŪ, născută la Volsinium (Etruria), care trăi sub Teodosiu (anulă 379 p. Cr.), parafrașă *Fenomenele* și *Prognosticele* lui Aratu; compuse în esametre după Dionisiu Periegetulă *Descrierea pământului*, în care se espună cunoștințe de geografiă fisică, și în 703 iambe ună itinerariu, care coprinde *Descrierea cóstelor maritime* de la Gibraltar și Cadix pêne la Marsilia, din care a rămasă numai ună fragmentă.

PRISCIANŪ, originară din Roma și crescută la Cesarea (Mauretania), înflori pe la 450 și profesă gramatica în Noua-Romă (Constantinopole) sub împératulă Justiniană¹. Pe lângă operele'i

1. Intre ani 532-559 p. Cr.

filologice¹, i-se atribuie : fragmentul unei mici poeme *De ponderibus et mensuris*² ; uă *Periegesis*, traducere în 1087 versuri esametre după Dionisiu Periegetulă, și poema panegirică *De laude Anastasii imperatoris* în 312 esametre c'uaă întrodúcere de 22 iambé senarie.

Claudiu Rutiliu NAMAȚIANU³, păgână zelosă, de origine gală, din Tulusă séu din Poitiers, fu prefectă ală Romei sub Onoriu (413 p. Cr.) și scrisé, în distichuri elegiace, duoé cărți intitulate *Itinerarium* (fórte alterate astă-dăi), în care descrié călătoria ce întreprinsese pé mare, din Roma pêné în ambele Galii (între aniă 417 și 420 p. Cr.). Elă se distinge atâtă prin puritatea espresiunii și prin varietatea imaginilor, câtă și prin frumusețea cător-va descrieri, spre esemplu a orașulă Roma. Eaté ce cugetare melancolică îi inspiră privirea unei întăriri ruinate :

Non indignemur mortalia corpora solvi :
Cernimus exemplis oppida posse mori.

Uă imagine frumósă se deduce din următorulă distichă, prin care descrié Corsica :

Incipit obscuros ostendere Corsica montes
Nubiferumque caput concolor umbra levat.

Totă din acéstă epocă a rămasă uă fórte utilă culegere de sentințe morale a lui DIONISIU CATONE, moralistă stoică, intitulată «Disticha de moribus ad filium», care în evulă mediă a primită fórte multe interpolațiuni.

PROSA.

§ 64. — În decursulă acesteï perióde, istoria scădu continuă, în fondă ca și în formă, cu re-

1. A se vedé § 69 de mai josă.

2. Multă timpă acéstă lucrare a fostă atribuită lui Remniu Faniu Palemone. Ea pórtă și titlulă *De figuris numerorum*.

3. După ună Numanțiană séu Numațiană.

stringerea din ce în ce mai mare a libertății cugetării, a studiului clasicității și adevăratei filosofii. Subiectul obicinuit al istoriei era viața unuia său mai multor împărați, și fiă-care scriitor se limita la compilarea celui ce-l precedase. Culegerea unor asemenea compozițiuni s'a numit *Historia augusta*, și autori ei, care trăiră în secolii III și IV, sunt aceștia: *Eliu SPARTIANŪ*¹, *Volcațiu GALICANŪ*², *Trebeliu POLI-ONE*³, *Flaviu VOPISCU*⁴, *Eliu LAMPRIIDIU*⁵ și *Iu-liu CAPITOLINU*⁶. La dênșii se observă, ca ceva caracteristic, lingușirea domnitorilor aflați încă în viață, critica aspră a celor morți, lipsă de artă, uă limbă grecisată, amestecul fraseologiei străine, unū stilū poeticū fără vigóre și fără îngrijire. Tractarea evenimentelor de la Adrianū pênă la Valerianū este felurită, fără cercetări proprii și oferindū interesū numai ca materialū istoricū.

L. ANEU FLORU, spaniolū de origine, înruditū cu familia Seneca și amicū alū împăratului Adrianū, scrise uă prescurtare din istoria romană: *Epitome rerum romanarum*, în patru cărți, de la fundarea Romei pênă la Augustū, lucrare poetică, declamatóre, nu fără părți elocinte, cu folositoare considerațiuni politice și cu scilipiri fantastice. În acestū panegiricū găsimū ênsē unitate în cugetare și în espozițiune, uă pictură animată despre copilăria, tinerețea și maturita-

1. Care scrise noțiuni despre Adrianū, Eliu Veru, Didiu Iulianū, Septimiu Severū, Caracala și Geta.

2. Care scrise despre Avidiu Cassiu.

3. Care scrise despre cei două Valeriani, cei două Galieni și cei trei-deci tirani.

4. Originarū din Siracusa și care, servindu-se de acte oficiale, scrise biografiile lui Aurelianū, Tacitū, Florianū, Probu, Firmu, Saturninū, Proculu, Bonosu, Caru, Carinū și Numerianū.

5. Care scrise despre Comodū, Diadumenū, Elagabalū și Alesandru Severū.

6. Care scrise despre Antoninū Piulū, Marcu Aureliu, Luciu Veru, Pertinace, Clodiu Albinū, etc.

tea poporului roman. Concisiunea și energia stilului, strălucirea imaginilor, profunditatea ideilor compensază afectatiunea limbajului și tonul declamator, care ne arată pe Floru mai mult ca retor elocinț, de cât ca istoric linstit. Unii critici¹ au opinat că lucrarea aparține epocii lui August și că ne-a rămasă plină de adause și prefaceri, că adevăratu i autoru ar fi IULIU FLORU, căruia îi suntă adreseate două din epistolele lui Orațiu².

SEXTU IULIU Africanul, originar din Siria, care înflori sub Alesandru Sever, scrise prima cronică de la începutul lumii pêne la anul 221 p. Cr., pe care episcopul Eusebiu Pamfilu din Cesarea o traduse grecesce și o continuă pêne la 325, ér Sf. Ieronim, traducend'o latinesce, o continuă pêne la 378 p. Cr.

AMIANU MARCELINU, Grec originar din Antiochia, născut pe la anul 330 p. Cr., servi sub Constanțiu în Galia și Persia, se luptă în Mesopotamia, la Dunăre, la coprirea cetății Argentoratum (Strasburg) și făcea parte din ofiterii lui Iulian, cândă acestu împăratu fu ucis în Frigia; apoi se întorse la Roma, unde muri pe la 400 p. Cr. El scrie *Rerum gestarum* libri xxxi: istoria evenimentelor mai însemnate de la Nerva pêne la mórtea lui Valente (96-378), din care s'au perdut primele xiii. În acéstă istorie, întocmită fără destulă ordine, într'ua limbă aspră, plină de străinisme, dér energică și înflorită, găsim esacta cunoșcere a persónelor și faptelor, imparțialitate, iubire de adevăr, uă judecată dréptă și depingeri nemerite de caractere. Descrierea Egiptului, a Sarasinilor, Galilor, Tracilor, Alanilor și Hunilor, apoi istoria familiei lui Constantin, desastrul din Adrianopole și por-

1. Ca Franciscus Nic. Titze în opera'i din 1804 (Lipsia).

2. Cea de a treia din cartea I și a doua din cartea II.

tretulă lui Iuliană suntă părțile cele mai frumoșe din acăstă interesantă scriere.

Paulu OROSIU, spaniolă de origină, care de la anulă 415 p. Cr. trăi în Africa, pe lângă Sf. Augustină, și la Betleem cu Sf. Ieronimă, scrise, după îndemnulă celui d'ântăiă, uă *istoriă universală*¹ în VII cărți, de la crearea lumii și pënë în anulă 417 p. Cr., cu intențiunea de a apăra creștinismulă în contra celor ce'lă acusaă că ocașionase coprirea Romei de către Alarică și tôte neajunsurile de care suferia imperiulă romană². Autorulă se arătă de uă credulitate excesivă și cade în multe erori cronologice. Mai cu deosebire se silesce a demonstra că nenorocirile de totă felulă, ce suferă poporele, nu suntă nici ceva nouă, nici ceva excepțională.

Sestu AURELIU VICTOR, născută în Africa, trăi la Roma, unde protectorulă lui, împăratulă Iuliană, îi încredință mai multe funcțiuni însemnate, ca prefectura Romei și consulatulă. Elă înflori pe la anulă 358 și scrise *Vitæ imperatorum sive De Cæsaribus historiæ*, de la Adriană pënë la Constanțiă, într'ună stilă facilă și consultândă bune isvóre istorice. Lui i-se mai atribuie *De origine populi romani*, uă carte prețioșă prin estrasele și prescurtările ce coprirea din opere perdute astă-đi, precum și scrierea despre bărbații străluciți ai Romei, sub titlulă *De viris illustribus urbis Romæ*, compilată după opera perdută a lui Corneliu Nepos.

Sestu RUFU, care trăi pe la anulă 370 p. Cr., compuse ună «*Breviarium de victoriis ac provinciis populi romani ad Valentinianum II Augustum*» și *De regionibus urbis Romæ*.

1. Sub ună titlu care pare desfigurată: *De hormesta (mæsta sêu miseria) mundi*.

2 Bossuet s'a folosită multă de acăstă scriere ca s'ăși compună pe a sa, intitulată *Discours sur l'histoire universelle*.

Flaviu EUTROPIU fu secretarū alū lui Constantinū-celū-mare, apoi însoți pe împăratulū Iulianū în expedițiunea întreprinsă în contra Persilor (anulū 363 p. Cr.). Elū înflori pe la 365 p. Cr. și fu proconsulū în Asia la anulū 371. Trebuie să fi studiatū fôrte multū pe vechiī scriitori, ca să compună, în deuce cărți, după ordi-nile și pentru citirea împăratulū Valente, istoria Romei de la începutū pêne la Jovianū, sub titlulū de *Breviarium* historiæ romanæ seū *Compendium* rerum romanarum. Stilulū e facilū, dăr fără elocință. Autorulū n'are spiritū criticū, ênsē observă esactitatea în espunerea faptelor.

Magnu Aureliu CASIODORU, născutū în Scilaciu (Abrutiū) pe la anulū 470 p. Cr., dintr'ua familiă nobilă, trăi sub Odoacru și Teodoricū, fu alesū consulū în anulū 512 și, după ce fusese ministrulū regilor ostrogoți Teodoricū, Teodatū și Vitiges, muri la 560 în monastirea Vivari de lângă satu'i natalū¹. Elū fu retorū, gramaticū și filosofū. Pe lângă alte opere enciclopedice², scrise uă *Historia Gothorum*, din care ne a rămasū uă prescurtare datorită istoricului Iornande și considerată ca prețiosū documentū despre subiectulū ce tracteză.

Sulpiciu SEVERU, galū de origine, care trăi pe la anulū 401 p. Cr., scrise c'unū stilū alesū *Vita sancti Martini*, diferite alte opusculē și uă *Historia sacra* în II cărți: resumatū din istoria universală, de la creațiune pêne la dărîmarea templulū din Ierusalimū sub Sedecia, ér de aci pêne la anulū 410, sub consulatulū lui Stilicone. Din cauza purității stilulū, lucru de mirare la începutulū secululū v, a fostū supranumitū și consideratū ca unū «Salustiu crestinū».

1. După alte cronologii s'arū fi născutū pe la 480 și arū fi muritū la 575. Cf. Tenneman *Istoria filosofiei* I. I p. 327.

2. A se vedé § 68 la pagina 144 de mai josū.

Luciu AMPELIU, a cărui vieță e necunoscută, compuse *Liber memorabilis*, culegere de L capitule despre totu ce e mai însemnată în astronomiă, geografiă și istoriă.

§ 65. — Elocința, devenindă lingușitoare și timidă, recurge la declamațiunii reci și interesate. Panegiristii din seculii III și IV ne oglindescă decăderea artei frumoșei vorbirii. Ei nu găsiău subiecte mai nemerite, de câtă să totă aducă urări de fericire împăraților seă mulțămiri pentru bine-facerile primite, avëndă ca modelă pe Pliniu-celă-têneră, făr'a puté se'lă imite. Intre acești oratori se citéză următorii :

Claudiu MAMERTINU *Major* seă *Claudianus* Mamertus, născută în Galia, retoră care în anulă 1046 (293 p. Cr.), cu ocasiunea serbării pentru aniversarea fundării Romei, pronunță la Treviri (Trèves) elogiulă împăratulăi Maximiană Ercule și panegiriculă aceluiășă principe la nascerea fiului seă Maxențiu. Elă mai compuse imnulă sacru *Pange lingua*, despre patimile lui Isusă Cristosă.

EUMENIU, contimpurană cu Mamertină Major, ale cărui discursuri pară a fi cele mai bune, cu deosebire celă pentru reîntemeierea scólelor, rostită în anulă 295, ca și panegiriculă lui Constantină din anulă 297 p. Cr.

NAZARIU din Burdigala (Bordeaux), care înflori pe la 1063 (310); — *Publiu* Octaviană PORFIRIU, rennmită ca oratoră pe la anulă 1075 (322 p. Cr.); — *Claudiu* MAMERTINU *Minor*, distinsă prin panegiriculă lui Iuliană (362 p. Cr.); — *Deciu* Magnă AUSONIU, menționată ca poetă¹ și care, imitândă cuvântarea lui Pliniu celă-têneră, com-

1. A se vedé § 59 la pagina 127 de mai susă.

puse *Panegiricul* lui Grațianu, în care se oglindește acel gust stricat, căruia se poate atribui decăderea elocinței; — *Latinu* PACATU *Drepaniu*, originar din Galia (380 p. Cr.), compatriot și amic cu Ausoniu, care în preința lui Teodosiu pronunță un frumos discurs panegiric despre victoria ce acest împărat repurtase asupra lui Maximu.

Ca retori se mai distinseră: — *Aquila* ROMANU, care compilă opera grăcă a lui Alesandru Numeniu, scriind'o sub titlul *De figuris sententiarum et elocutionis*; — *Iuliu* RUFINIANU de sub Constantinu-cel-mare, care continuă opera predecesorului; — *Fabiu Mariu* VICTORINU, născut în secolul IV la Cartaginea, profesor public de elocință la Roma (*rhetor urbis*) și care înflori pe la anul 429 p. Cr. El compuse *Expositio* în libros II Ciceronis *De inventione*, în fine «*Ars grammatica*, de orthographia et ratione metrorum».

§ 66.— Sub domnia Antoninilor, elocința mai găsi un cultivator de talent în *M. Corneliu* FRONTONE¹, născut la Cirta (în Numida), pe la 843 (90 p. Cr.), care dobândi renume și averi însemnate ca avocat și ca retor sub Adrianu. Împăratul Antonin Piul îl însărcină cu educațiunea celor doi fii adoptivi ai săi, Marcu Aureliu și Luciu Veru, acordându-i titlurile de senator, de consul și de proconsul în Asia. Când muri (pe la 169 p. Cr.), împăratul Marcu Aureliu, care 'l menționează în «cugetările» lui, îi arată recunoscința rădicându-i uă statuă. Frontone e autorul câtor-va cuvântări și al unei interesante corespondințe de peste 100 *Epistolæ*, în care predomină varietatea și grația, alături cu afectațiunea caracteristică a secolului.

Q. Aureliu SIMACU din Roma se distinsese ca

1. A se vedé *Istoria filosofiei antice*, pagina 407.

adversarū cōvinsū alū creștinismului, fu pe rōndū cestorū, pretorū, proconsulū în Africa sub Grațianū, apoi «*præfectus urbis*» sub Valentinianū II, Teodosiu și fiī lui, în fine președinte alū senatului și mare pontifice. Singura'i preocupare fu să se reaseșe în senatū unū monumentū păgânū, statua Victoriei, adusă din Tarentū și aședată de Augustū (29 a. Cr.) cu unū altarū împodobitū de spoliile Egiptului, statuă și altarū înlăturate, după cererea creștinilor, de Grațianū: elū o ceru în mai multe rōnduri și obosi pe împēratū cu neconținuta'i stăruință. Totū în acēstă privire și în numele senatului, pe cāndū erea prefectū alū Romei, adresă lui Valentinianū II discursulū ce i s'a păstratū printre epistole și căruia Sf. Ambrosiu îi făcu unū răspunsū elocinte. De la dēnsulū ne-a rămasū și uă culegere de *Epistolæ* în X cărți, imitate în modū servilū după Pliniu, dēr importantă pentru istoria epocii, ca și pentru stilū, mai cu sēmă cartea X în care se găsescū inserate documente oficiale și propriile'i acte ca administratorū alū capitalei imperiului. Lui i-se mai atribuie VIII *Orationes*, găsite în timpī modernī¹, prin care păgânismulū e apăratū în contra religiunii creștine. Simacū, c'ua ardōre estraordinară, reclamă toleranță și protecțiune pentru vechiulū cultū, aflatū în decădere, de ore-ce tarea credință, care'lū susținuse uă-diniōră, acum nu mai înflăcăra inimile: rămăsese dintr'ēnsa abia uă simplă amintire, unū dorū, care ținea loculū credinții. Cu tōte astea, operele a-utorului inspiră stimă, pentru moderațiunea i-deilor și pentru onestitatea simțimintelor.

C. *Solin* APOLINARIU Sidoniulū² trăi între anī 430-488 p. Cr. și fu episcopū la Clermont în

1. La 1815, de către cardinalulū Angelo Maio, în biblioteca ambrosină din Milanū.

2. A se vedé pagina 130 de mai susū.

provincia Alvernia (Auvergne) din Galia. Elū scrise, amestecându une-ori și versuri, 147 *Epistolæ*, împărțite în IX cărți, care merită atențiune mai multă pentru valoarea lor istorică, de câtă pentru modulū compozițiunii. Totū elū mai scrise XXIV *Cânturi*, în mare parte panegirice și epitalame.

§ 67. — În acéstă epocă, cercetările filosofice se îndreptaseră spre misticismū și spre doctrine sincretice, ai căror propagatori se făcuseră filosofi neo-platonici, speculându asupra celor mai ciudate superstițiuni, privitoare la puterea spiritelor și la eficacitatea magiei. Ast-felū rezultă din operele lui APULEIU, care, ca unulū din ultimii filosofi neo-platonici, scrise despre doctrinele superstițioase ale seculului și, cu cea mai curată doctrină plonică, interpretă religiunea populară, miturile anticității și aprecierea filosofică a misterelor, pe care le opuse creștinismului. De la dēnsulū ne-aū rămasū scrierile intitulate: *De deo Socratis* (relativă la spirite și geni), *De dogmate Platonis* libri III (care esplică învățămintele fundatorului Academiei, în părțile relative la ideī, abstracțiunii, sufletū, etc.), *De mundo* liber (parafrazare a tractatului aristotelicū Περὶ κόσμου) și traducerea *Introducerii aritmetice* a lui Nicomacū din Gerassa¹.

Filosofului plonicū CALCIDIU i-se atribuie uă rea traducere și unū comentariu din prima parte a operei lui Platone intitulată *Timeu*.

§ 68. — Fiă creștinismulū, pe care îlū adoptase, fiă bunătatea propriului său talentū, făcură din *Aniciu Manliu Torquatu Severinū* BOE-

1. Nicomacū din Gerassa, filosofū pitagoricū din secululū alū II, scrise uă *Introducere aritmetică* în douē cărți, aplicându numerelor doctrina pitagorică, apoi θεολογούμενα ἀριθμητικὰ despre relașiunile mistice dintre numere, și unū *Manualū de armoniă*. A se vedē *Istoria filosofiei antice*, pag. 417-418.

ȚIU bărbatulă celă mai ilustru din secululă ală VI. Născută la Roma séu Milană, în anulă 470 p. Cr., fu elevă ală neo-platoniculă Proclu¹, a cărui filosofă și-o apropiase, împreună cu studiulă profundă ală scrierilor lui Aristotele. Elă își ocupă tótă etatea tinereții învățândă matematicele și filosofă, construindă clepsidre și gnomuri. Regele gotă Teodorică, de a cărui favóre se bucura, îlă numi consulă în anulă 510; dér, pentru cutezarea'i de a mustra pe rege pentru violința lui în contra catolicilor, cădu peste puțină în disgratiă, fu condamnată fără judecată, ca înțelesă cu împăratulă grecă Justină pentru scăparea Romei de sub jugulă Ostrogotilor și decapitată în anulă 525². În timpulă îndelungatei lui întemnițări la Pavia și înaintea supliciolui, compuse, sub formă de dialogă, celebra'i operă *De consolatione philosophiæ*, în v cărți, întrebuintăndă versulă și prosa, de și silințele'i poetice nu strălucescă ca justele cugețări ce'i inspira filosofă. Acéstă scriere se pôte considera ca uă teodiceă, prin care se probéză cum bunătatea lui dumneđeș se împacă cu esistința rēului, ér presciința lui cu libertatea umană. Autorulă imaginéză uă convorbire ținută cu filosofă, care'i apare în închisóre, îlă consolă cu ideia unei providințe divine, îi arétă câtă suntă de neîntemeiate plângerile tuturor ómenilor despre inconstanța fericirii și'lă întăresce în convingerea că numai virtutea pôte da omului adevărata pace, dulcēța vieții și a morții. Acestă tractată, cea mai bună din producerile epocei, ne arétă ună talentă formată prin studiarea modēlelor anticității. Prosa îi este curată și dulce, versurile variate și armoniöse,³ ér

1. A se vedé *Istoria filosofiei antice*, pag. 388-391.

2. După unele cronologii, nascerea lui Boețiu se pune în anulă 460 p. Cr, ér mórtea'i în anulă 526.

3. Été ună esemplu din versurile'i adonice :

Gaudia pelle, Spemque fugato
Pelle timorem Nec dolor adsit.

totalitatea compozițiunii respiră uă demnă elocință, ceia-ce esplică fama de care s'a bucuratū autorulū și influința ce opera lui esercită asupra contimpuranilor, urmașilor și progresulū studiilor clasice. De la Boețiu ne-aū mai rēmasū numeroșe scrieri și a-nume: traduce-re și comentarea *Categorielor*, *Analiticelor*, *Topicelor* lui Aristotele și altor opere de logică; comentarea traducerii făcute de retorulū Victorinus din Εισαγωγή a lui Porfiriu¹; *De institutione arithmetica* libri II, considerată ca traducere liberă și prescurtată după Nicomacū din Gerassa; apoi *De institutione musica* libri V; în fine, tractatulū *De geometria*, prescurtare tradusă după opera lui Euclide².

Magnu Aureliu CASIODORU, menționatū ca istoricū³, a mai scrisū cartea *De septem disciplinis sive De institutione divinarum litterarum*, operă care coprinde diferite cunoscințe, culese din tractate grece, împărțitū în *trivium* (gramatica, logica, retorica.) și *quadrivium* (aritmetica, geometria, astronomia, musica), apoi *Epistolarum variarum* libri XII, care coprinde edicte de ale lui Teodoricū și succesiorilor lui⁴.

Crestinismulū produse uă mare reformă în literatură, în filosofią, în arte, în moravuri, prin operele așa numiților «sfinți părinți» seū «părinți ai bisericii crestine», făr'a puté se îmbunătătescă formele corupte, ci corumpēndu-le și mai multū, fiindū că se silia se esprime idei necunoscute celor ce întemeiaseră și întrebun-

1. Prin Εισαγωγή se înțelege «Introducerea la categoriile lui Aristotele», scrisă de filosofulū neo-platonicū Porfiriu.

2. Euclide, fisicū, geometru și filosofū neo-platonicū, trăi în Alesandria sub Ptolemeū I (323-283 a. Cr.) și scrise tractate de geometriă, de optică, de astronomiă. A se vedé *Istoria filosofiei antice*, pag. 330-332.

3. A se vedé pagina 138 de mai susū.

4. A se vedé *Istoria filosofiei antice*, pag. 454-455.

țaseră pên'atunci limba latină. Ceî mai însemnați scriitori eclesiastici sînt :

Q. Septimiū Florente TERTULIANU din Cartagina (anii 160-245 p. Cr.), mai ăntăiū păgănu, apoi creștinū și preotū la 185, în cele din urmă adeptū alū sectei montanilor, adversară catolicilor, fu unulū dintre cei mai însemnați fundaatori ai bisericii, respectatū pentru cunoștințele'î întinse despre dreptū, anticitățī și științe. Pe lăngă unū talentū vioiū, mai erea dotatū cu imaginațiune puternică, cu minunată putere de simțire, c'unū zelū căldurosū și cu uă extraordinară tăria de opiniuni. Elū scrisse peste xx de tractate, între care *Apologeticum*, *De idololatria*, *De spectaculis*, *Ad nationes*, *Adversus Iudæos*, *De patientia*, *Ad martyres*, *De baptismo*, *De pœnitentia*, *De monogamia*, *De pudicitia*, *De anima*, *De resurrectione carnis*, *De jejunio adversus psychicos*, *De superstitione sæculi*, *De trinitate*, *De paradiso* și altele, într'uă limbă cam aspră și puținū curată, dër în care admirămū ardorea pasiunii, vehemența limbajului, adăncimea și originalitatea cugetărilor.

ARNOBIU din orașulū Sica (Africa) se distinse ca profesorū de elocință pe la anulū 301 p. Cr.¹ Spre a proba că merită să fiă prenumăratū printre creștini și spre a'și arăta sinceritatea credinței, elū compuse vii cărți în contra gentililor², intitulate *Adversus gentes*, operă plină de știință, cu idei filosofice, c'unū stilū ironicū, dër într'uă limbă aspră, care aparține decadinței.

M. MINUCIU FELICE, africanū și păgănu convertitū, trăi pe la anulū 230 și scrisse întru susținerea creștinilor, sub formă de dialogū și cu idei ingenioșe, tractatulū apologeticū intitulatū *Octaviū*.

1. Și muri la 326 p. Cr.

2. Prin *gentiles* se înțelegeau toți aceia, care nu aparțineau religiunii creștine.

L. Celiu LACTANTIU *Firmianu*, născut în Africa, pe la anul 250, fu martur la persecuțiunile creștinilor sub Dioclețian, apoi la triumful nouei religii sub Constantin-cel-mare, și muri la Treviri (Trèves) pe la anul 330 p. Cr. Pe când profesa retorica în Galia, la curtea imperială, Dioclețian îl chiamă la Nicodemia ca să predă elocința, în anul 326, ér mai în urmă Constantin îl alege ca preceptor pentru fiul său Crispus. De și fusese păgân, Lactantiu îmbrățișă creștinismul (300 p. Cr.), fu școlarul lui Arnobiu și cel mai strălucit dintre apologistii latini. El nu compuse discursuri, ci — cu mult talent și vastă erudiție, într-un stil imitat după anticitatea clasică — scris tractate de morală dogmatică și *Institutionum divinarum* libri VII, în care combate persecuțiunile și apără religia creștină în contra defăimării adversarilor ei. Sf. Ieronim l'a numit «Ciceronele creștinătății».

Tasciu Ceciliu CIPRIAN, fost episcop la Carthage, orașul său natal, fu admiratorul lui Tertulian și muri ca martir în anul 255 p. Cr. El scris *LXXXI Epistolæ*, într-un stil clar, dér aspru și declamator, cu bogate considerațiuni politice, de uă valoare specială pentru istoria și arheologia.

În secolul IV, străluciră următoarele talente, care eclipsară pe toți predecesorii, prin vastitatea doctrinelor și forța de a le espune :

SF. IERONIM¹ se născu la Stridone (Dalmația) în anul 330 și muri la 420 p. Cr. Dotat cu uă puternică imaginație, erudit în literatura sacră și profană, el fu cel mai original dintre părinții bisericii occidentale. Certurile religioase, la care luă parte ; pribegirile depărtate ce în-

1. A se vedé *Istoria filosofiei antice*, pag. 441-442.

treprinse ; viața'i austeră și retrasă, pentru care fu numită «părintele pustiei» ; în fine contrastul dintre sgomotul orașelor și liniștea singurătății contribuiră a'i nutri spiritul, a'i escita imaginațiunea, a da uă nouă forță entusiasmului ce poseda de la natură. Ast-felū escelă nu numai ca autorū alū traducerii în latinesce a *Bibliei*, cunoscută sub numele de *Vulgata* și adoptată pentru serviciul bisericii occidentale, dēr și ca doctū comentatorū alū sfintelor scripturī. Elū ne-a mai lăsatū cxvi *Epistolæ*, scrise într'ua limbă corectă și cu stilū îngrijitū, împreună cu *Cronica* episcopului Eusebiū Pamfiliū, tradusă în latinesce și continuată de dēnsulū pēnē la anulū 378 p. Cr.¹.

SF. ILARIU, episcopū în Poitiers, născutū cam pe la finele seculului III și mortū pe la anulū 370, fu pentru biserica occidentală ceia-ce Sf. Atanasiu fusese pentru cea orientală în contra arianismului². Înălțimea cugetărilor și forța cu care suntū exprimate aū făcutū pe Sf. Ieronimū sē'lū numescă «Rodanulū³ elocinței latine». D'ua extremă violință suntū *invectivele* adresate împēratului Constanțiu și *polemicele* susținute cu Ausențiu, episcopū arianū din Milanū, căruia îi urmă sf. Ambrosiu. Traetatu'i *De trinitate* a precisatū înțelesulū credinței catolice despre acestū misterū.

SF. AMBROSIU, fiulū prefectului romanū din Galia meridională, se născu la Treviri în anulū 340 și muri, ca episcopū la Milanū, în anulū 398 p. Cr. Formatū în scōlele din Lyon, elū se

1. A se vedē § 64, la pagina 136 de mai susū.

2. Sf. Atanasiu, episcopū în Alesandria (mortū la 373 p. Cr.), deveni celebru prin pietatea și zelu'i evangelicū, dēr mai cu sēmă prin combaterea eresiei lui Arius, care susținea că fiulū lui dumnezeū nu ē de aceeași natură cu tatălū, adică nega dogma *homoousia*. Cf. *Istoria filosofiei antice*, pag. 431.

3. Riulū Ronulū din Francia.

distinse ca avocat, apoi ca procurator al Liguriei. La mórtea lui Ausențiu, pe când episcopii se adunaseră ca se'l desemne succesorul, exclamațiunea unui copil, care numi pe Ambrosiu, fu de toți considerată ca vocea lui dumnezeu. Ambrosiu, primind uă așa de grea misiune, și-o îndeplini cu zel și stăruință: astfel luă parte activă, mai cu sēmă ca împăciitor, la desbinările care turburau imperiul de apus¹. Ca om, se distinse prin virtuți înalte; ca orator religios, prin grația și dulcēta stilului; ca scriitor, compuse mici, dēr interesante tractate sub titlurile *De fide*, *De spiritu sancto*, *De poenitentia*, *De mysteriis*, *De virginitate*, *De bono mortis*, *De paradiso* și alte opusculer dogmatice, practice și esegetice (precum *De officiis ministeriorum*), la care trebuie să se adauge frumosul imn coral *Te Deum laudamus*.

Sf. Aureliu AUGUSTINU se născu în orașul Tagastu din Numidia (Africa) la anul 354 p. Cr. După ce și termină studiile filosofice în scólele din Madaura și Cartaginea, deveni un manichean infocat². Simacū il trāmise la Milanū ca să profeseze elocința. Aci fu convertit la creștinism de către sf. Ambrosiu în anul 387, apoi se întórse în patriă, deveni episcop la Ipona în 405, conduse biserica creștină din Africa și muri în anul 430 p. Cr., pe când Vandali împresura Cartaginea. Agitări-le vieții lui, talentul oratoric, știința teologică se vedesc la tot pasul în variatele opere, în care discută cestiuni de metafizică, de istorie, de archeologie, de arte și moravuri. Astfel scrise despre musică, despre memorie și despre cauzele decadinței imperiului roman, și

1. Se scie că el nu voi să primescă pe împăratul Teodosiu în catedrala din Mediolanum (Milan), pēnē nu și va recunoșce și espia pēcatul măcelării din Tesalonica.

2. Despre manicheism, cf. *Istoria filosofiei antice*, pag. 351.

apoi tractate în contra eresielor, predicii și lucrări filosofice, intitulate *De quantitate animi*, *De vera religione*, *De nuptiis et concupiscentia*, *Da natura et gratia*, *De gestis Pelagii*, *De corruptione et gratia* (contra Iulianum), *De predestinatione sanctorum*, *De ordine*, *Quæstiones octoginta*, *De veritate*, *De libero arbitrio*, *Contra Faustum*, etc. Doctrina lui despre grația divină și liberul arbitriu a dat naștere unor desbateri furtunoase. Din această mulțime de opere, mai însemnate sunt *Confessiones*¹, istoria vieții lui trecute și prezente, și *De civitate dei*, apologia a providinței divine. Dintre părinții bisericii catolice, unii îl întrec prin erudițiune, prin puritatea stilului și a gustului, dar nimeni ca dânsul nu cunoște secretul de a pătrunde inima și de a întări în om credința religioasă².

SALVIANU, născut la Colonia seă la Treviri, fu preot la Marsilia și în anul 450 p. Cr., când corupțiunea clerului ajunsese la culme, întreprinse a scrie *De gubernatione dei* libri VIII, în care depinge cu știință starea administrațiunii, organismul și moravurile epocii. Asemenea i se apreciază scrierile *De providentia* și *De spectaculis*. El trăi pînă după anul 471 p. Cr.

§ 69. — Laudabil, pentru mulțimea cunoscințelor filologice și archeologice, sunt comentariii și gramatici propriu zise, care, de sub Antonini pînă la căderea imperiului roman din apus, feriră în cât-va limba latină de uă completă stricare.

AULU GELIU se născu în Roma, pe la 125 p. Cr., studiază sub T. Castriciu și Sulpiciu Apollinaris³, apoi plecă la Atena, unde deveni amic

1. După exemplul cărora Jean Jacques Rousseau își scrisese faimosele *Confessions*.

2. A se vedea *Istoria filosofiei antice*, pag. 442-447.

3. A se vedea nota 1 la pag. 26 și pag. 130, 141 de mai sus.

cu academicul Taurus și cinicul Peregrinus¹, cu retori Herodes Atticus² și Cornelius Fronto³. Intorcându-se la Roma, fu numit centumvir, trăi în strînse relațiuni cu filosoful Favorin din Arles⁴, înflori ca retor și ca compilator pe la anul 160 p. Cr., sub Antonin Piul, și muri pe la 175 p. Cr., sub regnul lui Marcu Aureliu. El scrisse *Noctes atticæ* în 20 cărți, culegere foarte valoroasă de observări istorice, gramaticale, științifice și archeologice, adunate pe timpul aflării lui în Atena din opere grece și latine, cu a căror citire își petrecuse nopțile de iernă. Într'ênsele se găsesc notițe prețioase, cu toate că lipsesce începutul cărții vi și totă cartea VII, din care s'a păstrat numai indicele celor 15 capitule. Stilul este inegal, dér destul de curat.

CENSORINU, gramatic de pe la anul 238 p. Cr., este autorul unei opere erudite și interesante pentru filologie, intitulată *De die natali*, adică despre ziua nașterii omului și despre influința ce genii și astrele esercită asupra destinelor umane. Stilul e amestecat cu vorbe neclasic și construcțiuni noi, dér scrierea e foarte prețioasă prin amênunțele ce dă despre cronologie și despre istoria calendarului.

Aureliu MACROBIU Ambrosiu Teodosiu, «vir consularis et illustris», născut în Grecia, înflori pe la anul 395 p. Cr., ca gramatic și filosof neo-platonic. El trăi sub Onoriu și Teodosiu II pên pe la 435 p. Cr. și, pentru instruirea fiului său Eustatiu, scrisse: I^o două cărți de *Comentarie* despre *Somnium Scipionis*, cu care Cicerone își termină opera *De republica*: enciclopedie în care autorul resumă toate cunoscințele epocii

1. A se vedé *Istoria filosofiei antice*, pag. 408 și 427.
2. A se vedé *Istoria filosofiei antice*, pagina 407.
3. A se vedé § 66 de mai sus, la pagina 140.
4. A se vedé *Istoria filosofiei antice*, pag. 363.

despre astronomia, fizică ceréscă, cosmologia și metafizică. Macrobiu se arétă discipulú convinsú alú scólei neo-platonice, adoptándú trinitatea lui Platone¹, nedistrugerea materiei și esplicarea mitologiei păgâne prin deificarea fenomenelor fizice ;—II°) uă culegere de observări despre felurite subiecte sciințifice, intitulată *Saturnalium conviviorum* libri VII, sub forma unui dialogú ținutú în sêrbătorile saturnale : operă prețioasă pentru cunóscerea moravurilor și anticităților². Macrobiu estrage din autorii greci, compiléză pe Aulu Geliu, pe Seneca și pe Plutarcú. Luí i-se maí atribuie uă scriere despre deosebirea și analogia dintre vorbele grece și latine, cáreia unui criticí îi daú ca autorú pe irlandesulú ERIGENA din seculú IX.

Marcianú Felix CAPELA din Madaura (Nimidia), care înflori între anii 456-474 p. Cr., scrise, într'unú stilú afectatú și c'ua limbă neglesă, unú felú de enciclopediá în IX cărți, dintre care cele duoé d'ântaiú pórtă titlulú ciudatú : *De nuptiis philologiæ et Mercurii*, lucrare filosofico-alegorică, cáreia i-se presupune unú înțelesú misticú. Ea servă ca întrodúcere la cele-l-alte VII cărți, care tractéză *De septem artibus liberalibus* (gramatica, logica séú dialectica, retórica și poetica, geometria, aritmetica, astronomia, musica). În cartea VIII, unú capitulú se ocupă cu astronomia și este intitulatú *quod tellus non sit centrum om-*

1. Tatálú, divinitate creatóre ; muma, materia modelată, și fiulú, produsulú creațiunii, universulú.

2. Cartea I se ocupă cu sêrbătorile greco-romane, cu calendarulú și modificările luí ; a II e uă culegere de anecdote, glume și amênunțe despre moravurile domestice ale Romanilor ; cărțile III-IV suntú unú comentariú despre opiniunile religiose și filosofice ale luí Vergiliú ; a V uă paralelá între Omerú și Vergiliú, cu împrumuturile ce poetulú romanú a făcutú epiculú grecú ; a VI arétă ceia-ce Vergiliú datoresce poetilor Eniu, Neviu, Luciliu, Lucretiu, etc. ; a VII e imitatá dupá scrierea luí Plutarchú *Probleme symposiace*, cu cestiuni de fizică și logică.

nibus planetis, ceia-ce a sugeratŭ lui Copernic ideia despre sistema lui asupra lumii. Acestă scriere, în care prosa alternă cu versurile, merită să fiă citată pentru vasta'î erudițiune. Elŭ mai compuse și uă lucrare intitulată *Satyricon*, tipărită de mai multe ori în evulŭ mediŭ.

NONIU MARCELŬ din Tibure scrise uă însemnată lucrare gramaticală, *De proprietate sermonis*, cu multe estrase din autorii vechi, ale căror opere nu ni s'au păstratŭ.

ELIU DONATU trăi pe la anulŭ 354 p. Cr., fu învățatorŭ lui Sf. Ieronimŭ și scrise : mai ântâiŭ «*De litteris syllabisque, pedibus et tonis ars sive editio prima*» și «*De octo partibus orationis ars sive editio secunda*», formândŭ amênduoë prima gramatică sciintifică (*ars grammatica*), compusă în limba latină și întrebuițată în scôlele evulŭ mediŭ ; apoi *De barbarismo, solæcismo et tropis* ; în fine, «*Scholia in Terentii opera*», ađi fôrte alterate.

TIBERIU CLAUDIU DONATU întreprinse a comenta operele lui Vergiliu, completândŭ pe Marcu Valeriu Probu.

Sestu POMPEIU FESTU, gramaticŭ de pe la finele seculului IV, înflori pe la anulŭ 396 p. Cr., și compilă unŭ *Commentarium artis Donati* în XXXI secțiunî, intercalândŭ fragmente interesante din vechii scriitori și diferite noțiuni despre limba latină¹. Elŭ mai compilă, în XXI cărți, scrierea lui Marcu Veriu Flacu *De verborum significatione*, formândŭ uă prescurtare considerată ca primulŭ dicționarŭ latinŭ, fôrte valorosŭ pentru cunôscerea limbii și anticităților romane.

Flaviu Sosipatru CARISIU din Campania trăi

1. Prima edițiune a scrierilor lui S. Pompeiŭ Festu apăru în Lipsca, la 1820, publicată de Fr. Lindemann.

sub împăratul Onoriu, se distinse pe la anul 411 p. Cr. și scrisese *Institutiones grammaticæ ad filium*, în v cărți, din care nu posedăm pe deplin începutul și sfârșitul.

DIOMEDE compuse *De oratione, partibus orationis et vario rhetorum genere* libri III.

PRISCIANU, pe lângă poemele-i menționate¹, scrisese pentru școlă XVIII cărți de *Comentarie asupra gramaticii*, cea mai întinsă scriere din anticitate despre principiile limbii latine. Primele 16 cărți se ocupă cu părțile cuvântului, ultimele 2 cu sintasa². El a scris și alte mici tractate filologice, făcând diferite traduceri din grecesce³ și un comentariu gramatical pentru primele 12 versuri din fie-ce carte a *Eneidei* lui Vergiliu.

Mauru SERVIU *Onoratu* comentă pe Vergiliu pe la anul 400 p. Cr., scrisese uă *Grammatica* și compuse, ca operă mai însemnată pentru citire, *Centimetrum sive ars de centum metris*.

Flaviu MALIU *Teodoru*, consul în anul 399 p. Cr., ne-a lăsat un tractat *De metris*, érá VICTORIUS de pe la jumătatea seculului v un mic tractat de aritmetică, intitulat *Calculus*.

Publiu CONȘTIU, de pe la jumătatea seculului v, scrisese *De duabus orationis partibus, nomine et verbo* și *Ars sive de barbarismis et metaplasmis*, plină de noțiuni interesante despre starea cunoștințelor gramaticale în această epocă.

§ 70. — Științele matematice fură și dênsele cultivate.

Iuliu FIRMICU MATERNU, născut în Sicilia, avocat sub Constantin-cel-mare, scrisese, în

1. A se vedé pagina 133 de mai sus.

2. În evul mediu, teologul saxon Raban Maurul făcând uă prescurtare, care servi pentru studiul limbii latine.

3. Edițiunile principale sunt: a lui J. Lindemann (Lipsia, an. 1818) și a lui A. Krehl (Leipzig. 1819-1820, 2 vol.).

anul 340 p. Cr., *Matheseos* libri VIII¹, lucrare ală carei coprinsă nu corăspunde titlului, căci vorbește despre influința stelelor asupra vieții și destinelor umane, ocupându-se exclusivă cu astrologia (maiă cu sémă judiciară) după doctrinele Egiptului și Babilonianilor, cum fuseseră espuse de Petosiris, Necepso, Abraham și Orfeu, pe care-i citéză. Ast-felă, vorbindă despre influința siderală asupra dispozițiunilor intelectuale ale omului, dice : «dăca s'a născută sub influința lui Mercuriă, se va aplica la astronomiă; sub a lui Marte, va îmbrățișa meseria armelor : sub a lui Saturnă, se va dá la sciința alchimiei» (lib. III, 15). Acéstă operă depre astrologiă sémăná cu *Astronomica* lui Maniliu, pe care Firmică se pare că n'o cunoscea.

MODESTU, pe la anulă 270 p. Cr., compuse scrierea *De vocabulis rei militaris* ad Tacitum Augustum.

Esistă asemenea diferite tractate și culegeri de prescurtări, cunoscute sub numele generică de *Auctores gromatici sive rei agrimensoriae*, ai căror autoriă suntă SICULU FLACU, Iuliu FRONTINU, *Aggenă* UBRICU, FAUSTU, DOLABELA, IGINU *gromaticulă*.

FLAVIU VEGETIU *Renatu*, născută la Roma, înflori pe la anulă 380 p. Cr. și scrise «*Institutio-num rei militaris* libri v ad imperatorem Valentinianum II», prescurtare estrasă din comentariiele lui Catone, Celsu, Paternu, Frontină și al-tora. Autorulă tractéză despre recrutarea și instruirea soldaților romani, despre întocmirea legiunii, despre arme și machine de resbelă, despre ataculă și apărarea cetăților, etc., citândă părți din constituțiunile imperatorilor Augustă, Traiană și Adriană, relative la milităriă. Ea e cea maiă bună din lucrările sciințifice greco-la-

1. Tipărită pentru prima óră în Venezia la 1497.

tine despre tactică, fiindu recomandabilă prin simplitatea stilului.

§ 71. — *Caiu Iuliu SOLINU*, care înflori în secolul III, pe la 211 p. Cr., estrase după Pliniu *Rerum memorabilium collectanea*, într'ua limbă presărată de barbarisme. Scrierea a fostu revădută și publicată chiaru de autoru, sub titlul de *Polyhistor*: într'ensa se găsească și câte-va documente etnografice destulă de interesante.

§ 72. — *Celiu AURELIANŪ* din Lida (Numidia), născutu la 180 și mortu la 240 p. Cr., compuse opere medicale, numite *Tardarum sive chronicarum passionum libri VIII* și *Celerum sive acutarum passionum libri III*, care n'aũ valoare de câtu ca prescurtări după Pliniu-celũ-betrãnu și din opere perdute ale medicilor greci. Stilulũ e aspru și emfaticũ, dér lucrarea se considerã ca sorginte de cãpeteniã pentru cunoșcerea scõlei și sistemei metodiste¹.

Pliniu VALERIANŪ din Como scrise v cãrți *De re medica*, în mare parte estrase din *Istoria naturalã* a lui Pliniu.

De la *TEODORICU Priscianũ* din secolulũ IV posedemũ IV cãrți *De morbis*, despre medicina domesticã, despre bólele feminine și despre câte-va experimente de fizicã: compilare într'unũ stilũ mediocru, plinã de superstițiunĩ și de prescrierea unor vindecãri ridicule.

Cn. Marcelu EMPIRICU din Burdigala, mediculũ împãratului Teodosiũ I, ne-a lãsatũ *Medicamentorum liber*: culegere de recepte, estrase în cea mãi mare parte după Scriboniu Largu Designianũ.

LUI *PUBLIU VEGETIU Renatũ* (care nu trebuie confundatũ cu Flaviu Vegetiu Renatu) i-se atribuie operã despre sciința veterinarã, intitulatã

¹. A se vedé *Istoria filosofiei antice*, pag. 363.

Mulomedicina sive *De arte veterinaria* libri IV, despre care se crede că ar fi uă traducere după *Ipiatria* grécă, făcută de unŭ monachŭ italianŭ între seculii XII și XIII.

§ 73. — In ramura economiei domestice și rurale, se distinseră cei următori :

PALADIU RUTILIU *Tauru Emilianu*, autorulŭ opereŭ *De re rustica* libri XIV. In cartea I, dă precepte generale despre agricultură și, pêne la a XII, enumără ocupațiunile și lucrările de preste anŭ (consecrându fiă-cărei luni câte uă carte), ér în cărțile XIII și XIV (ultima scrisă în versurŭ elegiace) tractéză despre cestiuni agricole și meteorologice. Materia e compilată după Columela, Vitruviu și scrierile perdute ale lui *Martialŭ* GARGILIU. Stilulŭ e simplu, dér incorectŭ.

De la *Celiu* APICIU, care înflori pe la anulŭ 224 p. Cr., ne-aŭ rămasŭ x cărți *De re culinaria* (*coquinaria*) sive *De opsoniis et condimentis*, atribuite unuŭ scriitorŭ CELIU din secululŭ III, care își intitulase opera «Apiciu» după numele celui mai renumitŭ mâncăciosŭ alŭ timpuluŭ¹. Stilulŭ este incorectŭ și înșesatŭ de barbarisme.

§ 74. — Dreptulŭ romanŭ primi unŭ aspectŭ cu totulŭ nouŭ sub Adrianŭ. Mai mulți jurisconsulți dobândiră reputațiune și participară la conducerea afacerilor, ajungându pêne la cele mai înalte demnități ale curții și ale statuluŭ. Sentințele lor primiră sanctiunea imperială și fură considerate ca esplicațiuni și completări legislative. Statue, tabele, inscripțiuni perpetuară memoria serviciilor aduse de ei legislațiunii și sciinței dreptuluŭ. Ast-felŭ, în anulŭ 131 p. Cr., Adrianŭ însărcină pe SALVIU JULIANU să culégă tóte edictele pretorilor, care se mai puteau încă

1. *Juvenalis Satirarum* liber XI. 3.

aplica, sã adauge altele noi și sã formeze uã carte menită a servi ca normã stabilã pentru judecãtorii în distribuirea justiției. Iulianũ terminã lucrarea și o intitulã *Edictum perpetuum*: împãratulũ o sancționeazã și îi dã puterea de lege, în virtutea unui senatus-consultũ.

Titu GAIU, pe la jumãtatea secolului II. deveni celebru prin escelenta lui lucrare despre dreptulã civilã, intitulatã *Institutionum* libri IV.

Sestũ POMPONIU, care înflori totũ pe la anulũ 150 p. Cr., scrise «*De origine juris et omnium magistratum et successione prudentium*», din care ne-a rãmasũ unũ fragmentũ.

Emiliu PAPINIANU, nãscutũ la Beneventũ în anulũ 143, studiã filosofia stoicã, înflori ca jurisconsultũ sub Comodũ, fu prefectũ alũ pretoriului sub Septimiu Severũ, în fine decapitatũ la anulũ 212 p. Cr. din ordinile lui Caracala, fiindũ cã nu voise a-lũ lãuda pentru omorirea fratelui sãu Geta. Din numeroasele lui opere, peste 600 fragmente se gãdescũ în *Institute*, în *Corpus juris* și în alte culegeri. Teodosiu-celũ-tãnãrũ prescrisese ca opiniunea lui Papinianũ sã aibã preponderanțã în tãte cestiunile controversate.

Domitiu ULPIANU, originarũ din Tirũ și elevulũ lui Papinianũ, se distinse de tãnãrũ prin scrieri de jurisprudințã, fu prefectũ alũ pretoriului sub Elagabalũ și *præfectus annonæ* la 222 p. Cr., sub amicu lui Alesandru Severũ, dãr ucisũ de soldați pã la 228. *Digestele* coprindũ 2500 extracte din operele lui Ulpianũ, folositãre prin soluțiunile practice date cestiunilor contențioase, prin claritatea și concisiunea stilului.

Juliu PAULU, nãscutũ la Padova, celũ mai fecundũ dintre jurisconsultii romani și care, ca și Ulpianũ, fu omoritũ în anulũ 230 p. Cr., scrise¹

1. Pe la anulũ 976 (223 p. Cr.)

despre elementele dreptului, sub titlul de *Sententia recepta ad filium*.

Ereniu MODESTINU, elevul lui Ulpian și profesorul lui Maximin-cel-tâneru, dete uă nouă strălucire jurisprudenței clasice pe la anul 231.

Constitutiones imperatorum ținură locu de sentințe juridice, îndreptându și completându culegerile numite *Edictum perpetuum*, *Codex gregorianus*¹, *Codex hermogenianus*², *Codex theodosianus*³, *Novellæ* (constitutiones), *Codex justinianus*⁴, care împreună formară unu mare *Corpus juris*.

§ 75. — *Itineraria* ereau de două feluri :

I. Desemnuri topografice ale provinciilor, pentru împerași și armate, cum este *Tabula Peutingeriana*, ast-felū numită după primu'i posesorū Peutinger, anticarū din Augsburg (1540) și ađi proprietate a bibliotecii imperiale din Viena. Acestă cartă, descoperită la Spira pe la 1500, într'ua vechiă bibliotecă, de către Conrad Celtes, coprinde toate căiele militare ale imperiului și este unu monumentū din cele mai interesante ale anticității. Ea este considerată ca uă copią din secululū alū XIII, după uă cartă geografică a imperiului romanū făcută sub Septimiu Severū (222-235) și decopiată la începutulū seculului v (406) p. Cr.).

II. *Itineraria scripta*, destinate pentru orientarea comandanților, călătorilor și magistraților, indicându locurile mai însemnate, căiele și distanțele, calculate după stațiuni seū conace (*mansiones*), însoțite de uă descriere figurată a situațiunii și de notițe topografice. Ast-felū este *Iti-*

1. Numită ast-felū după numele culegătorului. Intr'ensulū se coprinde 70 legi dintre anii 196-295 p. Cr.

2. Intitulatū după numele culegătorului și coprinde 38 legi dintre anii 290-365.

3. Publicatū în anulū 1188 de la fundarea Romei (435 după Cristū) din ordinile împăratului Teodosiu II.

4. Intitulatū după numele împăratului Justinianū.

nerarium Antonini Augusti, începută de sub Iuliu Cesare și continuată până la anul 1113 (360 p. Cr.)¹. În partea I (itinerariul provinciilor) se arată căile de la Tignis (Mauretania) până la Alexandria, cele din Sardinia, Corsica și Sicilia, de la Milană până la Rhegium, apoi din Roma până în Egipt și în Libia, și de aci în Asia prin Pont, Capadocia, Siria până la Dunăre și înainte prin Panonia, Galia cisalpină până la Roma prin altă direcțiune, în fine de la Milană spre Galia și Germania, spre Galia și Spania. În partea II (itinerariul maritim) se arată cotele Siciliei, Sardiniei, Spaniei și Galiei, stațiunile și porturile, cu insulele din Mediterana.

De mai mică importanță sunt :

Compendiul de cosmografie al lui Iuliu ONORIU s'eu Onoratu, făcută pe la anul 300 p. Cr. de ETICU ISTRU, care înflori până după anul 360.

Un tractat corografic *De regionibus urbis Romæ* din secolul IV și V.

Uă descriere de riuri, mări, munți, etc., menționată de poeți și atribuită lui Vibiu SEQUESTRU.

În fine, *Notitia dignitatum* utriusque imperii : almanac de stat, întocmită puțin în urma lui Teodosiu-cel-mare, interesantă din punct de vedere archeologic.

---

1. Publicată pentru prima oară la 1512 de H. Estienne.

TABLA MATERIEI.

Introducere.

Pagina

- § 1. Epocile literaturii latine 3

EPOCA I.

- § 2. Rezumat istoric 3
§ 3. Cultura romană în prima epocă 4
§ 4. Starea limbii latine 4

POESIA.

- § 5. Primele produceri poetice: I^o *axamenta* (carmen salliare), *indigitamenta*, *carmen arvale*, *carmina*, *oracula* (*vaticinia*), *cântece triumfale* și *de măsă*, *næniæ* (bocete), *inscripțiuni funebre* 6
II°. resturi din producerile *didactice* 9
III°. primele opere *dramatice*: «*fescenninæ*, *saturæ*, *atellanæ* (*fabulæ*)» 9
IV°. resturi din legende epice 10

PROSA.

- § 6. *Istoria*. — Documente publice și private: *commentarii regum* (*descriptio classium*), *leges regiæ*, *libri sibyllini*, *imagines majorum*, *stemma*, *table triumfale* și *scuturi votive*, *columna rostrata*, *annales pontificum*, *libri magistratuum*, *libri linteii*, *fœdera* 10
§ 7. *Jurisprudența*. — *Leges centuriatæ*, *plebiscita*, *se-*

<i>natusconsulta, leges decemvirales (sive XII tabularum), jus claudianum et flavianum, codex papirianus . . . . .</i>	12
--	----

EPOCĂ II.

§ 8. Resumată istorică	14
§ 9. Gradulă culturii romane	14
§ 10. Starea limbii latine	15

POESIA.

§ 11. <i>Lirica, epopea și drama</i>	16
Liviu Andronic (dramatică, lirică)	16
Cneiu Neviu (dramatică, epică)	17
Quintu Eniu (epică, dramatică, didactică)	19
Marcu Pacuviu (poetă tragică)	21
Luciu Attiu (dramatică, didactică)	22
Liciniu Imbrex, Atiliu, Turpiliu, Trabea, Luscii	22
X M. Acciu Plaută (poetă comică)	23
Ceciliu Stațiu (poetă comică)	24
X P. Terențiu Afer (poetă comică)	24
F. Dorsenu, L. Afraniu, Tiținiu, Quintiu Atta, Q. Noviu, L. Pomponiu (comedia togată)	26
§ 12. <i>Satura</i> .— Caiu Luciliu (satirică)	26
§ 13. <i>Poesia didactică</i> .— T. Lucrețiu Caru	27

PROSA.

§ 14. <i>Istoria</i> .— Primele documente: <i>annales (chronicae), acta</i> (senatus, diurna, urbana, publica, civilia, bellica), <i>laudationes</i> , etc.	28
Q. Fabiu Pictor (istorică)	29
L. Q. Alimentu, C. Aciliu Glabrio, Claudiu Postumiu Albinu, Serviu Fabiu (Pictor).	29
L. Calp. Pisone Frugi, Aulu Postumiu, Albinu, Casiu Emina, Semproniu Aseliu, Caiu Faniu	29
L. Scriboniu Libo, L. Celiu Antipater, L. Corn. Sisena, C. Sempr. Tuditanu, Q. Cl. Quadrigariu, Q. Val. Antias, Liciniu Macer	29

	Autobiografi: M. Emiliu Scauru, P. Rutiliu Rufu, Q. Lutațiu Catulu, Corneliu Sylla	30
§ 15.	<i>Elocința</i> .—Apiu Claudiu Cecu, M. Corneliu Cetegu, M. Porciu Catone, Scipione Africanulă, Caiu Leliu, Tib. Sempr. Grachu, cu fiii lui Caiu și Tiberiu Grachu, L. Papiriu Fregelanu, L. Emiliu Macedoniculă, Q. Ceciliu Metelă, Serviu Sulpiciu Galba, C. Scriboniu Curione, M. Emiliu Scauru, Q. Lutațiu Catulu, Q. Căciliu Numidiculă, Marcu Silanu, Caiu Memiu, Luciu Liciniu Crasu, Marcu Antoniu, C. Iuliu Cesare Strabone	30
§ 16.	<i>Filosofia</i> .—Carneade, Diogene, Critolau	31
§ 17.	<i>Jurisprudența</i> .—Sestu Eliu Petu, M. Porciu Catone, Publiu Muciu Scevola, Quintu Muciu Scevola, Quintu Publiu Muciu Scevola, M. Iuniu Brutu, M. Maniliu, Sulpiciu Rufu	32
§ 18.	<i>Gramatica</i> .—Crates din Mallos, Spuriu Carviliu	33
§ 19.	<i>Economia rurală</i> .—Marcu Porciu Catone	33
§ 20.	Transițiunea la epoca de aură	35

EPOCA III.

§ 21.	Resumată istorică	37
§ 22.	Gradulă culturii romane	37
§ 23.	Starea limbii latine	38

POESIA.

§ 24.	<i>Poesia lirico-elegiacă</i> .—C. Valeriu Catulă	39
	Valgiu Rufu, C. Corneliu Galu (Pomponiu Gauriculă, Masimiană Galu Etrusculă)	41
	Albiu Tibulă (elegiacă)	42
	Sestu Aureliu Propertiu: <i>eroida</i>	44
	Publiu Ovidiu Nasone (elegiacă, didactică)	45
	Albu Ovidiu Joventinu (elegiacă)	49
	Iuliu Montanu, Proculu, Capela, Fontanu (eleg.)	49
	Calvu, Fabulă, Ceciliu, Cornificiu (lirici)	49
	Leviu, Cina, Ostiu, Memiu, Tițiu Septimiu, Valeriu Catone, Basu (elegiacă)	49
	Quintu Orațiu Flacu (lirică, didactică)	49
	L. Pedone Albinovanu (elegiacă, epică)	53

§ 25.	<i>Epopea.</i> — Cn. Matiu, P. Terențiu Varone Atacinulă C. Asiniu Polione, Luciu Variu, Valgiu, C. Rabi- riu, Furiu Bibaculu (epicî)	53
X	Publiu Vergiliu Marone (epicū, didacticū)	54
§ 26.	<i>Poesia didactică.</i> —Emiliu Macer, M. Maniliu, Cesare Germaniculă, Grațiu Faliscu <i>Lucretius</i>	58
§ 27.	<i>Satira.</i> — Valeriu Catone	59
§ 28.	<i>Drama.</i> — C. Melissus, Valgius, L. Pomponiu, Q. Neviu. Mime și pantomime	59
	Decimu Iuniu Laberiu	59
X	Pulbiu, Siru, Cn. Matiu, <u>Iuliu Cesare</u> , C. Asiniu Polione, Octaviană Augustă, Mecenate, Luciu X Variu, Ovidiu	60

PROSA.

§ 29.	<i>Istoria.</i> —Caiu Iuliu Cesare	61
	Caiu Salustiu Crispu	62
	Cornelius Nepos (Emiliu Probu)	64
	Trogu Pompeu	65
	Titu Pomponiu Aticu, Eliu Tuberone, L. Luceiu, Ortensiu, Marcu Brutu, C. Asiniu Polione, Octaviană Augustă, Vipsaniu Agripa	66
	Mesala Corvină, Fenestela	66
	Titu Liviu Patavinulă	66
	M. Veriu Flacu: <i>Fasti prenestini</i> . Augustă: <i>Mo- numentum ancyranum</i>	69
	Caiu Iuliu Iginu	69
§ 30.	<i>Elocința și filosofia.</i> —Luciu Cota, M. Corneliu Rufu, Caiu Liciniu Calvu, Antoniu, Crasu, Muciu Scevola (oratori)	70
	Q. Ortală Ortensiu (oratoră)	70
X	Marcu Tului Cicerone (oratoră, filosofă), ...	71
§ 31.	<i>Matematica.</i> —M. Vitruviu Polione	80
§ 32.	<i>Medicina.</i> —Arcagată, Ant. Musa, A. Corn. Celsu	80
§ 33.	<i>Jurisprudența.</i> — Aulu Casceliu, Aulu Ofiliu, G. Trebațiu Testa, P. Alfenă Varu, M. Antistiū Labe- one, C. Ateiu Capitone	81
§ 34.	<i>Gramatica.</i> — Rutiliu Lupu, M. Veriu Flacu	81
	Marcu Terențiu Varone (poligrafă)	82

EPOCA IV.

§ 35. Resumată istorică	84
§ 36. Gradul culturii romane	84
§ 37. Starea limbii latine	86

POESIA.

§ 38. <i>Poesia didactică</i> . — <i>Fabula</i> : Fedru	87
§ 39. <i>Satira</i> . — Aulu Persiu Flacu	88
Decimă Iuniu Juvenală	89
Luciliu Junior (didactică)	90
Sulpicia, Turnu, T. Arbiter Petroniu	91
§ 40. <i>Epigrama</i> . — Porciu Liciniu, Q. Lutașiu Catulă, L. Valeriu Edituulă, Caiu Luciliu, M. Terențiu Varone, Domițiu Marsulă	92
Marcu Valeriu Marțială	93
§ 41. <i>Poesia lirică</i> . — Cesi Basu, Pomp. Saturninu, Sestu Augurină, Vestrișiu Spurina, L. Paulă Pasienu, Q. Scevola, Pisone Calpurniu, Alfiu Avitu	94
§ 42. <i>Epopoea</i> . — Marcu Aneu Lucană	94
Caiu Siliu Italicu	96
C. Valeriu Flacu	97
Publiu Papiniu Stașiu	98
Caniniu Rufu	99
<i>Pervigilium Veneris</i> : Catulu Urbicariu, Luxorius și Vibia Chelidona	100
Arunțiu Stela. <i>Panegyricum Pisonis</i> . Saleiu Basu.	100
§ 43. <i>Drama</i> . — Luciu Aneu Seneca (tragedia)	101
Emiliu Scauru, Pomponiu Secundulă, Curiașiu Marternă	103

PROSA.

§ 44. <i>Istoria</i> . — Cremușiu Cordu, Aufidiu Basu, M. Serviliu Rufu, Fabiu Rusticu	103
Caiu Veleiu Paterculu, Valeriu Masimă	104
C. Corneliu Tacită	105
<i>De causis corruptæ eloquentiæ</i> . Justină, C. Suetoniu Tranquilu (biografă)	108

	Iuliu Obsequans	109
	Q. Curțiu Rufu. Impăratul Traianu	110
§ 45.	<i>Filosofia.</i> — Luciu Aneu Seneca	111
§ 46.	<i>Elocința.</i> — Casiu Severu, Domițiu Afer, Iuliu Africanu, Galeriu Tracalu, Vibiu Crispu, Iuliu Secundulă, Marcu Aneu Seneca	114
	M. Fabiu Quintilianu (gramatică)	114
§ 47.	<i>Jurisprudența.</i> — Masuriu Sabiniu, Semproniu Proculciu și școlile lor	116
§ 48.	<i>Gramatica.</i> — Q. Asconiu Pedianu, M. Valeriu Probu, Cl. Remniu Faniu Palemone	117
§ 49.	<i>Economia rurală.</i> — L. Iun. Mod. Columela	117
§ 50.	<i>Geografia.</i> — Marcu Vipsaniu Agripa, Pomponiu Mela	118
§ 51.	<i>Medicina.</i> — Scr. Largu Designațianu	118
§ 52.	<i>Matematica</i> — Sestu Iuliu Frontină	118
§ 53.	<i>Istoria naturală.</i> — Pliniu-celă-bătrănu	119
§ 54.	<i>Epistolografia.</i> — Pliniu-celă-têneră	121

EPOCA V.

§ 55.	Resumată istorică	123
§ 56.	Gradulă culturii romane	124
§ 57.	Starea limbii latine	124

POESIA.

§ 58.	<i>Epopoa.</i> — Claudiu Claudiană	126
§ 59.	<i>Poesia lirico-elegiacă.</i> — Dec. Magn. Ausoniu	127
	Emiliu Magnu Arboriu, Enodiu, Venanțiu Onoriu Fortunatu	128
	Aureliu Prudențiu Clemente	128
	Sf. Prosperă, Celiu Seduliu	129
	C. Soliu Sidoniu Apolinariu	130
§ 60.	<i>Poesia pastorală.</i> — Titu Iuliu Calpurniu	130
§ 61.	<i>Poesia didactică. Satira.</i> — Luciu Apuleiu	130
	Celiu Firm. Simposiu, Rufinu, Paladiu, Pentadiu	132
	Sulpiciu Lupereu Servastu, Prosperă Tirone, Lindinu	132
§ 62.	<i>Fabula.</i> — Flaviu Avianu	132

- § 63. *Metrica, geogr., agric., etc.* — Terențianu Maurulă,
A. Septimiu Serenu 132
Q. Serenu Samoniculă, M. Aureliu Olimpiu Neme-
sianu, Festu Rufu Avienu, Priscianu 133
Cl. Rutiliu Namațianu, Dionisiu Catone 134

PROSA.

- § 64. *Istoria.* — «*Historia augusta*»: Eliu Spartianu, Vol-
cațiu Galicanu, Trebeliu Polione, Fl. Vopiscu, Eliu
Lampridiu, Iuliu Capitolină. 135
L. Aneă Floru 135
Sestu Iuliu Africanulă 136
Amiană Marcelină. 136
Paulă Orosiu, S. Aureliu Victor, Sestu Rufu . . 137
Flaviu Eutropiu, Casiodoru M. Aur., Sulpiciu Se-
veră 138
Luciu Ampeliu 139
- § 65. *Elocința.* — Cl. Mamertină Major, Eumeniu, Naza-
riu, P. Octațiană Porfiriu, Cl. Mamertină Minor,
Deciă Magnu Ausoniu 139
Latinu Pacatu Drepaniu, Aquila Romanu, Iuliu Ru-
finianu, Fabiu Mariu Victorină 140
- § 66. *Epistolografia* — M. Corneliu Frontone, Q. Aure-
liu Simacă 140
Caiu Soliu Apolinariu Sidoniulă. 141
- § 67. *Filosofia.* — Luciu Apuleiu, Calcidiu 142
- § 68. *Religiunea.* — Aniciu Man. Sev. Boețiu 142
Magnu Aureliu Casiodoru 144
Q. S. Fl. Tertuliană, Arnobiu, M. Minuciu Felice. 145
L. Celiu Lactanțiu Firmiană, Tasciu Celiu Cipriană,
Sf. Ieronimă 146
Sf. Ilariu, Sf. Ambrosiu 147
Sf. Aur. Augustină 148
Salviană 149
- § 69. *Gramatica.* — Aulu Geliu. 149
Censorină, Aur. Ambr. Teod. Macrobiu (Iónă Eri-
gena). 150
Marciană Capela. 151
Noniu Marcelă, Eliu Donatu, Tiberiu Cl. Donată,
S. Pompeiu Festu, Flaviu Sosipatru Carisiu 152

	Diomede, Priscianu, Mauru Serviu Onoratu, Flaviu Maliu Teodoru, Publiu Consențiu	153
§ 70.	<i>Matematica.</i> — Iuliu Firmicu Maternu	153
	Modestu. Auctores gromatici (Siculu Flacu, I. Frontinu, Aggenu Urbicu, Faustu, Dolabela, Iginu Gromaticulu). Flaviu Vegețiu Renatu	154
§ 71.	<i>Istoria naturală.</i> — Caiu Iuliu Solinu	155
§ 72.	<i>Medicina.</i> — Celiu Aurelianu, Pliniu Valerianu, Teodoricu Priscianu, Cn. Marcelu Empiriculu	155
	Publiu Vegețiu Renatu.	155
§ 73.	<i>Economia rurală.</i> — Paladiu Rut. Emiliu, Marțialu Gargiliu, Celiu Apiciu	156
§ 74.	<i>Jurisprudența.</i> — Salviu Iulianu, T. Gaiu, S. Pomponiu, Em. Papinianu, Domițiu Ulpianu, Iuliu Paulu.	157
	Ereniu Modestinu. Constituțiunî și codice	158
§ 75.	<i>Statistica și geografia.</i> — «Tabula peutingeriana»	158
	Itineraria scripta: Antoninu, Iuliu Onoriu (Onoratu), Eticu Istru, Vibiu Sequestru. «Notitia dignitatum»	159
	Tabla materiei.	161

UNIVERSITATEA
CENTRALĂ
BUCUREȘTI

BIBLIOTECA CENTRALĂ
* București *

BIBLIOTECA
CENTRALĂ UNIVERSITĂȚII
BUCUREȘTI

DE ACELAȘI AUTORŪ :

Lei Bani

Fóia «Societății Românismulū» (în colaborare). 1870-1872	— —
Vięta și operele lui André Chénier (în <i>Transacțiuni literare și științifice</i>). 1872	— —
Originea și progresele luxului la Roma (ibid.). 1873 .	— —
Credințe, datine și moravuri ale poporului românū. (Prefața de d. Al. Odobescu). 146 pagine. 1874 . . .	3 —
Cercetări asupra Proverbelor române. 107 pagine. 1877	2 —
Ciceronis Oratio pro M. C. Marcello (pentru clasa VII liceală). 68 pagine. 1878	1 50
Noțiuni despre Colindele române. 123 pagine. 1879 .	2 —
Tractatū de Versificare latină: <i>Prosodia</i> (partea I) cu Ovidii <i>Amores</i> testū adnotatū (pentru clasa IV gimn.) 126 pagine. 1879	3 —
Tractatū de Versificare latină: <i>Metrica</i> (partea II) cu noțiunī de <i>Istoria literaturii latine</i> (pentru clasele VI-VII liceale). 131 pagine. 1880	2 50
Vięta și operele lui Eufrosinū Poteca. 84 pagine. 1883	1 50
Petrea Crețulū Solcanū, lăutarulū Brăilei: conferință, cu studie despre poesia populară română. 180 pag. 1884	1 —
Mare culegere de Poesii populare române. 720 pagine pe două colone. 1885	15 —
Modificări la Proiectulū de lege pentru organizarea instrucțiunii publice, presintatū la 1886. 23 pagine pe două colone. 1886	4 50
Miturile lunare: vŭrcolacii (în <i>Convorb. literare</i>). 1889	— —
Ovidii <i>Tristium</i> elegiæ (pentru cl. IV gimn.). 60 pag. 1889	1 50
<i>Prosodia</i> latină (clasa IV-V lic.), ed. II 86 pag. 1889	1 50
Numiri ilegale în învățământū. 23 pag. pe 2 colone. 1891	1 —
<u>Istoria literaturii latine (cl. VI-VII lic.)</u> 196 pag. 1891	2 —
Operele lui Antonū Pann (part. II). 133 pagine. 1891 .	2 —
Neo-conservatoriī (discursū politicū). 1892	— 50
Ciceronis <i>Lælius</i> sive <i>De amicitia</i> (cl. V lic.) 80 pag. 1892	1 50
Cronica din Nürnberg (conferință). 56 pag. 1893	1 50
Vięta și activitatea lui Antonū Pann (part. I). 76 p. 1893	2 —
Istoria filosofiei antice: 536 pagine. 1893.	8 —
Istoria literaturii latine (ediț. II) 180 pag. 1894. . . .	2 —

VERIFICAT
1987